

ШАҲРИЁР

Қорақалпоқ халқ дostonи

Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти

ТОШКЕНТ

1977

ШАҲРИЁР

Қорақалпоқ халқ достони

ҚУЛАМАТ жировдан АМЕТ ШОМУРОТОВ ёзиб олган

ШАҲРИЁР

Қорақалпоқ халқ достони

Қорақалпоқчадан МУҲАММАД АЛИ таржумаси

ЎзФ
Ш34

Рассом А. БОБРОВ

„Шаҳриёр“ дostonи қорақалпоқ халқ оғзаки ижодининг дурдона асаридир. Дoston замирида қорақалпоқ халқининг асрий орзу-умидлари ётади. Ботир Шаҳриёр эзгулик ва адолат йулида қора кучлар билан жангга киради. Унинг бошига битмас-туғанмас балолар ёғилади... Келинг, яхшиги, дoston саҳифаларини ўзингиз бир варақлаб кўринг.

© Ғафур Ғулום номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977 й. (Тарж.)

ХАЛҚ ДОНИШМАНДЛИГИ ДУРДОНАСИ

Ҳар бир халқнинг донгини дунёга ёйган бир санъати бўлади. Туркман гилами билан, Доғистон мисгарлик буюмлари билан, Ўзбекистон осор-атиқалари билан, молдаван рақслари билан оламга машҳур. Буларнинг барчаси санъатдир, бу санъатлар замон-замонлар отадан болага ўтиб, ҳар доим халқнинг қонига сингиб, руҳий дунёсини бойитиб келгандир. Қорақалпоқ халқининг, агар таъбир жоиз бўлса, ана шундай санъати, шак-шубҳасиз, дostonчиликдир.

Дostonлар қорақалпоқ юртида асрлар давомида тилдан тилга кўчиб келади, улар халқнинг руҳий булоғи, ижод чашмаси. Дунё гўзаллигини илк бор таниб олишни ҳам, сулув сўз айтишни ҳам, Ватанни севмоқ, деган буюк сезгини ҳам халқ ўзи яратган дostonлардан ўрганди, айна чоқда, халқ ўз донишмандлигини шу дostonларга жо қилди.

Дostonлар ақл ҳайрон қолар даражада жуда ҳам гўзал, донишмандлик билан яратилгандир. Ҳурматли қардош ўзбек китобхонлари қорақалпоқ дostonларининг кўрку нафосатини, бағоят образлилигини, оз бўлса-да, тасаввур қилишлари учун ушбу парчани қорақалпоқ тилида келтирмоқчиман. Бир эътибор беринг:

Жылқыши қустын баласы,
Жылғада болар уясы.
Жылға тубин суў алса
Жылап шығар анасы.

Қаршығай қустын баласы,
Қайында болар уясы.
Қайын басын қар шалса
Қайғырар дейди анасы.

Ийтелги қустын баласы,
Еменде болар уясы.
Еменди дауыл енкейтсе,
Енирейди анасы.

Жапалақ қустын баласы,
Жарықта болар уясы.
Жарыққа жылан унилсе,
Жылайды екен анасы.

Халқ достонлари мана шундай раvon, образли қилиб яратилгандир. Бунда ҳар бир сўз юкли, ҳар банд бир хил ҳарф билан бошланади, сунъийлик йўқ, аксинча, табиий оҳанг, кўнгилни аллаловчи ёқимли оҳанг бор.

Қорақалпоқ халқининг «Қирқ қиз», «Шаҳриёр», «Алпомиш», «Мастпатша», «Қоблан», «Эр Зевар», «Бўз ўғлон» достонлари китобхонларнинг сеvimли асарларидандир. Бу достонларни халқ минг йиллар давомида хат-қаламсиз, ўзининг «қаттиқ қулоғи»да — хотирасида асраб келди. Юртга ёв бостириб келганда халқ мол-дунёсидан айрилиб, хонавайрон бўлса бўлдики, аммо достонларини ганим қўлида қолдирмади. Уни иссиқ нондай қўйинда сақлаб, не-не замонлардан олиб ўтиб, янги авлодларга етказди. Халқнинг маданий меросига ленинчасига ёндашиш натижасида бу достонлар бизнинг даъримизда янгидан туғилди, биргина халқнинг эмас, кўп халқларнинг маданий меросига айланди. Қаҳрамонлик достони «Қирқ қиз»ни қадимда қорақалпоқларнинг ўзидан бошқа биров билган ҳам эмас. Эндиликда «Қирқ қиз» рус, ўзбек, туркман, қозоқ, қирғиз, литва тилларига таржима қилинди. Достон жаҳон ёзувчи ва олимларининг диққатини ўзига тортди. Таниқли француз ёзувчиси Луи Арагоннинг ҳам «Қирқ

қиз» дostonига юксак баҳо берганлиги бизга маълумдир. Яна бир қизиқ нарсани айтиб ўтмоқ керак: «Қирқ қиз»нинг Қорақалпоғистондаги шўхрати шундай зўрки, республикадаги жуда кўп колхоз-совхозлар, маиший хизмат уйлари, кинотеатрлар, ресторани, кафеларга, халқ ансамблларига «Қирқ қиз» номи берилган ёки унинг қаҳрамонлари Гулойим ва Сарвинозлар номи билан аталган.

«Шаҳриёр» халқ дostonларининг энг қадимгисидир. Шунинг билан бирга энг гўзали ҳамдир, дурдоналар ичида яқдонасидир. Халқ тафаккурининг дурдонаси, фантазияга бой бу буюк дoston ўз вақтида А. С. Пушкиннинг ҳам диққатини жалб қилган эди...

Бу дostonнинг тақдири ҳам бахтли бўлди. 1939 йилда таниқли қорақалпоқ ёзувчиси Амет Шомуротов қўнғиротлик ҚулаMAT жировдан дostonнинг илк нусхасини ёзиб олди ва нашрга тайёрлади. Бироқ Улуғ Ватан уруши бошланиб кетиб, дostonнинг нашри амалга ошмай қолди. «Шаҳриёр» 1959 йилда китоб ҳолида босилиб чиқди. Бундан беш-олти йил илгари москвалик шоир Сергей Северцев таржимасида рус тилида чоп этилган «Шаҳриёр» китобхонлар томонидан шоду хуррамлик билан кутиб олинди. «Шаҳриёр» Иттифоқимизнинг кўзга кўринган сўз усталарининг таҳсинига сазовор бўлди.

Машҳур ўзбек совет ёзувчиси Шароф Рашидов дostonнинг рус таржимонига ёзган хатида, «Шаҳриёр»нинг рус тилида босилиб чиқиши кўп миллатли совет адабиётида қувончли ҳодиса эканлигини таъкидлаган эди.

«Мен набирам билан бирга «Шаҳриёр» дostonини, мана, учинчи марта мутолаа қилишга киришдим,— дейди Белорусия халқ шоири Максим Танк Қорақалпоғистон ёзувчилар союзига йўллаган мактубида.— Бу дostonнинг рус тилида нашр қилиниши Бутуниттифоқ адабий ҳаётимизда ҳақиқий кашфиёт бўлди. Бу дoston қорақалпоқ халқининг донолигини кўз-кўзлагувчи дostonдир».

Болқор шоири Қайсин Қулиев эса бундай ёзади: «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон», «Довуд Сосуний», «Манас» дostonлари қаторида халқ шеъриятининг «Шаҳриёр» деб аталган яна бир буюк чўққиси пайдо бўлди».

Мана, «Шаҳриёр» дostonи ўзбек тилида илк бор нашр этилмоқда. Дostonни Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати, ёш зардаст шоир Муҳаммад Али таржима қилди. Пухта чиққан бу таржимада дostonнинг ўзига хос миллий хусусиятлари сақланган. Дostonнинг тўлақонли бадий таржима этилишида ўзбек ва қорақалпоқ халқларининг қон-қардошлиги, бовурдошлиги, тиллари ва шеъриятларининг бир-бирига яқинлиги, ҳамнафаслиги таржимонга, шубҳасиз, катта кўмак берган.

Ўрматли китобхон! Қардош қорақалпоқ халқининг сўз хазинасидаги бебаҳо дурдона — «Шаҳриёр» дostonи билан яқиндан танишувингиз онлари етиб келди. Бу танишув, учрашув, ҳориган йўлчини ҳайратда қолдириб қаршисидан чиқиб қолган булоқдек, сизга роҳат ва ҳузур олиб келмоғи табиийдир.

ИБРОҲИМ ЮСУПОВ,
Қорақалпоғистон халқ шоири
Нукус, 1976 йил, 8 декабрь

*Итолғи қуш боласи,
Чаврада бўлар уяси.
Чавра туби ерилса
Қайғурмасми онаси?*

Жуда қадим замонда,
Улуғ Нўғой томонда,
Улуғ Нўғой юртинда,
Ҳам ичинда, сиртинда
Элга суйгулик қараб,
Довруқ солиб ҳар тараф,
Етти иқлим кишварин,
Тасарруф айлаб барин,
Дасти зўр Дарапшахон
Сурди кўп давру даврон.

Ун иккига кирганда,
Мурти сабза урганда
Минди хонлик тахтига,
Эл бўйсунди шаҳдига.
Тўққиз марта уйланди,
Ҳеч бўлмади фарзанди.

Хон Дарапша қирқ ёшда
Айри тушди бардошдан;
Соч-соқолга қўнмиш оқ,
Ҳануз армонли бироқ,
Фарзанди йўқ ҳали ҳам,
Дили мунглуғ ҳали ҳам...

Хон бир куни оҳ чекди,
Кўздан қонли ёш тўкди:
«Фарзандсиз тахт — бепоён,
Зурёдсиз тахт, у — талон;
Моли қурсин, бетайин,
Тахти қурсин, кетайин.
Ўғил-қиздан нишон йўқ,
Ғам-ғурбатдан омон йўқ,
Ўлсам, тожу тахтимни,
Молу мулким — нақдимни
Кимга кўргайсан раво,
Эй, дунёи бевафо?!»

Мен тахтимдан безайин,
Енг-пешимни кесайин.
Бошима кулоҳ кияй,
Эгнима жанда илай,
Тожу тахтидан толдим,
Телба бўлмоғим қолди!..»

Фарзанд дея йиғлаб зор,
Тахтдан тушар ҳукмдор;
Бошига кулоҳ кияр,
Эгнига жанда илар.
Мол-мулкни қилар тақсим:
Улушин олар ҳар ким,
Тўққиз заифаси ҳам,
Ўттиз тоифаси ҳам...
Сўнг кўзига ёш тўлар,
Йўлга равона бўлар
Айни саҳар вақтида,
Дарвишвашлик аҳдида.

У кун демай, тун демай йўл юрди, йўл юрса ҳам
мўл юрди, ёқаси кўз ёшларидан гоҳ-гоҳ ҳўл юрди. Ке-
лар оқшом ҳам ўтди. Айни тун ярим бўлганда бир ша-

харга етди. Шахар оралаб бораётган эди, ҳовли-уйларга гоҳ-гоҳ қараётган эди, милтираб ёниб турган бир чироқ кўзига чалинди, хоннинг хаёли бўлинди: «Менинг мамлакатимда бундай бемаҳалда ким ҳам ухламай ўтиради? Бундай вақтларда чироқ ёқиб бедор ўтиргувчилар бўлмас эди, бу ким экан? Бу — ё учига чиққан ўғри, ҳамма ухлаган пайтда ўлжа ҳисобини қилмоқда, ё одам ўлдиришдан ҳам тоймас бирон дили эгри сокин тун қўйнида ёмон режалар тузмоқда, ё бўлмаса субҳи саҳар чоғи худога нолаю илтижо қилаётган, гуноҳларнинг тагида қолган бирор дарвиш банда... Нима бўлса ҳам бориб хабар олай», — деб хаёлидан кечирди хон ва йўлини ўша ёққа бурди, чироқнинг ёруғига қараб юрди. Келиб секин деразадан қараса, чироқнинг нурида уч қиз чарх йигириб ўтирибди. Хон Дарапша кўриб, не қиларини, не деярини билмай ҳайрон бўлиб турар эди, уч қиз эса ўтган-кетганлардан гапириб ширин суҳбат қураб эди.

— Эшитдингизларми? — деди қизларнинг каттаси.

— Йўқ, эшитмадик, — жавоб берди икки қиз.

— Мен бундай деб эшитдим:

Улуғ Нўғой юртинда,
Ҳам ичинда, сиртинда,
Элга суйгулик қараб,
Довруқ солиб ҳар тараф,
Етти иқлим кишварин
Тасарруф этган барин —

дасти зўр хон Дарапша бошига кулоҳ кийиб, эгнига жанда илиб Каъбага кетиб бормоқда экан.

Агар хон мени олса,
Суюкли ёри қилса,
Қўлимга, ҳеч нимарса,
Бир дона пилла берса,

тўққиз заифасини хизматимга қўйса ва бу қилган ишини яхшиликка йўйса, қирқ минг лашкари бўлса ҳам барига етгулик чодир чаман тўқиб берар эдим!— деди тўнғич қиз.

— Опа, сен билмас экансан, андиша қилмас экансан.

Агар хон мени олса,
Севиқли ёри қилса,
Қўлимга, ҳеч нимарса,
Бир дона арпа берса,

тўққиз хотинига сени қўшиб хизматимга солса, кўнглимни олса, қирқ минг лашкари бўлса ҳам етгулик озиқ-овқат, отларига эса ем топиб берар эдим!— деди ўртанча қиз.

— Сизларнинг ҳеч нарсадан хабарингиз йўқ экан, ҳамма нарсани хўп биламан, деб бекорга кўнглингиз тўқ экан, опалар!— гапга Гулсора аралашди.— Хон Дарапша сизларнинг озиқ-овқату от емингизга, чодир чаманингизга кўзи учиб турибдими! Хон битта тирноқ зори, ўшандан барча озори, фарзанди йўқлигидан шу кўйларга тушиб юрибди, бу савдони ўзиданмас, худодан кўрибди,

Хон агар мени олса,
Севимли ёри қилса,

тўққиз заифасига иккингишни қўшиб хизматимга қўйса ва бу қилган ишини эзгуликка йўйса, оҳим фалакка етса, худойим ёрдам этса,

Бир кокили олтиндан,
Бир кокили кумушдан,
Бир ўғилу бир қизни
Мен туғиб берар эдим!

Шунда хон Дарапша: «Менинг тилаганим фарзанд эди»,— деб кўздан оққан ёшини тиёлмай қолди, ўзини деразадан орқароққа олди. Ўзича хаёл қилди, вақтни ганимат билди. «Тез изимга қайтай, қайтиб тахтимга минай, совчи юбориб, бу қизларни никоҳлаб олай!»— деди-да, ортига қайтди. Суюнгани шунчалик, қувонгани бунчалик, юраги тарс ёрилгудай, кўринганга урилгудай бўлиб, тап тортмас тоғ тойлоғидай қадамни унда-бунда бир босиб, бир босмай шаҳрига етди.

Дарапша келиб ётди,
Эрта билан тонг отди,
Тонг чўлпони туққанда,
Кун сарғайиб чиққанда

хоннинг яқини — олтмиш икки амалдорнинг сардори бўлган бир вазири бор эди, ақлу фаросатда ягонаи замон эди, хон ундан доимо шодмон эди, Тўман вазир деб улуғлардилар, у кунда азонда хон қошига саломга келар эди, ана ўша хоннинг яқини Тўман вазир мана бугун ҳам одати бўйича хон ҳузурига ташриф буюрди, Дарапшани тахт устида ниҳоятда хушнуду хурсанд кўрди.

Дарапша хон тахтида,
Айни чошгоҳ вақтида,
Донишманд Тўман вазир,
Ул вазири беназир,
Олтмиш икки амалдор,
Ўтиз икки муҳрдор —
Барин йиғиб олади,
Шундай кенгаш солади:
«Қулоқ беринг сўзима,
Қараб туриб кўзима.
Олтин тахтга мен миндим,
Даврондан хўп севиндим.
Қирқ ёшимга киргунча,

Олдим тўққиз гулгунча,
Сурдим айшу фароғат,
Топдим жонима роҳат!
Аммо толе бермиш панд:
Фарзанд кўрмадим, фарзанд!
Наҳотки шундоқ ўтсам?
Беному нишон йитсам?
Мендан зурёд қолмаса?
Кимса тахтим олмаса?
Бу кун армон ичра лол,
Бошимда бор бир хаёл:

Фалон шаҳарда Алибой, Донобой, Сарибой деган учта бой бор, учовининг ҳам биттадан уч париваш қизи бор, қиз эмас, юлдузи бор. Мен тарозининг бир палласига қизларни қўйиб, иккинчи палласига тилло, зар уйиб никоҳ қилиб олсам, дейман. Ким шу қизларга совчи бўлиб боради, у бойларнинг уйига бориб кўкрак керади?»

Ўтирганларнинг ҳеч қайсисидан садо чиқмади. Совчиликни ўринлатса-ку, хўп-хўп, бўлмаса борганининг ҳолига вой, элда бош кўтариб юриб бўлмас, ҳойнаҳой. Ниҳоят, Тўман вазир жойидан жилди, ўзини совчиликка лойиқ билди: «Ижозат берсангиз, биз борсак, қизларини бермаса бош уриб ёлворсак», — деди. Тўман вазир хондан совчилик ваколатини олиб, бир қанча йигитга бош бўлиб, кўнгли ёш бўлиб, йўлнинг гирибонидан олмоққа чиқди. Талайгина йўл босишгандан кейин бойлар ўрдасига келиб етишди. Тўман вазир ўрда қошида тўхтаб, уйнинг эгаларини мақтаб, бир сўз айтиб турибди:

«Отлар чопдим дузларда,
Оқмасми ёш кўзлардан,
Эй, хабар ол бизлардан,
Уйдамансан, бой буво?»

Элни кезган элчиман,
Йўлни тузган йўлчиман,
Қушин солган овчиман,
Уйда мисан, бой буво?

Улдай кўрган қизингга,
Дунёда ёлғизингга
Хондан келган совчиман,
Совчи дема, овчиман.

Хоннинг жойи қутлуғ жой,
Осмонўпар кенг сарой,
Бўз уйда, ҳой, ким бор, ҳой,
Алибойми, Донобой,
Ё кичиги Сарибой?

Хотирингиз жам бўлсин,
Шод қилгани келдик биз.
Сиз ғурурда мисли тоғ,
Эгилгани келдик биз.

Сиз кўкламги яшил қир,
Қир ошгани келдик биз.
Бизда ул бор, сизда — қиз,
Чирмашгани келдик биз.

Бизлар — кўмир, темир — сиз,
Эритгани келдик биз.
Сизлар — табиб, дардимиз
Аритгани келдик биз.

Лаълу маржон садафдир,
Хизматда бағрим кабобдир.
Қуда-анда, совчилик
Эскидан қолган гапдир.
Совчи юрмоқ орада,
Бизда эмас сира-да,

Хон бизни ишга солган,
Бизларни кутиб толган,
Совчилик урфи, билсанг,
Бурунгилардан қолган.

Минган бедов келганда,
Ҳақдан фармон бўлганда,
Совчи бўлиб юрмоқ ҳам,
Зору интиқ турмоқ ҳам,
Қудағайнинг пойига
Баланд бошни урмоқ ҳам,
Биздан қолган расм эмас,
Одам Атодан қолган.
Момо Ҳаво онамиз —
Ақли расодан қолган.

Той ёлини ўрасан,
Давру даврон сурасан,
Улдай кўрган қизингни,
Ўша кўрар кўзингни,
Кўз не, ёруғ юзингни,
Яккаю ёлғизингни
Хонимизга берасан!

Хоннинг жойи улуғ жой,
Улуғ жойга борасан.
Хоннинг адлу инсофин
Ўз кўзинг-ла кўрасан:
Тарозини қурар хон,
Қизинг бўлар бир томон,
Иккинчи палласига
Тилло солар бир жаҳон.
Ялтирайди тилло, зар,
Қизингни берма магар:
Қизинг турган паллани
Тилло босмаса агар!

Ёйдан чиққан ёлғиз ўқ
Қаби бизга қайтмасқ йўқ.
Хондан келган совчига
Ажал етмай ўлмоқ йўқ.
Хон фармони тез фармон,
Фармон ўзингга аён.
Ўзинг билгил, бой буво,
Нима десанг, де, чаққон!»

Бу гапни эшитиб Алибой, Донобой, Сарибой учови бир-бировига маслаҳат солди, бир-бирови билан кенгашиб олди. Бойларнинг ичида энг каттаси, фаҳму фаросатда яктоси, ўйлаб иш қиладигани Алибой:

— Қизларимизни хонга тўққиз хотин устига бергандан кўра, хонга қудағай бўлдик, деб кўкрак кергандан кўра бир гадо чўпонга берганимиз яхши эмасми?— деди. Ўртанчаси Донобой унга:

— Эй, бой ака, «ёмоннинг бошида бўлгандан, яхшининг пешида бўл», деган экан ахир бурунгилар!— деб Алибойга ёвқараш қилди. Буларни эшитиб турган Сарибой эса ялтоқланиб бундай деди:

«Хонга қизларни берсак,
Қуда бўп кўкрак керсак,
Хоннинг бедовин олсак,
Хоннинг шунқорин солсак,
Ортиқ бизга не керак?»

Хуллас, икковининг гапи бировининг гапини босиб кетди. Маслаҳат ҳам шунда пишди, учови ҳам қизларининг оқ билакларидан тутишиб хон ҳузурига бориб етишди. Дарапшахоннинг ваъдаси эсида эди.

Тарозини қурди хон,
Қизлар бўлди бир томон,
Иккинчи палласига

Тилло солди бир жаҳон.
Ёлғонмасми ваъдалар?
Кўз узмайди оталар.
Қизлар турган паллани
Босиб кетар олтин, зар!
Бедовини берар хон,
Бойлар суришар даврон
Хонга бериб қизларин,
Яккаю ёлғизларин,
Қуда-анда бўлишар,
Хон шунқорин солишар;
Ичга сиғмай шодлиги,
Кўнгиллар ободлиги,
Ёвлар йўли бойланиб,
Хон саройин айланиб,
Донобой ҳам Алибой,
Энг кичиги Сарибой
Кундай балқиб қайтишар,
Қалқиб-қалқиб қайтишар...

Уч қизни тарозига қўйиб, тилло, зар билан ўлчаб олгандан сўнг хон Дарапша бутун уламоларни саройга йиғдирди. Уч ҳурилиқога уч ерда учта ҳашаматли ўрда тикдирди. Элга тўй-томоша бериб, ош тортишдан чарчамади. Шундай қилиб, ҳар учови моҳпорани ўзининг ақди никоҳига олди, билганлар ўйин-кулгудан чарчашиб толди, билмаганлар армонда қолди.

Айни саҳар замони,
Шайтон мудраган они,
Фаришталар эпкиндай
Кезганда ер-самони,
Хон оҳиста юради,
Ҳаваси барқ уради,
Тўнғич қиз ўрдасини
Қора қилиб боради.

— Қани, жуфту ҳалолим, соҳибжамолим, айт-чи,— деди хон Дарапша ўрдага қадам қўяркан.— Ваъдага вафо борми?

— Тўрам, «ваъда» дегани нима дегани? Кимнинг оти «Вафо» экан?— деди қиз.

— Эй, занғар!— деди хон тутақиб.— Эсингда йўқми:

Мен ўша борганимда,
Ҳовлингга кирганимда,
Дарчадан кўрганимда,
Мўралаб турганимда:

«Агар хон мени олса,
Севикли ёри қилса,
Қўлимга, ҳеч нимарса,
Бир дона пилла берса,

ўша пилланинг ипагидан қирқ минг одамга ва шунча отга етадиган чодир чаман тўқиб берар эдим», деган эдинг-ку?

— Эй, муруватли хонимиз! Хонда қирқ кишининг ақли, фаросати бўлади, дейишарди. Бу бекор гап эканда. Ўзи бир дона пилланинг ипаги бўлса, у бир чеварроқ аёлнинг қўлига тушганда ҳам бир игнага савоқликка ярамайдию!.. Шундай тахлити келишмаган, андоми беўхшов гапга ишониб ўтирибсизми, тўрам?— деб жавоб берди қиз. Хоннинг бағри тутаб, қаҳри келиб, заҳри қуюлиб, шу заҳотиёқ қизни ўрдадан чиқариб, ҳайдаб юборишга фармон берди.

Айни саҳар замони,
Шайтон мизгиган они,
Фаришталар эпкиндай
Кезганда ер-самони,
Хон ўрнидан туради,

Ҳаваси барқ уради.
Энди ўртанча қизнинг
Ўрдасига бсради.

— Қани, эй, ёстиқдошим, қаламқошим! Айт-чи!
Ваъдага вафо борми?

Ўртанча қиз буни эшитиб ҳайрон бўлди:

— «Ваъда» деганингиз нима ўзи? «Вафо» дегани-чи?

— Эй, зангар!— деди хон аччиқланиб.— Эсингдами:

Бояги борганимда,
Ҳовлингга кирганимда,
Дарчадан кўрганимда,
Мўралаб турганимда:

«Агар хон мени олса,
Севиқли ёри қилса,
Ўқўлимга, ҳеч нимарса,
Бир дона арпа берса,

қирқ минг лашкари бўлса ҳам озиқ-овқат ва шунча отига ем ундириб берар эдим», деган эдинг-ку?

— Эй қудратли хонимиз!— деди таажжубга тушиб ўртанча қиз.— Хонда қирқ одамнинг ақли, фаросати бўлади, деб айтишар эди. Бу айтганлари бекор гап экан-да! Шу ақлингиз, фаросатингиз билан қандай қилиб тахтга миқиб, юрт сўраб ўтирганингизга ҳайрон қоламан. Ўзи бир дона арпа бўлса, хирмоннинг бир четида ётган бўлса, бир сўфитўрғай учиб келиб уни еса, нафси қаноат топмайди, ичагига юқ ҳам бўлмайди, устига яна бирон дон-дун топарманми, деб бошқа хирмон қидириб кетади. Энди айтинг-чи, ўша бир дона арпа қандай қилиб шунча одамга озиқ-овқату отига ем бўлади, тақсирим?

Хон Дарапша тутоқди,
Тўлиб, тўлганиб боқди.
Бундоқ маънисиз гапга
Қулоқ қоқмади-қоқди.

Шундай қилиб, хон Дарапша бу қизни ҳам ўрдадан чиқариб, жавобини бериб, қувиб юборишга фармон қилди.

Айни саҳар замони,
Шайтон донг қотган они,
Фаришталар эпкиндай
Кезганда ер-самони,
Хон ўрнидан туради,
Ҳаваси барқ уради,
Энди энг кичик қизнинг
Ўрдасига юради.

— Эй, бир ёстиққа умид билан бош қўйганим, умр-дошим!— деди хон Дарапша.— Ваъдага вафо борми?

— «Ваъда», «вафо» деганингиз нима экан ўзи?— деб сўради кенжа қиз.

— Эсингдами:

Мен ўша борганимда,
Ҳовлингга кирганимда,
Дарчадан кўрганимда,
Мўралаб турганимда:
«Хон келиб мени олса,
Севикли ёри қилса,
Бир кокили олтиндан,
Бир кокили кумушдан,
Бир қизу бир ўғлонни
Туғиб, сийлардим хонни»,—
Деган эдинг ўша пайт,
Ёлгонмиди ёки, айт?!.

Шу заҳоти Гулсора,
Шодмон бўлиб бечора,
Сакраб туриб кетади,
Хонга таъзим этади:
«Ҳақ ярлақаб кун туғса,
Шуъла сочиб ой чиқса,
Талабингда бўларман,
Бирга ўйнаб-куларман!»

Хон Дарапша бу гапни эшитиб, хурсанд бўлиб, кўнгли тўлиб, кўклам момақалди роғидай қаҳ-қаҳ уриб, Жайхуннинг сувидай кўпириб, Гулсорани ўзининг меҳмонхонасига олиб борди. Қирқ кун элга тўй-томоша берди, тўй-томошани кўрган: «Қандингни ур, валлаMAT!» — дерди. Муллаларни чақириб Гулсорани ақди никоҳдан ўтказиб олди. Бир неча кун бош қўшиб, қовушиб, даври даврон сурди.

Ойдан ой чолиб ўтди,
Кун кунни топиб ўтди.
Кечаларнинг айбини
Саҳарлар ёпиб ўтди.
Ойлар ойга сурунди,
Кунлар кунга урунди.
Гулсоранинг бўйида
Ҳомиласи кўрунди.
Вақти яқинлаб келар,
Бахти яқинлаб келар.
Хон Дарапша ўйига
Шундайин бир гап келар:

«Қирқ ёшга киргунча бола дийдорини кўрмаган, бахти чопмаган, пешанасига фарзанд сиғмаган бир бечора эдим. Чақалоқнинг «инга»сини эшитиш ҳалигача насиб этмаган бир бемурод бандаман. Бола туғилганда чинқириб йиғлаб юборса, унинг йиғисини эши-

тиб, ўзимдан кетиб, қувончим ичимга сизмай, тўлиб
кетганимдан юрагим ёрилиб ўлиб қолмай тагин. Эсим
оғиб, йиқилиб, эл ичида масхара бўлиб, тасқарам чи-
қиши-ку, турган гап. Ҳар нима эса-да, боламнинг туғи-
лар пайти мен йироқда бўлай, аниқроғи, тоғда бўлай.

Ақл измин тутайин,
Сабру бардош этайин.
Болам туғилар чоғи
Бунда бўлиб нетайин?
Шу сабабдан атайин
Чўлу даштга кетайин,
Шийдам саҳро қўйнида
Шаҳду шикор этайин!
Ичга сизмай суюнчи,
Ким тиласа суюнчи,
Улли-қизли бўлдинг, деб,
Жоним ўшанга энчи!
Ҳоким қилай шаҳарга,
Ўраб-чирмайин зарга!
Хуллас, эрким берайин
Ҳам шикор, ҳам сафарга!»

Шундай ният билан хон Дарапша сакраб ўрнидан
турди. Олтмиш икки амалдор, ўттиз икки муҳрдорга
саркарда тайин этди,— баланд тоғнинг бошига шикор
қилмоққа жўнамоқ мурод эди. Ғариба Гулсора ўрдада
ётар экан, хоннинг ихтиёри шикор этганини билди, би-
либ кўзларидан ёши тўкилди. Шитоб ўрнидан турди.
Кундошлик қайғуси бошига тушиб, отнинг жиловидан
тутиб, тутиш нимаси, жиловни нозик бўйнига етти
марта ўраб, хон Дарапшага қараб, раҳму шафқат сў-
раб бир сўз деди:

«Мен йиғлайман фарёд чекиб зор-зор,
Фарзанд, дея бу бошимда ҳам бисёр.

Сол қулоғиңг, жон қулоғиңг, султоним,
Олганиңгнинг сенга айтар арзи бор.

Мен билмайман бу дунёниңг ёлғонин,
Билдим фақат менга хизмат бўлгонин.
Мен ночорниңг сенга айтар арзи бор,
Арзим эшит тахт устида, султоним!

Ўн гулим бор, гулмисан гул, гулғунча,
Тоқатим йўқ, хсним, сизлар келгунча.
Суйганиңгнинг сенга айтар арзи бор,
Қулоқ солгил, Дарапшахон, бугунча.

Бедовингни тоғу тошда елдириб,
Шиддатингни шикорларда билдириб,
Ташлаб кетма кундошларниңг қўлига,
Кетсанг, кетгил ўз қўлиңг-ла ўлдириб!

Шунқор қарар энди ўнгу сўлиңгга,
Лашкар тушар олдиңгдаги йўлиңгга.
Муштипарниңг сенга арзи шу фақат:
Ташлаб кетма тўққиз кундош қўлига!

Қатағон қилмағил шаҳру маъвони,
Эсингда сақлагил қодир худони.
Тўққиз кундошима мени ташлама,
Боламга кўрсатур жабру жафони.

Мен бахти қорангни бари йиғлатур,
Кўздан ёш тўкдирур, қийнаб биғлатур.
Тўққиз кундошимдан қўрқаман, хоним,
Жигарим хун қилур, бағрим тиғлатур.

Лашкарга ёв узра чопмоқ бўлсин ёр,
Менман йўлиңгизга интиқ-интизор.
Тўққиз кундошимдан қўрқаман фақат,
Ўлдириб қўймаса, деган хавфим бор.

Онадан туғилур бор инсон зоти,
Ёр бўлсин ҳамиша ҳақнинг имдоди.
Кундошлар қўлига мени ташлама,
Агар керак эса зоти зурёдинг!

Сен бу кун шикорга майл қиларсан,
Кун битса, бир куни сен ҳам ўларсан.
Тўққиз кундошимдан қўрқаман, хоним,
Бу ёғини энди ўзинг биларсан!»

Отланиб йўлга чиққан хон йўлдан қайтишни ўзича
ор деб билди, атрофдагилардан нийманди. Хоннинг сир-
ти кулди, нима ўтса, ичида ўтди, тўхтамай йўлга ра-
вона бўлди.

Хон Дарапша аъёнлари билан йўл юрди, йўл юрса
ҳам мўл юрди, тоғу қирлардан ошди, сойлардай кўпи-
риб-тошди. Кунлардан бир куни қаршисидан:

Тили дилини бузган,
Дўпписи эса тўзган,
Икки бирдай тиззаси
Қулоғидан ҳам ўзган,
Чандир-томири тошдай,
Кўзи мисоли мошдай,
Етмишни уриб қўйган,
Барини кўриб қўйган,
Ажваликда ягона,
Ўзига ҳам бегона.
Орқа бўйни тиришган,
Эли билан уришган,
Ёмон тилин тиймаган,
Келин уйига сиғмаган,

одам деса одамга ўхшар турқи йўқ, махлуқ деса мах-
луққа менгзар афти йўқ бир кампир чиқиб қолди.

Хон кампирни узоқдан кўрди, кўрди-ю, унга бурди:

— Ҳой, момо! Йўлдан четроқ тур!

— Турмайман! Эй, хон, дастингдан дод, дейман.

— Арзинг бўлса, сўйла! Аммо сўйлашдан олдин яхшилаб ўйла!— деди хон.

Кампир гапини бундоқ бошлади:

— Арзимни мен атай, сиз эшитинг, эшитинг-да, оҳи додимга етинг: ҳозир, хоним, сиз шикор қилиб кетиб боряпсиз, ғариб Гулсора бўлса кундошларнинг қўлида қолди, уларнинг аччиқ-тирсиқларидан толди. Ешлигимда кундошликнинг жабру жафосини кўра-кўра, кўп азиятлар чеккан бир момоман. Ижозат берсангиз, йўлимни шундоқ бурсам, борсам, Гулсора ғарибга кўз-қулоқ бўп турсам, бир энажонлик қилсам, ахир унинг ой-куни етиб турибди!

Хон Дарапша кампирнинг кўзда ёши билан гапирган бу гапини эшитиб кўнгли юмшади. «Ердан тиланда кўкдан берди», деган экан бурунгилар, деб хаёлга берилди хон ва кампирга ҳисобсиз тилло, зар инъом этди-да, йўлига равона бўлди.

Хон Дарапшанинг инъом-эҳсонидан момонинг боши осмонга етди, ўзидан кетди, оғзи қулоғида, йўл юриб чарчаганини ҳам билиб-билмай Гулсоранинг ўрдасига кириб борди. Гулсоранинг кўнглига қўл солишга, кўнглини олишга уринди, ўти билан кирди, кули билан чиқди. Хон Дарапша бўлса баланд тоғнинг бошида қушини солиб, овини овлаб, дўст дилини хушлаб, ёв дилини ғашлаб юра берди.

Ойдан ой ўтди, кундан кун ўтди, бир куни эл ётарда Гулсорани тўлғоқ тутди. Тўлғоқ қаттиқ қийнаса ҳам лабларини қонағудай маҳкам тишлаб олди-ю, овози ташқарига чиқмади, ёт қулоққа етмади! Урф бўйича, кўмилган арча ёғочига олтин юган илиб қўйишди. Гулсора бечора дам арча ёғочини маҳкам ушлаб олиб, дам олтин юганга осилиб тўлғоқ азобларини ўтказар

эди. Хоннинг тўққиз хоними, ҳеч туғмаган золими:
«Ўғил туққан, қиз туққан хотин қандай бўлар экан?» —
деб эшик олдида теваллашиб, тирқишдан мўралашиб
ичкарига қарашди. Гулсора уларни кўриб шундай
деди:

«Мен йиғлайман нолиш этиб зор-зор,
Фарзанд дебон бўлдим бунда беқарор.
Қулоқ солинг, қулоқ беринг, хонимлар,
Гулсоранинг сизга айтар арзи бор.

Минган бедов тоғу тошда сийлансин,
Душманларнинг танда жони қийналсин.
Мўраламанг, тўққиз бирдай хонимлар,
Мендай чўри бошингиздан айлансин!

Отлар чопмас баланд тоғда, демишлар,
Чопса агар қолар доғда, демишлар.
Гулсорангиз жони сизга садақа,
Мўраламанг, тўққиз бирдай бибишлар!

Хон билан мен сурдим завқу сафолар,
Гоҳи топдим азоб, гоҳи жафолар.
Гулсорангиз бўлсин бир парвонангиз,
Мўраламанг, тўққиз бирдай ополар!

Отлар чопмас баланд тоғнинг пастида,
Аслим сўрсанг Биби Фотма наслидан.
Кундош деган етти душман биридир,
Мўраламанг ёмонликнинг қасдида.

Бошга солса, тортай ғамнинг заҳматин,
Суйган қули олар худо раҳматин.
Мўраламанг, тўққиз бирдай бибишлар,
Поймол қилманг хон фарзандин — давлатин.

Очилмаган баҳорий боғ лоласин,
Сиз бузарсиз хон Дарапша қалъасин.
Мўраламанг, тўққиз бирдай хонимлар,
Ўлдирарсиз хон Дарапша боласин.

Намоз ўқир уламою олимлар,
Айтган сўзга тушунингиз, золимлар.
Ўлдурурсиз хон Дарапша фарзандин,
Мўраламанг, тўққиз бирдай хонимлар!

Шиддат ила от белига минганда,
Замонида энди ўйнаб-кулганда,
Бир болага шунча қасдлик қиласиз,
Не айтасиз хон Дарапша келганда?»

Айтиб тилин тийганча,
Эсган шамол тинганча,
Тўлғоқ ёмон ўрлади,
Тор манглайи терлади...
Беҳол турар Гулсора,
Ўзин урар Гулсора.
Тўлғоқ тўлиб келади,
Бўлиб-бўлиб келади.
Хиралашиб кўз олди,
Дард уюлиб келади.
Селдай оқар кўздан ёш,
Мунг тортади ёлғиз бош,
Инграр-синграр, тўлғанар
Гулсорадай қаламқош.
Ер айланиб кетдими?
Қиёматга етдими?
Гулсоранинг гул каби
Умри ўтиб битдими?
Арча ёғочни қучар,
Аъзолари увишар.
«Биби Фотма, мадад бер!» —

Деб зорланар муштипар.
Тавбаси қабул бўлди;
Ҳоли танглигин билди,
Биби Фотма — мададкор
Шу онда етиб келди.
Дарров белидан олди,
Қучди, қўлидан олди,
Туққанда белдан олмоқ
Биби Фотмадан қолди...

Энди кўринг, тушунинг
Биби Фотма ишини:
Бир кокили олтиндан,
Бир кокили кумушдан,
Бир ўғил — бургут кўзни,
Бир қизни — ширинсўзни,
Йиғлаб-сиқтаб бечора,
Туғиб олди Гулсора.
Ўғлоннинг тарз, сиёғи
Дарапшага менгзайди.
Қизнинг сулув чеҳраси
Гулсорага менгзайди...

Бола йиғлаб тушганда,
Дармони қуриб танда,
Ўзин билмай Гулсора
Эси оғиб қолганда,
Эшитиб йиғи сасин
Тўққиз хоним ҳаммаси,
Ўзларини йўқотиб,
Қумдай тўзиб, тош қотиб,
Гувлаб уйга киради,
Эгизакни кўради.
Бир кокили олтиндан,
Бир кокили кумушдан
Ўғил-қизни кўрар-да,

Боши гангиб турар-да,
Душманликка боради...

Болажонлар зўрдан-зўр,
Юзларидан ёғар нур,
Кўриб, тўққиз хонимдан
Кетди ҳаловат-ҳузур:
«Қандай бунга чидайик?»
«Дардни ичга ютайик?»
«Йўқ, тўхтангиз! — дер бири, —
Момо қўлин тутайик!»

Бари борар момога,
Ичи қурум-қарога.
Ялмоғизни ямлаган
Бир балойи худога:
«Айланайин, хон момо!
Хон момою жон момо!
Доим юрар йўлингда
Ёр бўлгур имон, момо!
Гапни эшит аввало:
Кулиб турган шу бола
Кунлар келиб, бўлгуси
Бошга битган бир бало!
Пуя чўт эмас, моможон!
Пул — хору хас, моможон,
Икки бирдай болани
Йўқотсанг бас, моможон!»

Шундай дегач, хонимлар —
Дийдаси тош золимлар,
Узатишди момога
Бир ҳамёнда олтин, зар.
«Олтин кўрса фаришта
Йўлдан чиқар ҳар ишда!» —
Бу эскидан бор гапдир.
Момо-ку, бир қарғишга —

Қолган кампиршо, холос.
Порага мук тушди, рост.
Хонга берган лафзини
Эсдан чиқарди паққос.
Ёниб, ёнгандан бағир,
Гулсора ётар оғир,
Гулсорага шу вақти
Дам солади шум кампир:
Қўлидан юган кетар,
Кўзларидан нур кетар,
Дунё бўлиб қоронғи,
Беҳолу бежон ётар.
Тортиб олиб боласин,
Икки гули — лоласин,
Айирдилар онадан,
Ўрлатганча ноласин.
Момо шумлик бошлайди,
Кўнгилларни гашлайди,
Норасталарни тутиб,
Инсофни ҳам унутиб,
Қора рўмолга ўртиб,
Ҳовуз бўйига элтиб,
Шартта сувга ташлайди.
Момо қараб туради,
Қараб, юзин буради.
Икки бегуноҳ гўдак
Сувга чўкиб боради...

Момо икки бегуноҳ гўдакни сувга ташлаб юборганидан кейин, қайдандир ҳали кўзини очмаган кучукча ва бир мушукчани топиб қайтди. Гулсора эса беҳуду беҳуш бўлиб, кўзлари ҳолсиз юмилиб, ўзини билмай-билиб, қадди икки букилиб, тут мисоли тўкилиб олтин саройда ётар эди. Момо кучук билан мушук боласини аста Гулсоранинг қўйнига солди, тўққиз хонимнинг ўчини ана шундай олди.

Зар олдида қум момо,
Қув момою шум момо,
Қараганни қўрқитар
Бамисли тулум момо.
Гулсоранинг бошида,
Минг ўргилиб қошида,
Гўё меҳр кўргизар,
Бошин суяб тургизар.
Бир тебранди Гулсора —
Ғам даштида овора,
Турфа хил, турли-турли
Балолар кўриб шўрлик,
Туҳматлар ичра сарсон,
Ғурбатлардан бағри қон...
Бир оз келар ўзига,
Ишонмайди кўзига:
Чап кўксида кучукча,
Ўнг кўксида мушукча
Фингшиб-сингшиб сут тилар,
Мамма сари интилар.
Кўриб, қолмайин сабот,
Бўзлай берди паризод:
«Ҳақдан тиловдим бола,
Ҳақ берибди бир бало.
Энди менда шаҳд қани?
Худо берган бахт қани?
Одамлигим қайдадир?
Яшашдан не фойдадир?
Жоним менинг омонат,
Қилмай тағин хиёнат?
Тангрим, шафқат қил энди,
Омонатинг ол энди!»

Хон Дарапша қула майдон чўлларда шикор этиб,
балки шикорни ихтиёр этиб юра берди, ов билан банд
бўлса-да, кўзи йўлда эрди. Интизорлигидан кун ўтса

ой ўтгандай, ой ўтса йил ўтгандай бўлар эди. «Гулсоранинг ой-куни етиб қолди, қайси бир омади чопган, эпини топган суюнчи сўраб келар экан?» — деб ойдай йўлга қараб юра берди.

Кунлардан бир кун саҳар вақти гафлат уйқусида ётар экан, хон Дарапша нохуш бир тушдан сесканиб турди. Тушидан қўрқиб ҳамма одамларини йиғдирди. Отга миниб жўнамоққа довул чалдирди. Хон қадамини равон, йўлларни қатағон этди. Кўзи йўлда интизор эса-да, ҳеч ким суюнчи сўраб пешвоз чиқмади. Йўлнинг ярмини босса ҳамки, суюнчи тилагувчи йўқ, бировнинг қораси кўринмади, шарпаси сезилмади.

Хоннинг хаёллари чувалашиб ўз шаҳрига етиб келди. Хоннинг тўққиз хоними, ҳеч туғмаган золими хон қайтганини билди. Чўғалашиб унинг истиқболига чиқишди, гапни бундоққилиб тўқишди:

«Қошин қоқиб, кўз сузган,
Лабин қимтиб, соч ёзган,
Кўнглига қўл солганинг,
Сайлаб-суюб олганинг,
Биздан ортиқ кўрганинг,
Бино қўйиб юрганинг
Туғиб берди бир кучук,
Унга қўшиб бир мушук!
Суюнсанг-чи, суюн-чи!
Суюнчи чўз, суюнчи!»

Хон буни эшитиб оғир қайғуга чўмди. Сирти кулди, нима ўтса ичида ўтди, бировга билдирмади. Отдан тушиб, бориб тахтига минди. Бошида минг хил ўй бор, нима чора қилишига ҳайрон, бу ҳайронликдан кўнгли вайрон эди. Ярим кеча бўлганда: «Ҳар нима бўлса ҳам Гулсора менинг суюкли жуфту ҳалолим эди, бир бориб ҳолидан хабар олай!» — деди ўзи ўзига. Гулсора олтин сарой ичида гафлат уйқусида ётарди. Кучукча билан

мушукча Гулсоранинг оппоқ кўксига ёпишиб, бир-бир-ларини қопишиб, ириллашиб-мириллашар эдилар. Хон буни кўриб оҳ-воҳ чекди, кўзидан қонли ёш тўкди. Гулсора хоннинг қахридан қўрқиб ўзини ухлаганга солиб ётганди, хон Дарапша уни уйғотиб бир сўз деди:

«Мен бўзлайман нолиш этиб зор-зор,
Фарзанд учун бўлдим берух, беқарор.
Ўқулоқ солгил, қулоғинг бер, Гулсора,
Дарапшаман, айтар сенга арзим бор.

От чопмаган хон хон эмас, мўлтони,
Мадад бермас унга асло субҳони.

Тур жойингдан, Гулсора,
Келди юртнинг султони!

От чопганнинг покизадир имони,
Мендай хоннинг битмади ҳеч армони.

Тур жойингдан, Гулсора,
Келди юртнинг султони!

Ўн гулим бор, гулмисан гул, гулғунча,
Дарапшаман, ялингирма сен бунча.

Тоқатим йўқ, Гулсора,
Жойгинангдан тургунча!

Боғнинг гул-гул лоласи,
Жойингдан тур, Гулсора!
Тургил, итнинг онаси,
Тур, мушукнинг онаси,
Шўринг қурғур, Гулсора!
Иту мушук туғибсан,
Гумдон бўлгур, Гулсора!
Бизни алдаб юрибсан,
Тур, занғарнинг боласи!
Ўзингдан кўр, Гулсора!»
Ер билан битта бўлиб,
Нозик қадди букилиб,

Гулсора маъюс, мунгли,
Зимистон эди кўнгли.
Фарзандидан айрилиб,
Болу пари қайрилиб,
Зор эди, ночор эди,
Барчадан қочар эди.
Хонни кўргани заҳот
Сакраб турди паризод,
Дилини тўкиб-солди,
Ҳам узиб-узиб олди:

«Айланайин хон ота!
Кўз қароғим, жон ота!
Мен арзимни айтайин,
Айтмай сизга қайтайин?
Қарчиғай қуш боласи,
Қайинда бўлар уяси.
Қайин тубин ел қоқса,
Ғамга тушар онаси.
Ойдаи кўлда ўлдими,
Бийдай чўлда ўлдими,
Ё кампирдан бўлдими,
Ё кундошдан бўлдими,
Ёки ўтга отдими,
Ёки сувга ботдими,—
Билиб бўлмас, қайдадир
Чўрингнинг дилпораси!
Йиғлаб қолди ортида
Мендай бахти қораси!

Итолғи қуш боласи,
Чаврада бўлар уяси.
Чавра туби емрилса
Қайғурмасми онаси?
Ойдаи кўлда ўлдими,
Бийдай чўлда ўлдими,

Ё кампирдан бўлдим,
Ё кундошдан бўлдим,
Ёки ўтга отдим,
Ёки сувга ботдим, —
Билиб бўлмас, қайларда
Чўрингнинг дилпораси!
Йиғлаб қолди ортида
Мендай бахти қораси.

Япалоққуш боласи,
Жарда бўлар уяси.
Жарни ялаб сув оқса
Гирёнадир онаси.
Кўкка учса онаси,
Ерга тушса сояси,
Бўтадайин йиғласа,
Ерга томар кўз ёши.
Ойдаи кўлда ўлдими,
Бийдай чўлда ўлдими, —
Билиб бўлмаса — қайда
Чўрингнинг дилпораси?
Йиғламайин не қилсин
Мендай бахти қораси?!

Йилқичи қуш боласи,
Жилғада бўлар уяси.
Сув олганда жилғани,
Қайғурмасми онаси?
Ойдаи кўлда ўлдими,
Бийдай чўлда ўлдими,
Ё кампирдан бўлдим,
Ё кундошдан бўлдим,
Ёки ўтга отдим,
Ёки сувга ботдим, —
Билиб бўлмас, қайдадир
Чўрингнинг дилпораси.

Йиғлаб қолди ортида
Мендай бахти қораси...

Одамзоднинг меваси —
Ширин-шакар боласи.
Боласига хавф етса,
Бирён бўлур онаси.
Ойдаи кўлда ўлдими,
Бийдай чўлда ўлдими,
Ё кампирдан бўлдими,
Ё кундошдан бўлдими,
Ёки ўтга отдими,
Ёки сувга ботдими, —
Билолмайман, қайдадир
Чўрингнинг дилпораси?
Бўзламасми бўтадай
Мендай бахти қораси?

Гапимдаги сир-асрор,
Бўлдими сизга ошкор?
Йиғлаб-сиқтаб деганим
Айларми тош дилга кор?
Ўлдирсангиз, ўлдилинг,
Гулдай тарзим сўлдилинг!
Дўст дилини қон қилиб,
Душманларни кулдилинг!
Ихтиёр ўзингизда,
Қаҳрли кўзингизда.
Айтиб бўлдим гапимни,
Интиқман сўзингизга!» —
Деб Гулсора йиғлади,
Ит-мушукни олади.
«Ётгил, ўғлим-қизим!» — деб
Ухлатмоқчи бўлади.

Хон Дарапша Гулсоранинг сўзини эшитиб, ишонари
рени ҳам, ишонмасини ҳам билмади. Сакраб ўрнидан

турди, олтин тахтига ўтирди. Олтмиш икки амалдор, ўтиз икки муҳрдорнинг барчасини жам қилди. Аъёнларига бўлган гапни айтиб, кенгаш солди. Аммо ҳеч кимдан садо чиқмади. Яна бояги Тўман вазир ўрнидан турди:

— Эй, улуғ хон! Ноҳақдан Гулсоранинг қонини тўкиб гуноҳга ботиб юрмайик. Фолга ишонма, фолсиз ҳам иш кўрма, деган бурунгилар. Бир қошиқ қонимдан ўтсангиз, кўнглимга келган тадбир-чорани айтсам.

— Айт!— деб, ижозат берди хон Дарапша.

— Бўлмаса,— деди вазир,— фолбин, мулла ва қуръачиларга амр этингким, фолбин фол очиб кўрсин, қуръачи қуръасини ташласин, мулла эса китобини варақласин. Агар барида икки бирдай бола кўринса, тўққиз хонимни ўлдирайик. Кўринмаса, Гулсоранинг гуноҳини бўйнига қўйиб, жазосини берайик.

Бу маслаҳат хон Дарапшага маъқул тушди. Фолчи фолини очди, қуръачи қуръасини ташлади, мулла китобини варақлади: бир кокили олтиндан, бир кокили кумушдан, бири ойдай, бири кундай ўғил ва қиз сув тубида намоён бўлди. Бундан хабар топган

Хоннинг тўққиз хоними,
Тирноққа зор золими,
Елди мулла қошига,
Таёқ солди бошига:
Дўқ қилишди қўрқитиб,
Қўрқитиб ҳам ҳурқитиб:
«Қариб ўнгмаган мулла,
Сен ҳам ўлимни ўйла!
Дарапшага сен қайсар
Ростини айтсанг агар,
Ўғил-қизинг бор, десанг,
Десангу эсинг есанг,
Жонингдан тўйдирармиз,
Кўзингни ўйдирармиз,

Бу ҳам етмай, оғзингга
Қўрғошин қуйдирармиз!
Борди-ю, оқил эсанг,
Уғил-қизинг йўқ, десанг,
Сенга қирқ лаган тилла,
Фойдангни ўйла, мулла!»

Тўққиз хоним муллага шундай деб турганда, хон ясовуллари келиб қолишди. Улар мулла жавобини хонга етказишлари керак эди. Қирқ лаган тилланинг дарагини эшитиб, эси кетиб, имонидан айрилган мулла ясовулларга шундай деди:

— Хонга бундай айтинглар: «Гулсора хотинингиз дуоғўй-жодугар экан. Сизга ошиқу беқарор бўлиб, дийдорингизга интиқу интизор экан. Беш-ўн кун сизнинг паноҳингизда даври даврон суриб қолмоқ учун дуо билан қорнига шамол қамаб, ел бўғоз бўлган экан. Сиз шикорга кетгандан сўнг, яна дуо билан шамолни қорнидан чиқариб ташлаб, кучукчаю мушукчани ўзим топдим, деб ҳийлаю найранг қилибди!»

Буни эшитган хон дарғазаб бўлди:

— Жаллод! Гулсоранинг бошини танасидан жудо қил!— деб буюрди. Хоннинг тўққиз хоними: «Гулсоранинг бошини олса, осонгина ўлади-кетади. Ундан кўра, ўлса, азоб билан қийналиб-қийналиб ўлсин!»— дейишиб, бахти қаронинг қонини жаллоддан сўраб олишди.

Лаъли маржон садафдир...
Шундоқ олди жавобни
Хоннинг тўққиз хоними,
Суюб олган золими.
Хоннинг тўққиз бувиши,
Шип-шип қилиб кавуши,
Қўлга қамчи олишар,
Белга арқон солишар,
Шаҳдам-шаҳдам юришар,

Гувлаб уйга боришар.
Бири очар эшикни,
Бири пойлар тешикни;
Қочиб кетмасин яна,
Бало етмасин яна!
Лорсиллабон гавдаси,
Босиб кирар биттаси,
Гулсорадай ғарибни,
Ранги ғамдай саригни
Уйдан тортиб чиқади,
Нозик қаддин букади.
Зарбоф тўнин ечдирар,
Вурбат майин ичдирар;
Икки қўлини бойлаб,
Бечорага жабр айлаб,
Қамчи солар бўйнига,
Қонлар оқар қўйнига.
Қамчи тегар бошига,
Қонлар томар сочига.

Кам экан бу кўргани,
Абгор бўлиб тургани,
Энди кўчага ҳайдар,
Бири-биридан баттар,
Бири-биридан золим,
Тўққиз зоти паст хоним.
Шўрлик кўзин ёшлади,
Бир ён қилиб ташлади.
Фарзандидан айрилиб,
Майишиб ҳам майрилиб,
Сўз очади Гулсора,
Шафқат қилса, деб, зора :

«Мен йиғлайман айрилиқда зор-зор,
Ҳақдан ўзга аягувчи кимим бор?
Топиб беринг ўғлим билан қизимни,
Урмай ҳайданг, сўкмай ҳайданг, хонимлар.

Жон кундошлар, тингланг айтар сўзимни,
Термилтирмиш оллоҳ менинг кўзимни,
Урмай ҳайданг, тўққиз бирдай хонимлар,
Топиб беринг ўғлим ила қизимни!

Етдим бори ўн тўрт, ўн беш ёшима,
Қайғу билан оқлар тушди сочима:
Кундошларнинг феъли ёмон кўринди,
Ахир бориб етар менинг бошима.

Масту аласт зулфингизни ўрарсиз,
Ажал етса, сиз ҳам бир кун ўларсиз,
Топиб беринг икки бирдай боламни —
Қиёматда азобини кўрарсиз.

Иккиси ҳам Дарапшага тенг ҳақдор,
Ҳарна бўлса, тангри эрур мададкор.
Сизлар қандай қутуларсиз гуноҳдан,
Азоб учун охиратда сўров бор!»

Буни эшитиб ҳам кундошлар, бағритошлар Гулсора-
га азоб бериб, калтаклашдан тўхтамадилар. Гулсора
яна уларга қараб бир сўз деди:

«Тўққиз бирдай хонимлар,
Уйинг куйгур золимлар!
Ура берманг, бувишлар,
Ҳақдан бўлур ҳар ишлар.
Гапимга солинг қулоқ,
Зора етиб борса оҳ.
Неки сизларга десам,
Ишонинг, рост бари ҳам.
Ҳозиргидек эсимда:
Етти ёшлик кезимда,
Ҳақдан бўлдию вожиб,
Туш кўрибман ажойиб!

Руҳи поклар, чилтонлар,
Дили мисли бўстонлар,
Биби Фотма онамиз,
Мунглуғга парвонамиз,
Бари бошимда турмиш,
Хонга муносиб кўрмиш...
Хуллас, барча йиғилди,
Никоҳимиз ўқилди;
Ўқидилар чилтонлар,
У покиза имонлар,
Сўнг дедилар: «Билингиз:
Сиз кўрарсиз ўғил-қиз!»

Сўнг тушимда эранлар,
Равшан дилли мардонлар
Чап қўлимга гул берди:
«Бу — сен кўрар қиз! — деди. —
Отин Анжим қўярсан,
Суйиб-суймай суярсан!»
Она сутига тўймай,
Ҳам меҳр қўйиб-қўймай,
Улгурмаган нойибим,
Қўндоғида ғойибим,
Қидирарман изингни.
Топиб беринг қизимни!

Сўнг тушимда эранлар,
Ёруғ дилли мардонлар
Ўнг қўлимга гул берди:
«Буниси ўғил! — деди. —
Шаҳриёр деб атарсан,
Суйиб-суйиб ўтарсан!»
Она сутига тўймай,
Ҳам меҳр қўйиб-қўймай
Улгурмаган сойибим,
Қўндоғида ғойибим,

Равон қилдинг ноламини,
Топиб беринг боламини!»

«Мана сенга Шаҳриёр!
Мана Анжим, эй бадкор!» —
Деб ёприлди ғанимлар,
Тўққиз бирдай хонимлар.
Ишонишмай сўзига,
Қарашмайин юзига,
Икки қўлин бойлашиб,
Жонига жабр айлашиб,
Паймонаси тўлсин, деб,
Азоб билан ўлсин, деб,
Ситамли Гулсорани,
Бечора оворани
Ҳайдадилар чўлларга,
Алам солиб дилларга...

Бувишлар Гулсорани, ғаму ғурбат даштида оворани шундоқ қилиб чўлларга ҳайдаб юбордилар. Шу билан тинчиб ўтирмай, бутун юртга жар ҳам солдирдилар:

«Кимда-ким эсини еб қувғин бўлган Гулсорага бир тишлам нон, бир қултум сув берса, моли жони талонда, додини худога айтсин!»

Бу хабарни эшитган одамлар Гулсорага ҳеч нарса бермадилар, аввал билганлар ҳам энди ўзини билмаганга олдилар, таниганлар танимагандай унинг ёнидан ўтиб кетаверишди. Гулсора уриниб у эшикка борди, суришиб бу эшикка борди, кирмаган ҳовлиси қолмади. Охири шаҳардан бош олиб чиқиб кетди. Очликдан силласи қуриган, ташналикдан томоғи қақраган Гулсора: «Ана ўламан, мана ўламан!» — деб юриб, бир пайт қараса, осмонўпар тоққа етибди. Тирмашиб тоғ бошига чиқиб, теварак-атрофга кўз солиб қаради. Тоғнинг этагида ястаниб катта бир ҳовли кўринди. Гулсоранинг ўлган умиди тирилиб, бир оз керилиб шу томон юрди.

Ҳовлида тандирга нон ёпаётган бир неча канизни кўрди. Одамзоднинг орсизликлари ичида учтасига тараф йўқ; бири — кулгу, иккинчиси — нафс, учинчиси — уйқу. Гулсоранинг ҳам нафси ғолиб келди-ю, тандирга яқин борди.

Кийгани йиртиқ-ямоқ,
Тақиллайди оч томоқ.
Ошиб-тошиб алами,
Қолмай кўзида нами,
Нигоҳини тикади,
Мағрур бошин эгади.
Баён этиб аҳволин
Қаландарлар мисоли,
Сўйлар эди бечора,
Гиря қилиб Гулсора:

«Яратмишдир бизни ҳақ,
Суймас банда ўтар тоқ.
Шум фалакнинг дастидан,
Кундошларнинг қасдидан
Икки қушин олдирган,
Қараб кўзин толдирган,
Толеи қаро бўлган,
Хон элида тул қолган
Бир ғариб девонаман!

Очилган пайти сўлган,
Пешанаси тор бўлган,
Шум фалакнинг шиддати,
Кундошларнинг ҳиддати
Толеига чанг солган,
Ёшлай эрдан тул қолган,
Иши ўнгдан келмаган,
Меҳр нима, билмаган
Бир ғариб девонаман!

Сарғайибдир қизил юз,
Киртайибдир қора кўз,
Шум фалакнинг шиддати,
Кундошлар хусумати
Бутун ҳолдан толдирган,
Қўзичоғин олдирган,
Кўзи ёшу дили қон,
Чорасизу нотавон
Бир ғариб девонаман!

Ажаб бўлди бу ишлар,
Қолди қушдай юришлар.
Хайр қилингиз сизлар,
Нон ёпгувчи канизлар!
Бор эди ўсган гулим,
Гулдан учди булбулим,
Учди, бедарак кетди,
Мени жонсарак этди,
Бир ғариб девонаман!

Кезиб юрдим тоғларда,
Алам ила доғларда,
Ажраб икки кўзимдан,
Кўрар икки кўзимдан,
Шўрим қайнади-қолди,
Ҳаловатим йўқолди.
Кўрарманми дийдорин —
Анжиму Шаҳриёрим?
Оҳ, ғариб девонаман!
Эллар айландим сарсон,
Тополмадим тишлам нон.
Кўз ёшим оқди дув-дув —
Ичолмадим қултум сув.
Ким тинглар арзи ҳолим?
Кимга менинг малолим?
Бир қултум сув берингиз.

Бир бурда нон берингиз,
Бир ғариб девонаман!

Қирқингиз бирдай пари
Гулпари, моқпайкари,
Ҳақ йўлида хайр этинг,
Мурод-мақсадга етинг!
Қирқингиз бирдай каниз,
Гул каби ғунчалабсиз,
Айлангиз нон садақа,
Айлайн жон садақа!
Бир ғариб девонаман!

Тиласанг дуруст тила,
Дил ила имон ила.
Кучу ёшга тўлганда
Менинг каби ҳеч банда
Фарзандидан айрилиб,
Қанотлари қайрилиб,
Саргардон бўлмасин-эй!
Сочларин юлмасин-эй!
Бир ғариб девонаман!»

Гулсора хўп ялинди,
Боши қуйи солинди,
Канизак қизлар бироқ,
Гапга солмади қулоқ,
Парво ҳам қилишмади,
Инсофни билишмади.
Нонни дарров узишиб,
Бир-биридан ўзишиб,
Чувиллашиб шу замон
Жўнадилар уй томон.

Кўкка учиб фарёди,
Ҳаққа етмайин доди,

Гулсора мунгли турди,
Бошин тошларга урди.

Бу ҳовли Тўман вазирга қарашли ҳовли эди. Вазир олтин саройда танҳо ўтирарди. Бир пайт фиғонли сас унинг қулоғига етди. «Шундай вақтда ким фарёд қилмоқда экан?» — деб ташқарига чиқиб қараса, ўша ўзи ўртада туриб, совчи бўлиб бориб, хонга олиб берган шўрлик Гулсора: «Шаҳриёрим, Анжим қизим!» — деб нола қилаётир.

Вазир яқин боради,
Ҳайрат ичра туради;
Гулсоранинг чор-ночор
Аҳволини кўради.
«Совчи бўп борган ўзим,
Никоҳда турган ўзим,
Ёрдам этмасам бунга
Сўқир бўлмасми кўзим?
Буни билса агар хон,
Зуғум қилгай бегумон.
Умрим шаъми липиллаб,
Омонатда қолгай жон.
Бошим тандан олгуси,
Ўлим созин чолгуси.
Насл-насаб, зотим ҳам
Маломатда қолгуси!
Майлига, имон ҳаққи,
Раҳмону раббон ҳаққи,
Икки бегуноҳ гўдак,
Норасида жон ҳаққи,
Унга кийим-бош берай,
Нон-сув берай, ош берай.
Кейин эса, не келса —
Бор-борига дош берай!»

Шундай хаёл қилади,
Ҳақдан мадад тилади
Сўнг вазир Гулсорани
Етагига олади.
Унга келтирар шитоб
Зеру забар ва кимхоб.
Гулсора-чи, киймади
Бўлса-да усти хароб...
Езиб тўкин дасурхон,
Таом қўяр, қўяр нон.
Аммо емас Гулсора
Бўлса-да оч, бедармон.
Уғлим, қизим, деб йиғлар,
Ёруғ юзим, деб йиғлар,
Анжимим, Шаҳриёрим,
Қўш юлдузим, деб йиғлар.
«Анжим қизим, бергил сас!
Менга кимхоб керакмас!
Керакмас ошу нон ҳам,
Шаҳриёрим бўлса бас!»

* * *

Хоннинг тўққиз хотинига хизмат қиладиган бир чўри бор эди. Унинг отини Ширвон чўри деб атардилар. Ширвон ҳовуз бўйига тез-тез чиқиб турар эди, ҳар чиққанида ҳовуз бўйини айланиб юрар эди, ўзини сувда кўрар эди. Бир куни ҳали тонг отиб-отмай, юлдуз ётиб-ётмай, ой ботиб-ботмай чўри ўрнидан турди-да, ўз-ўзига шундай деди:

«Чиқайин-да, сув бўйига борайин,
Ҳалақамни¹ сал баландроқ ўрайин.
Чамбарагим баландмикан, пастмикан,
Хушрўймикан ёки хушрўймасмикан?!

¹ Ҳ а л а қ а — чамбарак этиб ўраладиган рўмол. (Тарж.)

Ойнам бўлса кўрар эдим,
Боқиб-боқиб турар эдим.
Ҳар замонда ҳусним кўриб,
Хурсанд бўлиб юрар эдим.
Ойна олар пулим борми,
Олиб берар қулим борми?
Сувдан ортиқ кўзгу қайда,
Ажал етмай ўлим борми?» —

Ширвон чўри шундай деб, сарҳовуз бўйига борди. Рўмолини чамбарак қилиб, баландроқ ўраб, сувга термилиб қараб турди. Ширвон чўри ой каби балқиб сув юзини олган бир шуълани кўрди. У ўзи ўзига: «Агар бу шуъла менинг шуълам бўлса, унда пешанамдан ёзгириб, кўнглим чўкиб, маъюсланиб юрганим бекор-ку. Мешда сув ташиб юриш ҳам менга ярашмайди. Ҳайтовур, яхши-яхши йигитлар ортимдан жилмайишиб, кўз узишолмай кулиб қолишар эди-я! Улар менинг покиза, оқ юзимга қойил қолишиб табассум қилишар экан-да!» — деб ўзидан кетди. Ғурурланиб, қўлидаги мешни ҳам нарига отиб юборди. Энди чўрини роса худо урди: «Рўмолимни бошқачароқ ўраб кўрайин-чи, қандай бўлар экан?» — деб рўмолини қайтадан ўраб, бошига чамбарак қилиб сувга қаради. Қараса, сув тагида бир кокили олтиндан, бир кокили кумушдан, ҳар бир туки зар тусли бир ўғил билан қиз ўйнаб юришибди. Кўриши биланоқ, чўри эсига Гулсора, Гулсора эмас, балки афсус-надоматдан юрак-бағри пора-пора тушди. «Бечора Гулсора, ўғлим-қизим, деб йиғлагани йиғлаган эди. Бу ўшанинг болалари чиқар. Агар бу болаларни кўрдим, деб хонга суюнчи сўраб борсам, қаҳри қаттиқ хон ҳеч нарса бермаси ҳам мумкин. Ундан кўра тўққиз хонимга борайин, кўп суюнчи сўрайин, нима берса олайин!» — деб хаёлидан кечирди Ширвон чўри, манглайида шўри. Шу ондаёқ хонимлар қошига етиб, кўрганларини бир-бир баён этди:

«Мен йиғлайман нолиш этиб зор-зор,
То ўлгунча бўлай сизга хизматкор.
Қулоқ солинг, қулоқ беринг, бувишлар,
Ширвонингиз сизга айтар арзи бор!

Зулфимиз учидан танлаб ўрамиз,
Ажал етса, биз ҳам бир кун ўламиз.
Сувда кўрдим икки бирдай болани,
Бу ишларни энди кимдан кўрамиз?

От ёлин бошидан танлаб ўрибман,
То ўлгунча мен хизматда юрибман.
Мен борибман сув бўйига, опалар,
Сув тагида икки нурни кўрибман.

Ботирлар айлайди майдонда талаб,
Гулсора кетганди худо деб йиғлаб.
Сув тагида кўрдим икки нури пок,
Қокили зардану ўзи сулув зап!

Очилмаган баланд тоғнинг лоласин
Тинглайдиган банда борми ноласин?
Сув тубида кўриб қайтдим, опалар,
Гулсоранинг икки бирдай боласин.

Қулоқ солинг чўрингизнинг сўзина,
Ғубор инмиш фарзандларнинг юзина
Сув бўйига бориб қолдим, бувишлар,
Тушди дарҳол норастанлар кўзима.

Ўприлади сувдан дарё қирғоғи,
Тошга тегиб чатнар бедов туёғи.
Сув тагида икки нурни кўрдим мен,
Дарапшага менгзар ўғил сиёғи.

Оппоқ ёлли бўлар марднинг тулпори,
Ким эдийкин Гулсоранинг чин ёри?

Сув тубида кўрдим икки нури пок,
Гулсорага менгзар қизнинг рухсори.

Очилмаган баланд тоғнинг доласи,
Қабул бўлгай бечоранинг тавбаси.
Сув тубида икки нурни кўрдим мен,
Бўлса шулдир Гулсоранинг боласи.

Ун гулим бор, гулмисан гул, гулгунча,
Тоқатим йўқ болажонлар келгунча.
Айтиб бўлдим айтаримни сизга мен,
Бувишларим, бизга беринг суюнчи!»

Хонимлар чўрининг гапларини эшитишиб, гап боя-ги болалар ҳақида эканини билишди. Қаттиқ аччиқлари келди, чўри шўрликни ётқизиб ҳам дўппослашди, турғизиб ҳам. Ураверишиб Ширвоннинг энтак-тентагини чиқариб юборишди: «Яшшамагур девоначалиш!— дейишди хонимлар унга зуғум этишиб.— Нега у болаларни Гулсораники деяпсан? Билмайсанми, сувда кўрганинг сафар ойининг боласи бўлади-ку? Сафар ойининг боласи сувга тушиб қолипти, сен уни кўра солиб бунда келибсан. Бунинг хабарини хонга етказсак, хон бу ёққа келади, каллаварам!! Тағин хонга кўриниб, шарманданг чиқиб, шўрингга шўрва тўкилиб қолмасин? Ёлғон гапирганингни билса, хон буни яхшиликка йўядими, сени ўлдирмасдан қўядими? Қўйиб бўпти! Нега шу бўлмагур гапни айтиб, мени овора қилдингизлар, деб бизни ҳам омон қолдирмаса керак, сенинг касофатинг бизга ҳам уради, э, эсини еган тентак!» Хонимлар бири уриб, бошқаси туртиб, Ширвон чўрини роса абгор қилишди.

Ширвон чўри лақиллаб,
Олди жанжални тилаб.
Таёқ еб тошдай қотди,

Суюнчига хўб ботди.
Бағри эзилиб қолди,
Ерга чўзилиб қолди:
«Вой-вой, бас, кўзим тинди!
Урманг, айтмайман энди!
Айтсам, тилим кесилсин!
Бўлди, раҳмингиз келсин!»

Болаларнинг дарагини эшитиб хонимларнинг тоқати қолмади, ҳеч қайсиси жойида ўтиролмади. Йиғилишиб момо қошига етиб боришди:

— Ҳой, моможон, сиз доноий замон, ўзингиз бизга меҳрибон! Бояги жувонмарг болалар ҳали тирик эмиш-ку?

Кампир уларга шундай деди:

«Уликми ё тирикми,
Қирқ чилтоннинг бирими,
Ҳовузга отдим-вордим,
Сув ила лойга қордим.
Икки мунглуғ болани,
Гуноҳи йўқ болани
Ўлдирай деганим йўқ,
Эсимни еганим йўқ!»

Хонимлар бу гапни эшитиб дарғазаб бўлдилар:

— Икки болани ўлдирсанг ўлдир, бўлмаса олганингни қайтиб бер, кейин тошингни тер!

Киссага тушган тилланинг чиқиши осонми? Момо тўққиз хонимга бундай маслаҳат берди:

— Эй, болаларим! Бундан борсангиз Қоратоғнинг бошига етасиз. У ерда хоннинг қирқта туякаш қули бор. Алдангиз, аврангиз, ўти билан кириб, суви билан чиқинг. Ҳар қалай болаларни ўлдирса, ўшалар ўлдиради.

Бу гап хонимларга ёқиб тушди. Бари чўғалашиб Қоратоғнинг бошига кетди, тезда манзилга етди. Хон-

нинг хотинлари келганда азалдан ҳам қул ўзини қаерга қўярини билолмай қолади. Келганлар йиғилиб келди, келмаганларини чақириб олишди, маслаҳат баъдаз шу ерда пишди.

— Не хизмат бор, эй хонимлар!— деди қуллар.

— Ҳовузнинг тубида бола бор, дейишяпти, боламас, бало десанг-чи. Шу болаларни ўлдирганни қулликдан озод қиламиз, ўзини кўчамизга ҳоким қилиб тайинлаймиз! Қани, ким шу ишнинг уддасидан чиқади?— дейишди хоннинг тўққиз хоними.

Қулларнинг ичида Қодир деган бир қул бор эди, у ҳар балога ҳам тайёр эди.

Бесўнақай ҳам қўпол,
Ёвуз ният ва баттол,
Гапининг ҳеч рости йўқ,
Ёлғон-яшиққа тўлиқ,
Ўзини ўзи алдар,
Сўзини сўзи алдар...

Қодирқул хонимларнинг гапини эшитиб қолди, бошини қашиб, хаёлга толди: «Агар қулликдан озод қилишса, ўзимни ҳоким этиб тайинлашса, бундан ортиқ нима ҳам керак?»

Лаъли маржон садафдир,
Хизматда бағрим кабобдир...
Айни чошгоҳ вақтида
Қодир олди жавобни.
Белига арқон бойлар,
Қўйнига лаш-луш жойлар;
Қўрқув тушмай дилига,
Ханжар олар қўлига.
Лимиллайди сарҳовуз...
Ҳовуз сари у ёвуз
Шитоб юриб боради,

Сувга қараб туради.
Икки бирдай гўдакни,
Хокисори мурғакни
Сувдан тортиб олади,
Катта қопга солади.
Сўнг елкага ортмоғлаб,
Қора дилини чоғлаб
Йўлга равона бўлар,
Йўлни йўлларга улар...

Бир кун тамом йўл юрди,
Чарчамади йўлидан,
Иккинчи кун мўл юрди,
Чиқолмади элидан.
Учинчи кун йўл юрди,
Туриб эрта саҳардан.
Тўртинчи кун мўл юрди,
Чиқолмади шаҳардан.
Кунлар кунга улашди,
Озгинамас, мўл ошди.
Етти кечаю кундуз
Йўл ошдию йўл ошди.
Дарбанд йўлига етар,
Дам олмоқни майл этар.
Ерга қўяр қопини,
Ечиб ташлар ипини,
Болаларни суғурар,
Ханжарига қўл урар.
Дили тошдан-тош банда
Ханжар урай деганда,
Йўлдан бир овоз келар.
Гуркираб рўй-рост келар:
«Падарингга минг лаънат!
Менинг устимда минбаъд
Тега кўрма болага!
Икки бирдай лолага!

Йиғлатма ёр-жўрасин,
Икки бахтиқорасин!
Агар устимда сўйсанг,
Яъни жонингдан тўйсанг,
Зор йиғлатсанг ортинда
Ота-она, юртин-да,
Турган жойингда, аблаҳ,
Ютиб юбормасам нақ,
Йўл отим бошқа бўлсин!
Йўл отим бошқа бўлсин!»
Йўллар сўйлай беради,
Қул атрофга қаради:
Биронта тирик жон йўқ,
Сўйлагувчи забон йўқ.
Ҳеч кимни кўрмай ҳайрон,
Аланглар у ҳар томон,
Ўз-ўзига қул деди:
«Бола эмас бул,— деди.—
Бизга етган балодир!»
Қайтиб қопга соладир.
Йўлга равона бўлар,
Йўлни йўлларга улар...
Кетаверди кетганча,
Бир манзилга етганча.
Дарёлар қолиб кетди,
Саҳролар қолиб кетди.
Тинмай юрди етти кун,
Етти кундуз, етти тун,
Охир етди бир жойга —
Айқириб оққан сойга.
Ерга қўяр қопини,
Ечиб ташлар ипини,
Ичига қўл солади,
Анжим қизни олади.
Оёқ-қўлини боғлаб,
Беғуноҳ дилин доғлаб,

Сувга отмоқчи бўлар,
Отиб кетмоқчи бўлар.
Дийдаси тош кушанда,
Энди отдим, деганда,
Сойдан бир овоз келар,
Шовиллаб рўй-рост келар:
«Отма хоннинг боласин!
Бузма хоннинг қалъасин!
Отсанг хоннинг боласин,
Бузсанг хоннинг қалъасин,
Қон йиғлатсанг ортинда,
Онасин ҳам юртин-да,
Турган жойингда, зангар,
Ютиб юбормасам гар,
Сой отим бошқа бўлсин!
Сой отим бошқа бўлсин!»
Барин эшитиб Қодир,
Дилга тушиб хавотир,
Ен-верига бўйлайди:
Ажаб ким ҳам сўйлайди?
Қараб-қараб лол қолар,
Аста қопни орқалар.
Йўлга бўлар равона,
Йўлга улар йўл яна...

Кетаверди кетганча,
Тоғу тошга етганча.
Баланд тоққа чиқар қул,
Чиқиб қопин қўяр ул.
Уғлонни олар қопдан,
Шошилмайин шу топда,
Ханжар тутиб кушанда
Сўяман, деб турганда
Тоғдан бир овоз келар,
Гумбурлаб рўй-рост келар:
«Сўйма хоннинг боласин!

Бузма хоннинг қалъасин!
Сўйсанг хоннинг боласин.
Бузсанг хоннинг қалъасин,
Зор йиғлатсанг ортинда,
Онасин ҳам юртин-да,
Турган жойингда, занғар,
Эзиб юбормасам гар,
Тоғ отим бошқа бўлсин!
Тоғ отим бошқа бўлсин!»

Қодир қоп оғзин боғлаб,
Елкасига ортмоғлаб
Бораркан, сўйлаган ким,
Кет, деган, қувлаган ким,—
Анигин била олмас,
Ёки дўқ қила олмас,
Топа олмас бир чора...
Не бўлса ҳам бечора
Бир балога қолди-да!
Боқса, шу вақт олдидан
Жанда кийиб турфаҳол,
Чиқиб қолди битта чол,
Бошида бор салласи,
Устида бор малласи.¹
Қодирқулни гангитиб,
Сўкиб кетди чангитиб:
«Эй, падари лаънат, ит!
Иш қилма жинни тахлит!
Бу ерлардан кет бадар!
Сен борар манзил қадар
Қирқ кунлик йўл бордир,
Тоғ, ўрмону чўл бордир.
Шу кетишда кетасан,
Дарбанд йўлга етасан.

¹ Яъни малла ранг тўн. (Тарж.)

Болаларни омон қўй!
Сўймоқ фикрин тамом қўй!
Дарапшадир отаси,
Гулсорадир онаси.
Икки бирдай мубтало,
Ғамгузор, бахти қаро,
Бағри қонлар ҳурмати,
Меҳрибонлар ҳурмати
Болаларни омон қўй!
Сўймоқ фикрин тамом қўй!
Икки гўдак роҳатин,
Орзусин, фароғатин
Кўролмаган она деб,
Онаи гирёна деб,
Болаларни тезда элт:
Тириклайин ташлаб кет!
Икки бирдай нораства,
Мисли гулдай ораста
Гўдакларнинг ҳаққи деб,
Мурғакларнинг ҳаққи деб,
Тириклайин ташлаб қайт!
Ўлдирдим, деб, ёлғон айт!»

Қодирқул гапни эшитиб бўлиб атрофига қараса ҳеч ким йўқ. Чол кўкка учдими, ерга кирдими — бир лаҳзада ғойиб бўлган эди. Сарсон-саргардон Қодирқул неча кунлар йўл юриб Дарбанднинг йўлига чиқди. Чолнинг айтганини қилиб, болаларни ўлдирмади. Ўғилни йўлнинг ўнг тарафига қўйди, қизни йўлнинг сўл тарафига қўйди. Келишда ҳар иккисининг кўйлагини ечиб олди, гўдаклар яланғоч қолди. Қул болаларни ташлаб, балодан ҳазар, деб, қутулганига суюниб қочиб борар эди, тоғнинг орасидан бир кийик чиқиб ура қочди. Қодирқул бир тошни зинғиллатиб кийикка отди. Тош кийикка тегдими, тегмадими, ҳар қалай, кийик ерда сулайиб қолди. Қодирқул югуриб бориб кийикни миниб олди.

Қул ноумид қолмади,
Келди, мана, омади:
Кийик бошини бурар,
Ханжарини суғурар,
Қарқиратиб солар сўнг!
Икки бирдай боланинг
Кўйлагин шартта-шартта
Ботирар неча марта,
Ботирар, қонга бўяр,
Бўяру қараб қўяр.
Сўнг яна уриб ханжар,
Кийикни ёрар зангар,
Олади керагини:
Ўпкаю юрагини,
Жигарини олар бот,
Ёвуз дилин айлаб шод.

Шундай қилиб, Қодирқул неча майдон йўл юриб, юртлар ошиб хон Дарапша элига етиб келди. Хоннинг тўққиз хоними унинг қандай хабар келтиришини кутар эдилар. Қодирқул Шаҳриёр билан Анжимнинг кийик қонига бўялган кўйлагини тўққиз хонимга бериб, болаларни қандай қилиб ўлдирганини айтди. «Мана уларнинг ўпка-жигари, юраги, мен қоринларини ёриб олдим»,— деб кийикнинг ўпка-жигару юрагини тўққиз хонимга узатди. Тўққиз хоним Қодирқулга нима ваъда қилган бўлсалар, бари бажо бўлди: қул озод бўлди, ўзи ҳокимликка тайин этилди. Тўққиз хоним эса ўша куниеқ бир қоронғи хонага кирдилар-да, Шаҳриёр билан Анжимнинг кўйлаklarини ўтга ёқишиб, унинг оловида исиндилар. Ўпка, жигар ва юракни тездан қозонга ташлаб, обдан қовурдилар, сўнг эса иштаҳа билан еб, кундошликнинг ҳасратини ёздилар, пешаналарига роҳатбахш шабада теккандай бўлди, шундай қилиб кўнгиллари тўлди.

*Ёнар ўтлар сенга зор,
Кул бўларсан, Шаҳриёр,
Айқин сувлар сенга зор,
Ғарқ бўларсан, Шаҳриёр...*

Икки чақалоқ бийдай саҳрода иссиқда куйиб йиглаб ётганда бир парча булут уларнинг тепасида тўхтаб соя бериб турди. Сал овунган гўдаклар энди шамолдан тўниб йиғладилар. Бошқа бир булут шамолни тўсиб иккисига пана бўлди. Бу сафар Шаҳриёр билан Анжим оч қолиб, зор-зор йиғладилар. Қаёқдандир бир кийик пайдо бўлдию ҳар иккисини эмизди.

Бу даштдан қирқ кунлик йўл нарида Шаҳсувор деган хон давру даврон суриб яшар эди. Унинг Қаҳрамонқул отлиқ исми жисмига монанд саркардаси ҳар йили Дарбанд йўлига келиб, саксовулларни бир жойга йиғиб ўт ёқар эди. Шундай қилиб жуда кўп саксовулдан кўмир олиб қайтар эди. Бу сафар ҳам унинг карвони Дарбанд йўлига қўнди. Қаҳрамонқул саҳар туриб қараса, ажойиб мўъжиза юз берибди: кунчиқишдан бир кун, кунботишдан бир кун чиқиб турибди!

«Эй, худойим! Кунчиқишдаги кун-ку асил куннинг ўзи, хўш, шундоқ экан, кунботишдагиси қайси кун бўлди?» — деди Қаҳрамонқул ёқасини ушлаб. Бу не сир-синоат экан, бир кўрайин, деди-да, Қаҳрамонқул тоғ томон кам-кам баландлаб борди, кунботишдаги кун эса, ажабо, ўзини кам-кам пастга олар эди! Энди Қаҳрамоннинг дилига қўрқув тушди, нақ бўлмаса ҳуши бошидан учди. Шу топда туясига минибоқ қочмоқни ўйлади. Бироқ ўзига-ўзи: «Бало келса қайга қочиб қутуларсан, балонинг сиртида бўлгунча, ичида бўл!» — деб дашном берди, дадиллашиб юра берди.

Қаҳрамон дер: «Таваккал!
Олға юрдим ҳар маҳал!
Шу ердан қайтаманми?
Қўрқдим, деб айтаманми?...»
Қўлга олиб шу ҳолда
Олтин дастали болта,
Чор-атрофга аланглаб,
Ҳар товушни жим тинглаб,
Аста олдинга юрди,
Яқин борганда кўрди:
Бир кокили олтиндан,
Бир кокили кумушдан,
Кийими йўқ, яланғоч,
Наҳори йўқ, қорни оч
Ётишар бир ўғил-қиз
Бийдай саҳрода ёлғиз!
Кокиллари шу топда
Шуълаланар офтобда!

Қаҳрамонқул югуриб уларнинг олдига борди, уч мартаба айланиб пешаналаридан ўпди, эркалаб суйди. Кўкдан тилаганимни ердан берди, деб икки болани қўйнига солиб, туяга миниб элига қайтди. Қаҳрамонқулнинг ўғил билан қиз топиб олгани ҳақидаги хабар, ҳали Қаҳрамон шаҳарга кирмаёқ, хоннинг қулоғига етди. Хон тез отланиб Қаҳрамоннинг истиқболига пешвоз чиқди. Қаҳрамоннинг қўлидаги икки бирдай болани кўриб, парвона бўлиб, уч мартаба айланиб-ўргилиб, манглайдан ўпиб суйди.

Жигар-бағри эзилди,
Хоннинг кўнгли бузилди.
Нордай бели букилди,
Кўздан ёши тўкилди.
Уч мартаба эгилиб,

Тўрт мартаба букилиб,
Фарзанд учун йиглаб зор,
Қул олдида бўлиб хор,
Кўкрагига қўл қўйиб,
Бола, деб, эриб, ийиб,
Қаҳрамонга тикиб кўз,
Болалардан очар сўз:
«Салом бердик, Қаҳрамон!
Садқа бўлсин ширин жон!
Қадимлардан урф бўлган,
Бурунгилардан қолган,
Мен чиқарган йўриқмас,
Ё қоида эмас, бас:
Нима топилса йўлда,
Бари хонники бўлган.
Болаларни топибсан,
Топиб, бу ён чопибсан.
Ғойиб бола хонники!
Хон аталган жонники!»

Қаҳрамонқул: «Йўқ! — деди, —
Буни менга ҳақ берди.
Шундоқми, менда қолгай,
Олса, ҳақ ўзи олгай!
Зўрлик қилсанг нетарман,
Нима чора этарман?
Ҳақ инсоф бериб магар,
Зўрлик қилмасанг агар,
Улим олсин ғайрингни,
Худо берсин хайрингни!»

«Яхшига бир гап айтсанг,
Гап маънисин англайди.
Ёмонга бир гап айтсанг,
Инонмасдан тинглайди.
Аҳмоқларга гап айтсанг,

Гап фарқига бормайди.
Нокасларга гап айтсанг,
Гап фарқига бормайди.
Йўлдош бўлсанг мард билан,
Йўлда ёлғиз қўймайди.
Болани бер, Қаҳрамон,
Бермасанг гар, бўлмайди!»
«Мен болани бермайман,
Ҳаққа қарши юрмайман.
Болалар менда қолгай,
Олса, ҳақ ўзи олгай,
Ажаб хаёл қилурсан,
Ўзинг ҳақдор билурсан.
Хон бўлсанг гар хонлик қил,
Элга меҳрибонлик қил!
Билгил, берса бергай жон,
Рози бўлмас Қаҳрамон!»
Хон Шаҳсувор йиғлайди,
Кўз ёшини булайди.
Боши қуйи солинар,
Энди қулга ялинар:
«Ҳой, Қаҳрамон, Қаҳрамон!
Фарзанд доғи кўп ёмон!
Ҳой, Қаҳрамон, Қаҳрамон!
Бағрим куйиб бораман!
От ёлини ўрайин,
Сендан шуни сўрайин,
Мақтаб-мақтаб юрайин,
Не истасанг берайин:
Болаларни инъом эт!
Кел, бир бор хушқалом эт!
Етти уйда зарим бор,
Тўрт тулик молим¹ тайёр,

¹ Тўрт тулик мол — яъни молнинг ҳаммасидан: мол, қўй, от, туядан бор, дейилапти. (Тарж.)

Шу гўдаклар туфайли,
Тўртдан бирин ол, майли!
Бунга қойил бўлмасанг,
Мутлоқ мойил бўлмасанг,
Қулликдан қилай озод,
Озод этай умрбод!
Хон тахтига миндирай,
Бошингга тож қўндирай!
Ёқаси зар, енги зар,
Хон кимхобин кий, қайсар!
Хон шунқорин солсанг-чи,
Юрт ярмисин олсанг-чи!
Ғойиб бола хонники,
Хон аталган жонники!»

Қаҳрамон дер қаҳрвор:
«Отинг ўчсин, Шаҳсувор!
Тўрт тулик молинг, айтсам,
Тўрт ошингга сўйилсин!
Бизга берган тож-тахтинг
Тобутингга қўйилсин!
Бизга берган кимхоб тўн
Жасадингга ёпилсин!
Бизга берган зар, олтин
Устгинангга сепилсин!
Хон бўлибсан, тенглик қил,
Адлу инсофдан гапир!
Мен бермайман болани,
Қилма жонимга жабр!»

Қатта кетди Қаҳрамон,
Хон кўзига тўлди қон,
Икки юзи буришди,
Пешанаси тиришди:
«Эй, Қаҳрамон, Қаҳрамон!

Лаънати ит, беимон!
Олғир чиқдинг тоза сен!
Эс-хушингдан озасен!
Бир камликка камол ёр,
Манманликка завол бор,
Манманликка бордингми?
Ҳимматимдан ҳордингми?
Ола кўзим олайтсам,
Бошингга ёғилиб ғам,
Қизил юзинг, баччағар,
Заъфарондай сарғаяр!
Не хаёлга бординг, қул?
Қул ҳаддингни энди бил!
Ғойиб бола хонники,
Хон аталган жонники!
Майли, айлайин инсоф,
Қилайин шундай ҳисоб;
Сен ўғилни бизга бер!
Бизга беру кўкрак кер!
Қизалоқни ўзинг ол!
Хоннинг дўсти бўлиб қол!
Қаҳрим келмасдан қаттиқ,
Эс борида этак йиғ!»

Бундай боқса Қаҳрамон,
Аҳвол чатоқ, иш ёмон:
Қаҳри ошиб қирғоқдан
Хон тутақиб бормоқда.
«Айланайин хон ота!
Ўргилайин жон ота!
Ўзрим эшит, қулоқ сол!
Назарингни нари ол!
Катта кетсам — қайтдим мен,
Гожлик этсам — қайтдим мен!
Чечан бўлсам, соқовман,

Бошин эгган бедовман.
Гуноҳимни кечиргил,
Ҳазил этган эдим, бил!
Улуғ оға, хон оға!
Жонлар сенга садоға!
Ўғилни ҳам ўзинг ол!
Қизни ҳам ол бемалол!
Шунчаки гап, дедим-да,
Ҳазиллашиб эдим-да!
Фарзандлар қутлуғ бўлсин!
Умри бой, қутли бўлсин!»

Шундай қилиб, Қаҳрамон икки гўдакни хоннинг қўлига тутқазди. Шаҳсувор хоннинг қувончи ичига сиймай, ўғил билан қизни олиб келиб заифаси Оқдаватга берди. Оқдават ҳеч кимга билдирмай болаларни кўйлагининг ичига солди-ю, юклидай бўлди, четдан қараганда қорни тўмпайиб кўринар эди-да. Хонлар солган ўрдада хоннинг хотини ирим-сирим қилиб арча ёғочини қоқдирди ва унга олтин юган илдирди. Етти кун гўё тўлғоқ тутди-ю, ёлғондан икки болани туғиб олди. Билганлар, топиб олди, дейишди, билмаганлар, ўғиллик-қизлик бўлди, деб суюнишди. Хон мамлакатга қирқ кеча, қирқ кундуз тўй-томоша қилиб берди. Оқдават тўйга келган қарияларга: «Болаларимнинг отини қўйиб беринг, кейин мана буни бўлишиб олинглар», — деб қирқ лаган тиллани уларнинг олдига қўйди. Одамлар уч кунгача от қидиришди, ном излашди. Аммо топилган отларнинг ҳеч бири Оқдаватга ёқмади. Ҳамма от топишдан чарчаб, охири такбирларидан адаша бошлаган эдики, шу пайт бошига кулоҳ кийган, эгнига жанда илган, ортида қирқ одами бор бир қаландар келиб қолди. Оқдават, болаларимнинг отини қўйиб бер, деб қаландарга мурожаат этди:

«Дайдиб юрган дарвишсан,
Мисли мулкдан айрилган.
Ҳаммага бегонасан,
Қанотларинг қайрилган.
Отин қўйгил боламнинг!
Қимхоб сайлаб, кумуш ол!
Отин қўйиб боламнинг,
Шунқор сайлаб, ол, қуш ол!
Отин қўйиб боламнинг,
Югрик сайлаб, тулпор ол!
Отин қўйиб боламнинг,
Хазинадан дур, зар ол!»

«Хато қилма, жон болам!
Манман бўлма, жон болам!
Кийим нечун, мен учун
Даркор эмас кимхоб тўн.
Тўн агар бўлса ҳалол
Яланғочга бера қол!
Инъом этияпсан тулпор,
Менга тулпор не даркор?
От агар бўлса ҳалол
Пиёдага бера қол!»

«Болам отин қўйсангиз,
Яхшиликка йўйсангиз,
Бир қўйим бор — бўрдоқи,
Буни ҳам олиб боқинг!
Гар кўнглингиз тўлмаса,
Дилдагидек бўлмаса,
Сизга бўлсин ширин жон,
Жонни берай, бобожон!»

«Жон болам, қилма хато,
Керак эмас мол-дунё.
Бизга берган молингни,

Моли бемалолингни,
Бўлса гар бари ҳалол,
Подачига бера қол!
Бизга берган туянгни
Сарбонингга бера қол!
Бизга берган норингни
Карвонингга бера қол!
Бизга берган зарингни
Заргарингга бера қол!
Бизга берган тахтингни,
Тахту пойтахтингни
Икки бирдай фарзандинг —
Гавҳарингга бера қол!

Бизга жонинг берибсан,
Жоним ол, деб турибсан.
Қўлдан келмас жон олмоқ,
Умрингга завол бўлмоқ.
Жон олмоққа бўп мойил
Келганида Азроил,
Пайпаслаб бирин-бирин
Олтмиш икки томиринг
Бандига қўл солганда,
Эс-ҳушингни олганда,
Бўлса гар жонинг ҳалол
Азроилга бера қол!

Даркор эмас зар, олтин!
Қўяй болангинг отин!
Қирқ кунлик йўли бор,
Тоғу ўрмон, чўли бор —
У ерда сурар даврон
Дасти зўр Дарапшахон!
Сенга ростин айтайин,
Айтмай энди қайтайин?
Дарапшадир отаси,

Гулсорадир онаси.
Тортиб зори меҳнатин,
Кўролмаган роҳатин,
Ортида йиғлаб қолган,
Бағрини тиглаб қолган
Оворанинг ҳурмати,
Бечоранинг ҳурмати.
Фарзандидан айрилиб,
Қовурғаси майрилиб,
Қўл чўзса, қўл етмаган,
Йўл юрса, йўл етмаган
Мубталонинг ҳурмати,
Дил қаронинг ҳурмати,
Боланг отин қўяйин,
Яхшиликка йўяйин.

Раҳму шафқат айлаган,
Дилда умид бойлаган
Қаҳрамонқул ҳурмати,
Паҳлавон қул ҳурмати;
У падари бузруквор,
Ўгай ота Шаҳсувор,
Ул онаи бадавлат,
Ўгай она Оқдавлат,
Ғамгузорлар ҳурмати,
Беозорлар ҳурмати;
Ҳали нимжону беҳол,
Икки бирдай навниҳол
Норасталар ҳурмати,
Вобасталар ҳурмати
Болангга от қўяйин,
Яхшиликка йўяйин!

Тингла энди ал-калом,
Ўғлонингга қўяй ном:
Етти юртнинг султони,

Етти иқлимнинг хони,
Бўлсин, дея, элга ёр
Отин қўйдим Шаҳриёр!

Тингла энди ал-калом,
Қизгинангга қўяй ном:
Қолгай парининг бари,
Гулпарилар пайкари,
Паривашу паризод,
Анжим дея қўйдим от!►

Гапни тугатиб дарҳол,
Кўздан ғойиб бўлар чол.

Ойлар кетидан ойлар, йиллар кетидан йиллар ўтди. Болалар бирдан иккига чиқди, иккидан учга чиқди. Кам-кам ёшга ёш қўшилиб, мактабга боришди. Мактабда ўқишиб, сабоқ олишиб, ақллари тўлишди. Ун тўрт ёшга етганда мактабни тамом қилишди. Кўп билимга, ҳунарга эга бўлишди. Ҳар иккисининг ҳам қўлидан катта-катта ишлар келар эди. Илму ҳунар уларга йўлдош, меҳнатда саботу бардош қўлдош эди. Уларнинг олимлиги, чаққонлиги, қўли гул эканлиги эл-юртни ҳайратга сола бошлади, кўрганлар ёқасини ушлади.

Шаҳсуворхон Анжим қизига атаб бир шоҳона боғ барпо қилдики, унинг таърифи дostonларда битилса арзир! Боғ теварагидан тўққиз қатор пахса девор айлантирди. Ҳовуз қаздирди. Боғ ўртасида:

Бўсағаси порлаган,
Пештоқлари зарланган,
Дандондан бутун синчи,
Кумуш, тиллодан ичи,
Боққан айрилар ҳушдан,
Чангғароғи кумушдан.

Жилоланган кўзгудай,
Лаълу дурдай, инжудай,
Эшиги ҳам ярқироқ,
Нақшинкор ҳам зартабоқ

роят гўзал бир кўшк қурдирди. Бири-биридан сулув
бири-биридан қув қирқ канизни Анжимнинг хизмати-
га берди.

Кун ўтиб Шаҳриёр ҳам
Улғайди ботир, ўктам,
Кучга тўлди билаги,
Завққа тўлди юраги.
Орзулари мўлдан-мўл,
Шижоати тилар йўл.
Чўнг майдонлар ҳавоси,
От минмоқлик ҳаваси
Ҳаловатин олди-ю,
Хаёлларга толди-ю,
Онасига юзланди,
Юзланди-да, сўзланди:
«Ҳой онажон, онажон,
Сенсан менга меҳрибон.
Мен бир хонзода бўлсам,
Кучда зиёда бўлсам,
Остимда тулпорим йўқ,
Ҳам қушим, шунқорим йўқ.
Отамга айтиб бор сен,
Менга шунқор қуш берсин;
Дилимда яна мурод:
Берсин қўшиб югрик от,
Берсин қилич қўлимга,
Берсин камар белимга...
Сўнгра берса ижозат:
Этсам сайру саёҳат!»

Бу гапни эшитиб, ўзи туғмаса ҳам тўққандай кўриб юрган онаси Оқдавлатнинг юраги тарс ёрилишига бир баҳя қолиб, «Болагинам от минмоқчи бўлибди, қуш солмоқчи бўлибди!» — деб қувониб, қувончи қўйнига сиғмай, Шаҳсуворхонга бир сўз деди:

«Ҳақ худога мен йиғлайман зор-зор,
Хизматингиз учун бўлдим гирифтор.
Қулоқ солинг сўзларимга, хон эгам,
Олганингиз сизга айтар арзи бор.

Инсон эмас, бўлмаса меҳр-вафоси,
Ўтди фарзандингиз жабру жафоси.
Ёлғизингиз, от берсин, деб юборди,
Арзим тингланг, Шаҳриёржон отоси!

Қачонлардан юрт сўраган тўрасиз,
Ажал етса, жоним, бир кун ўласиз.
Ёлғизингиз, от берсин, деб юборди,
Ўғлингизга бедов сайлаб берасиз.

От кокилин бошдан танлаб ўрипти,
Бу майдонда беғам даврон сурипти.
Сизнинг каби улуғ хоннинг фарзанди
Ўн тўртда ҳам ахир яёв юрипти.

Отлар чопар баланд тоғлар, дузлара,
Яёв юрсанг губор инар юзлара.
Фарзандингиз отсиз яёв юргани
Муносибми, улуғ хоним, сизлара?..»

Шунда хоннинг қош-қовоғи уйилиб, қаҳри заҳри қуйилиб, шундай деб юборди:

«Баҳор бўлмайд боғда гуллар термасман,
Бегонани туққанымдай кўрмасман.
Бегонанинг безбетлиги бедаво,
Бетайинга бедов сайлаб бермасман.

Қарқарам бор бу бошимда шўхдан-шўх,
Фарзандсизман, дилим қайғуга тўлиқ.
Бетайинлар қайтаверсин элина,
Бетайинга берадиган отим йўқ.

Мен минганман нор бедовнинг белина,
Бефарзандлик ўтлар солди дилима.
Бетайинга берадиган отим йўқ,
Бетайинлар қайтаверсин элина.

Миндирмасман уни бедов белина,
Бетайинлар ўтлар солар дилима.
Бегонанинг безбетлиги бедаво,
Обрўйида кетсин туққан элина.

Таловга соларман дунё молини,
Истасам оларман ширин жонини.
Обрўйида қайтсин туққан элина.
Иркилса, тўккувси ноҳақ қонини.

От юбордим қия майдон чўлина,
Шунқор солдим қилқиллаган қўлина.
Бетайинга берадиган отим йўқ,
Кета берсин боланг туққан элина.

Яхши ёвга сирин айтиб йиғларми?
Айтиб, сўнгра аттанг дея юрарми?
Бу болага берадиган отим йўқ,
Киши ўғли кишанласа турарми? »

Кўкрак сутини бериб катта қилмаган эса-да, чин кўнглини қўйиб вояга етказган ғарибу мушфиқ она Шаҳсуворхоннинг кутилмаган ишидан, тутумидан хафа бўлиб орқасига қайтади, боласига йиғлаб бир сўз айтади:

«Бир неча кун бўйинг кўриб қувондим,
Фарзанд, дея авлиёдан тиландим.
Туғмасам ҳам, сени туққан болам, деб,
Неча йиллар, болам, сенга суяндим.

Мен йиғладим кўз ёшимни сел қилиб,
Сочим ёзиб, юрак-бағрим кул қилиб,
От устида сендан бошқа фарзанд йўқ,
Кетсангизлар, уйлар қолар тул бўлиб.

Айтаверсам бу сийнамда дардим кўп,
Юрма, болам, янги боғдан гул териб.
Бориб эдим у беимон отангга,
От бермади, бетайинлар кетсин, деб.

Миндирмайди сени бедов белина,
Бетайин, деб ўтлар солар дилингга.
Айланайин, сен кетавер, Шаҳриёр,
Ўргилайин, кет ўзингнинг элингга.

Қараб йиғлай берма йўлнинг юзина,
Тушмагил ҳеч мусибатнинг изина.
Гиргиттоним, сен кетавер, Шаҳриёр,
Мен розиман сенга берган тuzима.

Баҳор куни боғнинг гулин тергайман,
Ҳаққингга, деб дуо қилиб юргайман.
Айланайин, сен кета бер, Шаҳриёр,
Ҳеч бўлмаса маҳшаргоҳда кўргайман».

Шаҳриёр Шаҳсуворхон ўз отаси эмаслигини билди.
Кўнгли бузилиб, бағри эзилиб, қадди букилиб, кўздан
ёши тўкилиб, оқ уриб, онасидан кетар жавобини ҳам
олди.

«Элиммиди бу Нўғой?
Дилиммиди бу Нўғой?
Қуним ўтсин, дея мен,
Бу ерларда юрамен.
Бамисоли сағирдай,
Сағирдай ҳам асирдай
Яшамогим не даркор?
Борми менда номус-ор?
Ўрурим қайда қолди?
Айтинг, қайда йўқолди?
Нўғой эли кўрмасин,
Йиғлади, деб юрмасин.
Эс борда этак ёпай,
Топай бир чора, чопай!» —

деб Шаҳриёр манглайига бир уриб, ўз-ўзига дашном бериб, Анжим синглисини кўргиси келиб, унинг боғига қараб юрди. Қирқ канизи билан кўшқда ўтирган Анжим йиғлаб келаётган Шаҳриёрни кўрди. «Бировдан камлик кўрса, мустарлик тортса, ўғил отасига бориб айтар эди, қиз бўлса — онасига, бу нега, Анжим, деб, синглисига қараб бўзлаб келаётир? Демак, Шаҳсувор унинг ўз отаси эмас экан-да. Шаҳриёрни унинг заифаси туғмаган экан-да. Акам билан пинҳона сўйлашиб кўрайин, бунинг сабабини билайин, душманлар сезмасин». Анжим шитоб кўшқдан тушди-да, отасига пешвоз чиқди. «Не азоблар тортдинг, мусибатлар кўрдингки, бунчалар бўзлаб келаётирсан, эй оға?» — деб сўради:

«Мен элимда суролмадим давронни,
Элимдан айрилиб, кўнглим вайрондир.
Не сабабдан, ака, келасан бўзлаб,
Аҳволингни кўриб Анжим ҳайрондир.

Хазон келса, умр гули сўлмасми?
Мендай синглинг номусларга ўлмасми?

Жоним акам, кимдан не сўз эшитдинг,
Эшитганинг айтаверсанг бўлмасми?»

Шунда Шаҳриёр отасининг, тугилган юрти номаълум бўлган бетайинлар ўз элига кетаверсин, деган сўзини бир-бир баён қилди, Анжим қизининг оқ қалбини тилди:

«Баҳорда боғ аро очилди гулим,
Ака, деб сайрайсан, жоним булбулим.
Кўрганимни сенга баён этайин,
Арзимни айтайин, тингла, эй мунглим.

Айта берсам юрагимда дардим кўп,
Сен юрасан янги боғда гул териб.
Бориб эдик имони йўқ отангга,
От бермади, бетайинлар кетсин, деб.

Миндирмади мени бедов белина,
Бетайин, деб ўтлар солди дилима.
Бизнинг туққан элатимиз бормикин?
Юр, кетайик отамизнинг элина!

Йироқда йўллар кўп йироқдан-йироқ,
Балки ота-онам чекарлар фироқ.
Ёт элда хон бўлиб даврон сургандан,
Ўз юртингда чўпон бўлган яхшироқ!»

Бошин қуйи эгиб, жим,
Ёниб тинглади Анжим.
Титраб-қақшаб кетди-ю,
Шаҳриёрга деди у:

«Қуму тошни ел бузар,
Елдан тоғлар ҳам тўзар.
Унинг учун йиғлама,
Йиғлаб бағринг тиғлама.

Одамзодни сўз бузар,
Бирин-биридан узар.
Унинг учун йиғлама,
Куйиб бағринг тиглама.

Орадаги совуқ гап
Илон каби ўрмалаб,
Юракларга муз солар,
Изғиринли из солар.
Унинг учун йиғлама,
Уксиб бағринг тиглама!

Бедов ёлин ўрайин,
Изгинангга юрайин.
Давлати қайтган отамга
Мен ҳам бориб кўрайин.
Мен ҳам тилаб кўрайин,
Қаршисида турайин.
Олиб бедовни, сенга
Тизгинини берайин!

Бордию иккимизни,
Ҳам сизнию ҳам бизни
Туққанидай кўрмаса,
Ҳолу аҳвол сўрмаса,
Қилса агарда ётлик,
Ноободлик, ношодлик,
Ака, бузма ҳеч хаёл,
Саройингга қайт дарҳол!
Фароғатинг ол бу кун,
Ҳасратларинг ёз бутун!
Ё чоршанба чошгоҳда,
Офтоб қиздирган чоғда,
Ё пайшанба пешинда
Сен қошимга келгин-да,
Билагимдан тутгил бот!

Сўнг бозорга элту сот!
Кимда бўлса учқур от,
Худди шунга мени сот!
Қулдай сотсанг кетайин,
Қул хизматин этайин!
Сенга от бўлса даркор,
Менда нима чора бор,
Соту сотиб олгил от!
Йўқ демайди паризод!
Кўз ёшинг арт, жон оға,
Жоним бўлсин садоға!»
Акага тикиб кўзин,
Анжим тугатди сўзин.
Тугатдию сўнг пари
Кетди Шаҳсувор сари:

«Одамда бўлғуси меҳр ила вафо,
Мен мунглуғ чекибман жабр ила жафо.
Арзимни бирма-бир айлайин баён,
Сен тингла, давлати қайтган, жон ота!

Айтсам гар, сийнамда дард-даъвойим кўп,
Юрардим мен янги боғда гул териб.
Йиғлаб борди ёлғиз ўғлинг Шаҳриёр,
От бермабсан, бетайинлар кетсин, деб.

Миндирмадинг нега бедов белина,
Бетайин, деб ўт солибсан дилина.
Бўзлаб борди ёлғиз ўғлинг Шаҳриёр,
От бермабсан, кетсин, дея, элина.

Йиғлаб-сиқташ, айт, менга даркормиди?
Бир кўрмоққа ота-онам зормиди?
Бетайинлар кетсин, дебсан, элина,
Биздан бошқа ўғил-қизинг бормиди?

Ел бедовнинг кокилини тарайди,
Фарзанд ахир бир кунингга ярайди.
Бошқа ўғил-қизинг борми уйингда?
Биз кетганда ҳолинг кимләр сўрайди?

Минган бедов елади,
Вақт-соати келади...
Етим бўлган бандалар,
Ғамга тўлган бандалар,
Жаҳон бўлиб тангу тор,
Ҳақ-худога қилар зор.
Қартайибсан, хон ота,
Букчайибсан, жон ота!
Бизлар элга қайтганда,
«Хайр-хўш», деб айтганда,
Танҳо қолиб тахтингда,
Кўзинг юмган вақтингда
Қай кўздан ёш томади?
Қай ким сени кўмади?
Сабил қолган шаҳрингга,
Шаҳар недир, бағрингга
Кимлар эга бўлади,
Кимлар ўйнаб-кулади?

Худодан бўлиб фармон,
Паймонанг тўлган замон,
Ҳолинг қуриб тахтингда,
Ўлиб қолган вақтингда,
Жанозангга ким келур?
Ким бу ён елдек елур?
Мулки вайрон хон дебон,
Ҳазонли бўстон дебон,
Инон, инон, сен томон
Келмас бирор тирик жон!
Фарзандликнинг, хон ота,

Уйи экан гулистон.
Фарзандсизнинг, жон ота,
Уйи эса зимистон.
Фарзандликнинг, хон ота,
Тоғда қайнар булоғи.
Фарзандсизнинг, жон ота,
Сира ёнмас чироғи.

Етим кетса йўл топар,
Ур-жар топар, чўл топар.
Сендай хонлар бўлар хор,
Зору ночор, хокисор!
Тахт сизники, Шаҳсувор,
Роҳ бизники, Шаҳсувор!
Фақат маҳшар куни, рост,
Сўйлагин рост, илтимос,
Рози бўлгин тузингга,
Фатво бер ул-қизингга!..»

Сўзин битирди Анжим,
Урнидан турди Анжим.
Хон эшитиб, берди тан;
Булар аҳди чин экан,
Ҳувиллатиб саройни,
Саройдек гавжум жойни,
Кўнгилларни қилиб қон,
Қон қилиб, қилиб вайрон,
Ростдан ҳам кетишмоқчи,
Элни тарк этишмоқчи!..
Ногоҳ бўлиб беқарор
Сакраб турди Шаҳсувор!
Тахтидан тушиб келди,
Қуш каби учиб келди!
Еқасини айлаб чок,
Анжимга очди қучоқ:

«Дунёсини нетайин!
Жоним қурбон этайин.
Бошимдаги ўйимни
Мен ҳам баён этайин.
Шаҳриёрга от берсам,
Бамисли қанот берсам,
Отга миниб олса-ю,
Босиб қамчи солса-ю,
Атрофида қирқ йигит,
Қирқ лочину қирқ бургут,
Сурон қилса йўлларда,
Дала-дашту чўлларда,
Юртларга этса сафар,
Ёвларга етса хабар,
Овора қилмасмикин,
Ташвишга солмасмикин?..

Олти ойлик йўл нари
Бор Олмосхон шаҳари,
Мардлар кўп у қалъада.
Шаҳриёржон, бола-да,
Ногоҳ босиб фалокат,
У ёқларга борса, баъд —
Хоннинг шунқорин солса,
Қашқалдоғини олса,
Хонга хусумат қилса,
Хоннинг ғазаби келса,
Бир деви бор — Қонбошли,
Қонбошлимас, ўн бошли,
Унга буюрса борми,
У қувиб Шаҳриёрни,
Етиб, олсаю жонин,
Куйдирса хонумонин,
Сўнгра юртимга етса,
Ҳар ёқни вайрон этса,
Хароб бўлса шаҳрим ҳам,

Ёлғизимдан айрилсам,
Айтгин-чи, кимга қийин?
Нима бўлади кейин?

От бермадим, бу гап рост,
Бор сабаби шу, холос.
Ушбу ишим, гап-сўзим
Қўнглингга келса, қизим,
Хафа бўлмагин зинҳор!
Сенда энди ихтиёр!
Мен сизларнинг отангиз,
Улуғингиз, каттангиз.
Берганингиз еярман,
Берганингиз киярман.
Барига рози бўлай,
Рози бўлмасам, ўлай!
Озроқ қилингу шафқат,
Ташлаб кетмангиз фақат!»

Шаҳсуворхон бор гапини айтиб бўлди. Ҳар гапининг бирида: «Ўғлим, қизим!» — дерди, энди хонлик хазиначисининг ихтиёрини Анжимга берди. Анжим тезда хазиначига бориб ажойиб кескир қилич, ўқ ўтмас совут, қуббали қалқон ва паҳлавонга керакли нарсалардан бир-бир олди. Сайисхонадан яхши бир от ҳам танлади. Барини олиб келиб Шаҳриёр оғасига берди. Оғаси совутни кийди, қилични тақди, қалқонни ушлаб отга минди, синглисининг кўзига забардаст паҳлавон бўлиб кўринди. Қирқ йигити тезликда йиғилиб келди, улар Шаҳсувор айтгандан ҳам зўр, ўткир йигитлардан эди. Шаҳриёр тоғнинг канорасидан бир дарё олди. Бир ажойиб боғмисан — боғ солдирди. Кўрган одамларни ҳайрон қолдирди. Чорбоғу ҳовли-ҳарам қурди, давру даврон сурди. Бу ажойиб боғнинг овозаси элдан элга тарқала бошлади.

Шаҳриёр барпо этган чорбоғ овозаси Дарапшахоннинг ҳам элига етиб келди. Шаҳриёр ва Анжимнинг тириклигини билган хоннинг тўққиз хоними, ҳеч туғмаган золими чувиллашиб қолди. Уларнинг кечаси ҳам, кундузи ҳам ҳаловати йўқолди. Тезда бояги момонинг қошига елишди, алдаб-сулдаб, авайлаб ўрдага олиб келишди.

— Ҳой момо! Нега бизни лақиллатиб келасан? Ё бизни анқов фаҳм қиласан? Аввалига, Шаҳриёр билан Анжимни ўлдирдим, дединг, бир ҳамён тилламизни олдинг, улар ўлмади, биз армонда қолдик. Қулларга бориб айтинглар, ўлдирса шулар ўлдиради, деб маслаҳат бердинг, Қодирқул ҳам, ўлдирдим, деб иккисининг қонга бўялган кўйлагини олиб келди. Бу гал ҳам икки яшшамагур бола омон қолган экан. Фалон юртда яшәтган Шаҳриёр билан Анжимнинг доврӯғи оромимизни олиб қўйди. «Шаҳриёр, Анжим», деган сўзлар ҳар сафар айтилганда, қулоғимиз ёрилиб кетай деяпти-ку! Бир чора қил, момо, хайрингни берсин худо!— дейишди тўққиз хоним бир-бирига гал бермай чувиллашиб.

— Болаларим! Бунинг чораси битта: мен ўша ёққа боришим керак. Бормасам, иш пишмас. Борар жойимнинг эса бу ердан қирқ кунлик йўли бор,— момо озроқ тўхтаб, кейин хонимларга муғамбирона қаради.— Агар носвой пулимни мўлроқ қилиб берсангиз, ўлдириб келарман, борса келмасга жўнатиб келарман!

Тўққиз хонимнинг: «Бу занғарнинг носвой пули қанча бўлар экан?»— деб роса бошлари қотди. Бир лаган тиллани момо олдига қўйдилар. Момо афтини бужмайтирди:

— Бу берганингиз менинг бурнимга искашга ҳам етмайди!— деди ва аччиғидан тиллони сочиб юборди, сочиб тупроққа қорди. Хонимлар яна бир лаганда тилла бердилар.— Энди эшагимнинг емига етадиган пул бўлди,— деди момо тилланинг барини қоқиб олар экан,

санаб бир-бир халтасига солар экан. «Роса бир балойи азимга учрадик-ку!» — дейишди хонимлар ва учинчи лаганни ҳам узатдилар ва момони пинҳон кузатдилар.

— Ниҳоят, қорнимнинг ғамидан ҳам қутулдим! — деди момо бу лаганни ҳам халтасига ағдариб. Яна бир лаган тилла ялтиллаб чиққан эди, момо энди хурсанд бўлиб кетди, тезда чорбозорга бориб етди.

Момо елиб-югуриб
Чорбозорга боради.
Жарақлатиб тиллани,
Раста кезиб юради.
Юришлари кўп қизиқ,
Савдоси ҳам ғалати.
Момо ишини кўриб,
Барча ҳайрон қолади:
Эскигина кўрпаю
Гуппи сотиб олади,
Буни кўрган эл кулиб,
Эшак ҳанграб қолади.
Оёғига тўзиган
Йиртиқ кавуш илади.
Буни кўрган катта-ёш
Таажжубда қолади.
Белгинамга боғлай, дэб,
Эски белбоғ олади.
Буни кўриб элу халқ
Қотиб-қотиб кулади.
Лаш-лушу йиртиқ-ямоқ,
Қўлга таёқ олади.
Буни кўриб халқ энди
Ёқа ушлаб қолади,
Тилин тишлаб қолади.
Момо қотиб кулади:
Шаҳриёрни қидириб,
Дадил йўлни солади,

Бир кун тамом йўл юрди,
Чарчамади йўлидан.
Иккинчи кун мўл юрди,
Чиқолмади элидан.
Учинчи кун йўл юрди
Туриб олиб саҳардан.
Тўртинчи кун мўл юрди,
Чиқиб олди шаҳардан.
Сакраб ўтиб боради
Ўрли-жарли қирлардан,
Зовур-чақир, паст-баланд,
Пана-пасқам ерлардан,
Елиб ўтиб боради
Сувлар оққан сойлардан,
Йингил, тикан, ўт-ўлан,
Лойли тошлоқ жойлардан.
Тулки юрмас тўқайда
Тунда кетиб боради.
Қарсак юрмас чангалдан
Қайрилмай ўтиб боради.
Беш қалъани оралаб,
Оқшом ётмай боради.
Оқ дарёни ёқалаб,
Тонглар отмай боради.
Жонгинасин койитиб,
Кундуз кетиб боради.
Кунин-тунин бир этиб,
Ҳануз кетиб боради.
Бағри ўртаниб момо,
Ўртаниб ёниб момо
Қуёндайин букилар,
Шамолдай тез югурар.
Қуймичига товони
Тегар сакраган они.
Ўн тўрт яшар қиз бўлиб
Олар сочини ўриб,

Ювиб-тараб ўради,
Турқи ўнгиб туради.
Олисларга қарар сўнг,
Қараб чўтлаб кўрар сўнг;
Ўтган кунни ҳисоблаб,
Кетган тунни ҳисоблаб,
Шундақа санаб олди:
Икки саккиз — ўн олти,
Саккиз қўшилди ана,
Олти қўшилса яна
Ўттиз икки бўлади.
(Ҳисобни хўп билади!)
Ўттиз учга ўтади,
Ўттиз тўрт ҳам тугади.
Ўттиз беш кун бўлганда
Мадори қолмай танда,
Нордай бели букилиб,
Лаҳза-лаҳза иркилиб,
Уриниб қолди сал-пал.
Кўз ташласа, шу маҳал
Шаҳриёр қурган шаҳар,
Нурли шаҳар жилвагар
Бу ердан яқин экан,
Зўрлиги ҳам чин экан.
Қолганда уч кунлик йўл,
Уч кеча, уч тунлик йўл
Яқин қолди ораси,
Рост кўринди қораси.

Энди сафар битади,
Қирқ кун ўтиб кетади.
Шаҳриёрнинг шаҳари,
Боғ-роғ, саройлар — бари
Рўбарўда ялтирар,
Кўриб момо мўлтирар,
У ён, бу ёнга юрар,

Ёндашиб келиб кўрар :
Саксон газли қалъадир,
Хаёлингни оладир.
Атрофи баланд девор
Қалинлиги тўрт газ бор.
Пастда тубсиз чуқур бор.
Қирқ газ келар зовур бор.
Ун иккита дарвоза
Савлат тўкипти роса.
Дарвозамас, тилсимдир,
Тилсим унга исмдир.
Олти ерда жез эшик,
Ёвга мисли тор тешик,
На қулфи қалити бор,
Қидирмоқ ўзи бекор.

Момо энди танг қолур,
Бошини қуйи солур.
Ёқмади мутлақ сафар,
Қаршида турса шаҳар.
Кириб бўлмаса унга,
Бу тилсимли очунга,
Нима ҳам қилсин момо,
Туриб дод солсинми ё?
Наҳот бахти чопмаса,
Бир туйнук ҳам топмаса?

Шум кампир ногаҳонда
Қуёшботар томонда,
Боғларга сув элтгувчи,
Яшил ғулув элтгувчи
Сойни кўриб қолади,
Йўлин шу ён солади.
Сой бўйлаб борди момо,
Борди-ю, кўрди момо:
Девор тагида зовур,

Зовур устидан қувур
Ичкарига ўтмишдир,
Боғларга сув элтмишдир.

Момо кўнглин хушлайди,
Шўхлигини бошлайди.
Кийимларин девордан
Ичкарига ташлайди.
Орқадан шамол турар,
Момони худо урар:
Қувурчага шум кампир
Тездан ўзини урар!
Қувур ичида боши,
Ташда — гавдаю лоши.
Пишган икки қовундай,
Икки қуймичи шунда
Қолади билтанглашиб!

Бунни кўрди жондорлар,
Бир парча этга зорлар.
Кўринг энди томоша:
Чўлу ўрмонлар оша
Эдилдан келди эллиги,
Ажаб турлук-турлуги,
Ёйиқдан келди ёлғизи,
Қанотин ёзиб-ёзиб.
Ўнгдан келди ўн қарға,
Мундан келди минг қарға,
Қағ-қағ қилиб гўнг қарға,
Тумшуқлари чўнг қарға.
Момо танин юлқийди,
Думғазасин чўқийди!
Эдилдан келган эллиги,
Ажаб турлук-турлуги
Момони айлаб абгор,
Чўқиб олар эллик бор!

Ёйиқдан келган ёлғизи,
Тумшуғин чўзиб-чўзиб,
Чўқиб-чўқиб олади,
Момо дод-вой солади!
Қон жўшатиб этини,
Чиқиб турган кетини
Чўқийверди минг қарга!
Ногоҳ чиқиб шаҳарга,
Омон қолди шум момо,
Йўқса, ўларди тамом!

Ўлмаё қолганидан шод,
Кийимларин кияр бот.
Боқса, атроф экан боғ,
Боғлигидан вақти чоғ,
Сарҳовузни кўрганда,
Ҳайрон бўлиб турганда,
Ушлаб шу пайт момони
Шаҳриёрнинг боғбони
Бошига мушт туширар,
Бошдан ҳушин учирар!
Кейин ғазабнок боғбон
Гирибондан бўғибон
Момони ниқтаб силтар,
Шаҳриёр сари элтар.

Узоқдан боқди момо,
Йигитни кўриб аммо,
Салобату савлатдан
Ёқа ушлар ҳайратда!
Қизлар кўрса йигитни,
Сору лочин тахлитни,
Ёри бўлсам, дер эрди,
Шундай бўлса эр, дерди!

Олтин тахтда улуғвор
Чўкмиш эди Шаҳриёр.

Момо яқин келади,
Салом, деб букилади.
Эси кириб Шаҳриёр,
Дунё кўриб Шаҳриёр,
Бундай исқирт кампирни,
Кампирмас, қаро ерни
Учратган эмас ҳамон!
Момони кўрган замон,
Шаҳриёрдек хонзода,
Кўрк-ҳуснда зиёда
Сакраб жойидан турди,
Туриб момодан сўрди:

«Баҳор бўлмайд боғда гуллар термаган,
Момо, кимсан, оч теваддай серманган?»¹
Одаммисан, инс-жинсмисан, нимасан,
Не вазданки боғим аро юргансан?

Мени кўриб қовуштирдинг қўлингни,
Йўқотибсан магар юрар йўлингни.
Баён этгил бизга асл элингни,
Ёлғон айтсанг, кесажақман тилингни!

Умид билан отланибсан элингдан,
Қочган билан қутулмассан қўлимдан.
Обрў борда сўйлай қолгил, сен, момо,
Хабар келди юз минг отли ўлимдан!»

Шунда шум момо Шаҳриёрга қараб бир сўз айтиб
турибди:

«Хизмат, деб бел бойлаган,
Меҳнат туққан момонгман.
Яхши ният қидириб
Йўлга чиққан момонгман.

¹ Гандираклар маъносида. (Тарж.)

Хизматкор бир онангман,
Кўпни кўрган момонгман.
Тахтиравон устида
Йўллар юрган момонгман.
Бувишларнинг ичида
Бамисоли гул бўлган,
Йигирмага етмайин
Бойи ўлиб тул қолган,
Шўрпешана, шўртумшуқ,
Иши чаппа момонгман.
Омади ҳеч келишмас,
Бахти чопмас момонгман.
Ақлғўйнинг бўламан,
Жин эмасман, хон болам.
Билсанг, кенгашгўйингман,
Шайтонмасман, жон болам.
Чироғидан айрилган
Бахти қора момонг бу.
Юрт кезиб хору сарсон,
Дили пора момонг бу.
Дунёнинг тўрт бурчига
Бориб турган момонгдир,
Етти иқлим қалъасин
Етти кўрган момонгдир.
Бадахшонга кўп борган,
Охир безган момонг шу.
Ҳиндистоннинг ерини
Уч бор кезган момонг шу.
Доғистоннинг тоғида
Етиб қолган момонг-да!
Туркистонга йўлини
Тўрт бор солган момонг-да!
Қирқ чилтон эранлардан
Сарқит ичган момонг, ҳа!
Қўй-чи, чўлу тоғ ошган,
Сойлар кечган момонг, ҳа!

Қадам етмас чўли бор,
Юрса битмас кўли бор.
Жамлаб кўрсанг барини
Олти ойлик йўли бор.
Олти ойлик йўл нари
Бор Юлдузча шаҳари.
Юлдузчанинг қизи бор,
Қизимас, моҳпайкари.
Шуни билган момонгман,
Кўзга илган момонгман.
Юлдузчанинг қизидан
Сенга келган момонгман.
Уч минг олтмиш танобдан
Солдирган қиз боғи бор.
Ҳар боғда ўн тўрт йигит —
Боғбони, пойлоғи бор.
Саҳар вақти сайроқи
Булбулғўё қуши бор.
Тинглаб қолса, айрилар
Эс-ҳушидан ҳуши бор.
Ҳар патининг тубида
Юз минг дуобанди бор.
Зар кокили устида
Қирқ минг дуо шарти бор.
О, худонинг ҳиммати,
Расулиллоҳ суннати!
Ҳеч бунингдек бўлмайти
Одамзоднинг қудрати!
У қизга сўз деғали
Етса одам журъати,
Ўша одам бошига
Ёғар оллоҳ раҳмати!

Борсанг қизни оларсан,
Йўқса, қуруқ қоларсан.
Бўла кўрма гирифтёр.

Ё мард эсанг, йигит, бор
Яна ўзинг биласан,
Ақл-ҳушинг тугал, соз.
Қиз юборди мени, ҳа!
Бу гапимга қўй ихлос!»

Шаҳриёр, ботир анқов, қалби дов, эр гўдак, қизнинг хабарини эшитгандан кейин, эриб кетиб:

— Эй, момо! Қази, бир шаҳримни айланиб кўрчи!— деб юборди, болалигига борди.

— Эй, болам! Қирқ кунлик йўлдан, йигирма кунлик чўлдан ҳориб-чарчаб келган момонгман. Белимда мадорим, тиззамда қувватим йўқ, оёқ босишга ҳолим, сўзлашга мажолим келмай турибди-ку!..— деди момо. Шунда Шаҳриёр: «Сенда ҳол, қувват бўлмаса, бизда бор»,— деб аёнларни йиғдириб, момони тахтга миндириб, кўрган-кечирганларини сўйлатиб турибди:

«Кўп нарса кўрдим, ўғлим,
Ҳечам битмади йўлим.
Машриқ бордим, тинмадим,
Чарчаб-ҳордим, тинмадим.
Келар эдим сен томон,
Йўлда билдимки аён,
Йироқлардан келганим,
Сарсонзада бўлганим,
Бекор кетипти бари
Чўл шамоли сингари.
Нимани деб келдим-а?
Ўзим уриб елдим-а?
Боғингними кўрай деб?
Завқ қилибми юрай деб?
Э... биз ёқда бўш-баёв,
Бирор уқувсиз меров,
Минай деса оти йўқ,
Ҳамёнлари мирқуруқ,

Аравами ё ҳўкиз —
Очма ҳеч бундан оғиз,
Хуллас, ғирт камбағал ҳам
Чорасин топиб кам-кам,
Ҳайдаб, текислаб ерин,
Қовун пиширар ширин.
Атрофига камбағал
Ўраб қўяди чангал.
Иҳота бўлар полиз,
Агарда айтсам холис:
Ўша полиз ҳам бироқ
Бу боғингдан яхшироқ!►

Шаҳриёрнинг қаттиқ ачиғи келиб, ғилофдан қиличини суғуриб момога деди:— Бу гапингни ўйлаб гапирдингми? Айт! Қайси хон даврида, қайси хон замонида менинг боғимдек боғ кўрдинг?

— Кўришликка-ку кўрдим-а шундай боғни!— деди момо маккорлигини қўймай.— Айтганимдан ҳам зўроқ боғ бор-да, қайдалигини айтганим билан, сен бормасанг, барибир бекор-да!

— Қаердалигини айтсанг,— қизишиб деди Шаҳриёр,— осмоннинг устида, ернинг остида, куннинг кўзида бўлса ҳам излаб бораман, айтганимда тураман!

— Боролмайсан!

— Бораман!

Шунда момо бир сўз деди:

«Мен айтарман, жон болам,
Сен бормассан, хон болам!
Мен айтмоқчи шаҳарнинг,
Ул шаҳри жилвагарнинг
Уч ойлик йўли бор-ку,
Уч ойлик кўли бор-ку!
Жамлаб кўрсанг, Шаҳриёр,
Олти ойлик йўли бор.

Ундан нари ўтганда,
Бир манзилга етганда,
Юлдуз билан баробар
Тахтизаррин шаҳри бор.
Довруғин дoston этсам,
Олқишин осмон этсам —
Бир пахсаси олтиндан,
Ловиллаб ёнар чиндан.
Бир пахсаси кумушдан,
Кўрган айрилар ҳушдан.
Бир пахсаси марварид,
Марваридмас, зар бари!
Бир пахсаси фил суяк,
Фил суяк, асил суяк.
Бир пахсаси қуш суяк,
Турфа хил нақшу безак.
Шаҳарнинг пойдевори,
Ғиштдан тикланган бари.
Шаҳар четига бутун
Қоқилган пўлат устун,
Ҳар бирига, ҳусн, деб,
Нақшин-нигор бўлсин, деб,
Инжа нозик бемисол
Қўндирилган хил-хил хол...

Борсанг агар, Шаҳриёр,
Йўлда дев, пари бисёр,
Сени кутиб олишар,
Шартта тутиб олишар!
Ундан ўтсанг, Шаҳриёр,
Баҳайбат аждаҳо бор,
Ёнар ўтлар сенга зор,
Кул бўларсан, Шаҳриёр.
Айқин сувлар сенга зор,
Ғарқ бўларсан, Шаҳриёр.
Улардан қолсанг омон,

Эй тап тортмас паҳлавон,
Битар олти ойлик йўл,
Энди қўрқма, ботир бўл!
Худди шунда бор шаҳар,
Осмон билан баробар.
Тахтизарриндир оти,
Зардир бори бисоти.
Қирсанг, пўлат дарвоза,
Каттаю беандоза,
Исканжадай қисади,
Икки ёндан эзади,
Қирмоқ этсанг ихтиёр,
Бас, ўларсан, Шаҳриёр!
Сенга ёр бўлиб омад,
Ўтсанг бундан саломат,
Тахтизарринга киргин,
Ичкари қараб юргин.
Келар катта сарҳовуз,
Тўхта бирпас, ташла кўз:
Қўш дарахт бор лабида,
Қўш дарахтнинг тубида
Юм-юмалоқ супа бор,
Супа узра барқарор
Савлат тўккан олтин тахт;
Тахт устида ҳамма вақт
Солланади бир қафас.
Қафас ичра берар сас
Сирли қуш булбулгўё.
Қушнинг ҳар банди аро
Олтмиш дуобанди бор,
Минг алифнинг шарти бор.
Боққил, тожи остида,
Тумшугининг устида
Мингмас, ўн мингмас, бисёр:
Юз минг дуобанди бор!
Булбулгўё банди деб,

Минг алифнинг шарти, деб,
Не-не одам тош бўлди,
Бардоши одош бўлди.
Ким отадан айрилган,
Ким боладан айрилган,
Ким тахтидан Мосуво,
Ким бахтидан Мосуво...
Борсанг, кўрасан барин,
Билсанг дуо сирларин
Афсун билан енгурсан,
Енгиб, ғолиб қайтурсан!
Енгилсанг-чи, дуодан,
Сабот тила худодан,
Сен тош бўлиб қоласан,
Ўйла, ҳали боласан!

Мен қирқ кунлик йўл юрдим,
Йўлимни бу ён бурдим.
Шу шаҳарга борсанг гар
Бўлмоғинг шарт сеҳргар,
Қушу деуу парини —
Енгсанг тамом барини,
Хоннинг барча дунёсин,
Зару молу матосин
Қиритгайсан қўлингга,
Шон бағишлаб элингга!
Кошкийди, булбулгўё
Шаҳри — маконинг аро
Хушовоз сайраб турса,
Дилгинанг яйраб турса,
Қизни олиб ўйнатсанг,
Какликларни сайратсанг!..
Э, бу гаплар ҳом, болам,
Боролмайсан, хон болам!
Етолмайсан, йўл йироқ,
Манзил йироқ, чўл йироқ.

Боролмасанг агарда —
Йигит, деган ном бор-да,—
Боролмасанг, бўл огоҳ,
Сендан хотин яхшироқ!»

Йигитга тикиб кўзин,
Момо тугатди сўзин,
Кетмоққа уннаб қолди,
Қўлга таёгин олди.
Шунда деди Шаҳриёр:
«Момо, сенда борми ор?
Таъриф этдинг шаҳарни,
Қушу дев, париларни.
Энди баён эт бундай:
Мақтаган қизинг қандай,
Сўйлаган сўзидан де!
Айлаган нозидан де!»

«Шаҳриёрим, хон болам,
Тахтга минган, жон болам!
Қиз таърифи шул эрур:
Нақ жаннатдан чиққан ҳур
Елкалари қопқоқдай,
Сочбоғлари тўқмоқдай,
Босарина эринган,
Тақамисол керилган.
Қордай оппоқдир эти,
Қондай қизилдир бети.
Одамзодни ўртаган
Қилиғию хизмати.
Олти бор кўрган мардга
Ёғар худо раҳмати.
Бир кўрмаган шўрликка
Етгай ҳақнинг миннати.
Бир гўзалки париваш,
Ҳатто паривашлар ғаш.

Бундаи бўлмаган ҳеч,
Дунёга келмаган ҳеч.
Қарасанг, оппоқ томоқ,
Оқ томоқ тўла мунчоқ.
Сарвқомат, бол дудоқ,
Узун бўйли, кенг қучоқ...
Ўзи ҳам тўлган ойдаи,
Тумоғали ҳумойдай,
Маъракада сайланиб
Ўтирган керик бойдай,
Ҳад билмаган сулув қиз,
Очилмаган гул у қиз!..»

Қизнинг бундоқ таърифини эшитган Шаҳриёр ш ондаёқ куймаланиб қолди, ишқ кўнглига ўт солди. Сайисни чақириб, бир от берди ва уни қирқ кун қантариб боқишга, қирқ кун тоблашга буюрди, вақти-вақти билан ўзи бориб кўриб турди. Йўлга кетармон бўлиб, сафар жабдугини ҳозир қилиб, отаси Шаҳсуворхон олдига борганда, хон Шаҳриёр отининг тизгинидан олиб, бўйнидан қучоқлаб: «Қайга бормакдасан, болам?» — деб бир сўз айтди:

«Селлар ёғсин, ойдин кўллар сел бўлсин,
Йилдан-йилга мол-давлатинг мўл бўлсин.
Сен минибсан қантар отнинг белина,
Баён этгил, йўл бўлсин-а, йўл бўлсин!

Отлар чопдим тоғнинг баланд ерина,
Сигиндингми Шоҳимардон пирингга?
Сен минибсан қантар отнинг белина,
Йўлинг тушар қайси хоннинг элина?

Отлар чопдим баланд тоғнинг пастинда,
Ўтлар тушди танга сенинг дастингдан.
Сен минибсан қантар отнинг белина,
Йўл тортибсан қайси хоннинг элина?»

— Эй, отам!— деди Шаҳриёр.— Бу ердан олти ойлик йўл нарида Тахтизаррин шаҳри бор, у шаҳарда булбулгўё деган бир қуш бор. Ижозат берсангиз, шунга бормоқчи бўлдим!— Буни эшитиб, отаси Шаҳсуворхон, онаси Оқдават кўзларидан ёшларини тўкиб, нолаю фиғон чекдилар. Анжим қарияларга далда берди:— Йиғламангизлар, ўғилларингизга жавоб берингизлар! Йигит йўл тилабди, тулпорининг ёлини силабди.

«Баҳор бўлса боғда гуллар терилар,
Ўлмаганга бир кун салом берилар.
Жиловга кўп осилишиб йиғламанг,
Ҳаққа энди топширинг, эй қарилар!»

Хазон келса, умр гули сўлмасми?
Қазо етса банда уйда ўлмасми?
Жиловига осилишиб турганча
Яратганга топширсангиз бўлмасми?

Ўғлинг кетар, ота, бас қил фарёдинг,
Қартайганда қолмабдими саботинг?
Ёлғиз ўғлинг, кураш, дея отланди,
Шукр эт-чи, ушалмоқда муродинг!

Мен қараб йиғлайман йўлнинг юзина,
Кимса йўқ боргувчи унинг изиннан.
Худо ёлғиз, у ҳам ёлғиз фарзанддир,
Йиғламайин тупроқ тўлсин кўзима!»

Бу гап мутлақ қилмай кор,
Оқдават ва Шаҳсувор,
Кўздан тиёлмас ёшин,
Чил-чил бўлиб бардоши
Шаҳриёрни ўрашар,
Ҳолу аҳвол сўрашар:

«Бу дунёда, қароғим,
Ениб турган чироғим,
Йиғламоқ бор, кулмоқ йўқ,
Энди сенга келмоқ йўқ!
Сени қайдан истармиз?
Соғинганда нетармиз?
Кетар бўлсанг, қароғим,
Илтимосим, сўроғим:
Тушайлигу эсингга,
Тезроқ қайтгин изингга.
Гар сен қолсанг у ёқда,
Бизлар бўлсак бу ёқда,
От ёлин ўрармиз-ку,
Даврон ҳам сурармиз-ку,
Болам, биздан рози бўл!
Биз ҳам розимиз буткул!
Бор, боравер, Шаҳриёр,
Сенга омад бўлгай ёр!»

Лаъли маржон садафдир,
Юрак-бағрим кабобдир...
Ота билан онадан,
Униб-ўсган хонадан,
Сингилжони Анжимдан,
Якдонаи нужумдан
Олар, кетар жавобин,
Ичар сафар гулобин.
Минар бедов белига,
Чиқар олис йўлига.
Уч ойчалик йўли бор,
Уч ойчалик кўли бор.
Жамлаб кўрса Шаҳриёр,
Олти ойлик йўли бор.
Тахтизаррин, қайдасан,
Пастми, баланд жойдасан,
Каттамисан, кичиксан,

Бадми, дуруст, нечуксан? —
Деб аҳдида барқарор
Талаб этди Шаҳриёр.
Бурар энди от бошин,
Қолар қон-қариндоши,
Бўлар йўлга равона
Шаҳриёри замона.
Йигит минган учқур от,
Йигит минган хоназод
Йўл исини олади,
Уқдай учиб елади,
Ундиради йўлини,
Елга ташлаб ёлини.

От сувлуғин чайнайди,
Ошиб-тошиб қайнайди.
Ҳар бир тоғнинг бошида
Жилов ташлаб ўйнайди.
Бир ой тамом йўл юрди,
Дарё бўлиб югурди.
Саҳроларда кишнабон,
Ўрмонларда пишқирди.
Гоҳ боради йўрғалаб,
Гоҳо кишнаб сирғалиб,
Жарлардан сакраганда
Буралиб ҳам ирғалиб.
Аслин сўрсанг беозор,
Учқур қанот жонивор
Ел айғирдан бўлгандир,
Унда еллар шаҳди бор.
Қора тоққа қўнади,
Қуш тингандай тинади.
Тамом бўлиб икки ой
Йўқликларга инади.
Қорабайир туёғи,
Туёғи теккан чоғи

Қозондай қора тошнинг
Чиқиб кетар пачоғи!
Тўрт паррага бўлинар,
Тиғ кесгандай тилинар,
Тошнинг зарб-ла учгани
Йироқлардан билинар.
Туёқлардан учган тош
Жарга олиб кетар бош,
Чақмоқтошдай ярқираб
Кеча сирийн этар фош.
Отнинг бағри ёзилар,
Тогнинг бағри эзилар.
Отлар чопган ерларда
Тиздан сўқмоқ қазилар¹.
Сағрисида тер оқар,
Юмалаб ерга томар.
Тер-ла бағри ёзилар,
Чопган йўллар қазилар.
Кунин-тунин бир этиб,
Азиз жонга зор этиб,
Кундуз ётмай боради,
Тонглар отмай боради.
Ул тепаю бул тепа,
Бағри чипор гул тепа,
Кўзин ташлаб қараса,
Бир ҳисоблаб қараса,
Тўрт ой тамом бўлибди,
Эллар ортда қолибди...
Тўрт ой тамом бўлганда,
Эллар ортда қолганда,
Балоларда барқарор,
Соғ-саломат Шаҳриёр
От жиловин буради,

¹ От шундай тез чопар эдики, тиззалари ерни қазиб борарди, маъносида. (Тарж.)

Бир шаҳарга киради.
У шаҳарнинг гирдида
Турган тошнинг сиртида
Ёзилганди сирли хат,
Сирлию такбирли хат.
Хатни кўрган заҳоти
Йигит тўхтатар отин.
Тошга қараб туради,
Хатни ўқиб кўради:
«Кимнинг шаҳри бу шаҳар?
Юлдузча шаҳри бўлар.
Кимлар олар, деб эди?
Шаҳриёр олар, деб эди!
Искандардай Шаҳриёр,
Пурқуввату пурвиқор,
Ўзин урмай сув-ўтга,
Подшо бўлар бу юртга,
Олар хоннинг ёлғизин —
Қундузча деган қизин!

Кимнинг шаҳри бу шаҳар?
Балиқхон шаҳри бўлар.
Кимлар олар, деб эди?
Шаҳриёр олар, деб эди!
Балиқхоннинг элига,
Тоғу ўрмон, чўлига
Подшоҳ бўлар Шаҳриёр,
Шаҳриёрнинг ҳаққи бор!
Олмосхоннинг юртини
Бориб олар Шаҳриёр!
Бермасхоннинг юртини
Тортиб олар Шаҳриёр!
Эманхоннинг шаҳрини
Айтиб олар Шаҳриёр.
Булбулгўё шаҳрини
Шуйтиб олар Шаҳриёр.

Лекин ўзи ололмас,
Ғамга тўлар, деб эди.
Олмоғига Анжим қиз
Сабаб бўлар, деб эди.
Жаҳонгир от жонивор,
Кимлар минса ҳаққи бор?
Серғайрату сервиқор
Миниб олар Шаҳриёр.
Лекин ўзи минолмас,
Ғамга тўлар, деб эди,
Минмоғига Анжим қиз
Сабаб бўлар, деб эди.

Етти иқлим шаҳрини
Бориб олар Шаҳриёр.
Етти хоннинг ўрнига
Подшо бўлар Шаҳриёр.
Етти иқлим элига,
Утар сўзи, деб эди!
Сулаймоннинг тахтига
Минар ўзи, деб эди!►

Хатни ўқиб Шаҳриёр,
Пурқуввату пурвиқор
Бир қисим тупроқ олар
Ва тупроққа дам солар.
Йигит боқса қайрилиб,
Икки ёққа айрилиб,
Унга шаҳар йўл берар,
Йигит ичкари кирар.
Шаҳарнинг кўрк-жамоли
Олар эди хаёлин.
Бир сарҳовуз бор эди,
Атрофи гулзор эди.
Сарҳовузнинг лабида,
Қўш дарахтнинг тубида

Барқ уарди бир ўтов,
Кўз олар мисли олов.
Мовутдандир ўзиги,
Бахмалдандир тунглиги.
Бўсағасин порлатган,
Уйиғини¹ сирлатган.
Ўтовнинг жиягини,
Жиягу беагини
Инжу билан тўрлатган,
Дурлар билан ўратган.
Ичкараси нурафшон,
Нурафшонмас, зарафшон...

Буни кўриб баҳодир
Аста қараб турадир.
Мўраласа, энг тўрда,
Юзи чайилиб нурда,
Камолига етган қиз,
Атрофида қирқ каниз —
Йигирмаси ўнгинда,
Йигирмаси сўлинда,
Шатранж ўйнаб ўлтирар,
Бир боққанни ўлдирар!

Қизни кўриб баҳодир
Шундай ўйга борадир:
«Менинг ёрим шумикин?
Шу сулув оҳумикин?
Бирор байт айтиб кўрсам,
Бепарво бўлиб турсам
Танирмикин у барно?
Қилмасмикин ё парво?»
Кейин қизга кўз отар,

¹ Ўтовни тутиб тургувчи бош синч, поя. (Тарж.)

Кўз отару сўз қотар:
«Ҳой қизгина, қизгина!
Ошиғингиз бизгина!
Оғзинг ўймоқ қизгина,
Лабинг қаймоқ қизгина!
Инжу тишли ёргина,
Илон сочли ёргина!
Қора қош, қора кўзли,
Ширмойдай қирмиз юзли,
Бахти бекам, қизгина,
Бўлгил бекам, қизгина!

Яшириниб олганинда
Топайинми, қизгина?
Юзларингга лаб қўйиб
Упайинми, қизгина?
Мойил бўлсанг, кўзларинг
Кўрайинми, қизгина?
Лабларинг новвотмисол,
Сўрайинми, қизгина?
Оқ сийнангда қўш анор,
Эзайинми, қизгина?
Оқ билагим бўйнингга
Чўзайинми, қизгина?
Оқ юзингдан ўн бўса
Олайинми, қизгина?
Рози эсанг, боғингда
Қолайинми, қизгина?
Сен — малика,
Мен — қулинг,
Борайинми, қизгина?
Хизматингга шай бўлиб
Турайинми, қизгина?

Олма берсам ермисан?
Мени ёрим дермисан?

У олмани еб бўлиб,
Қайдан келган бегона,
Қайда кезган девона,
Бу ким ўзи, дермисан?»

Қиз бу гапни эшитар,
Ўз-ўзича фикр этар:
«Атроф бари қиз бўлса,
Бирмас, қирқ каниз бўлса,
Йигит товуши-ку бу?
Қай тарафдан келар у?»
Қиз кўз ташлаб қаради,
Шаҳриёрни кўради.
Қиз қўйнига қўл солар,
Бир марварид тош олар.
Тош бетида ёнар нур,
Нур ичра хат кўринур:
«Худойим бандам депти,
Ўзи раво кўрипти.
Бир томонда қирқ чилтон,
Биби Фотма бир томон,—
Панд еганда паноҳим,
Ўқидилар никоҳим.
Сен ўша Шаҳриёрми?
Ҳақ ўша берган ёрми?
Кел равшаним, кўз нурим!
Кел роҳатим, ҳузурим!
Етти ёшга киргандим.
Тушда сени кўргандим.
Кўргандиму сўнггида
Топмай қолдим ўнгимда.
Кел, Шаҳриёр, кел, дилдор!
Айлайин жоним нисор!

Отам Юлдузхон эди,
Отим Қундузхон эди.

Тушда кўриб, сўнггида
Тополмайин ўнгимда
Менинг излаб қолганим,
Излай-излай толганим,
Кел, ёри жон, баҳодир!
Ёринг жонин қоқадир!

Юлдузхон ўлар пайти,
Менга шундай гап айтди:
«Хон бўлурсан етти йил,
Саккизинчи йилда, бил,
Келажакдир Шаҳриёр,
Наъра тортиб улуғвор!
Шунда топар ўз хонин
Менсиз мулки вайронинг!»
Шаҳриёрми сен ўша?
Барака топ, кўп яша!
Муносибми бизга тахт?
Насиб бўлсин сизга тахт!
Биз мингандик омонат,
Тахт ила мулку давлат,
Унга қўшиб Қундуз қиз —
Сизнинг мунтазирингиз!
Кел, суюклим, келгил, ёр!
Кел, кутганим, Шаҳриёр!»

Шаҳриёр оддан тушди, олтин тахтга минди, бутун иззат-икромни кўрди, хонлик давронини сурди. Муллаларни йиғдириб, оқ фотиҳа олиб Қундузчага уйланди. Иккови бўз ўрданинг ичида маст бўлиб ётди. Ойдан ой ўтди, кундан кун. Бир куни Шаҳриёр оқ чекиб юборди:

— Шаҳриёр! — деди Қундузча. — Мен сенга олтин тахтимни бердим, эл юртимни инъом этдим. Сен шунда ҳам хафамисан?

Шаҳриёр Қундузчага шундай жавоб қилди:

— Менинг отам Шаҳсувор деган хон эди. У касалга чалиниб бедармон бўлди. Бор тибибларни йиғиб, бу дардга даво нима, бу касалга қандай эм қилса бўлар экан, деб маслаҳат солдик. Олти ойлик йўли бор. Тахтизаррин шаҳрида бу дарднинг давоси, дейишди. У ерда булбулгўё деган сеҳрли қуш бор экан. Уша қушни дуо-афсун билан енгиб, қарқиратиб сўйиб, пахтага қонини сингдириб олиб келиб отамга томизсам, отамнинг касали тузалиб кетар экан. Бу дам мен булбулгўёни излаб кетаётган одамман. Бу ерда хушчақчақлик билан умргузаронлик этсаму у ерда отам хаста бўлиб ётганини унутсам, бу мендай йигитнинг шаънига ярашадиган ишми? Мана шунга оҳ чекяпман-да!

Қундузча Шаҳриёрнинг «ота» деган сўзини эшитиб жойидан турди-да, ичкари кирди. Олтин сандиқни очиб, отасидан қолган бир дубулға, бир камар, бир қамчини олиб Шаҳриёрнинг қўлига тутқазди.

— Қулоқ сол, эй, Шаҳриёр! Борар йўлингда аждаҳо, деу пари бор. Исми Аъзамнинг дуосини ўқиб, дубулғани бошингга кий, камарни белингга боғла, қамчини қўлга олиб, қалъага урсанг, қалъа очилиб, йўл беради,— деди Қундузча.— Тахтизарринга бориб булбулгўё билан айтишиб кўрарсан, енгсанг, қушни оларсан, енгмасанг, тош бўлиб қоларсан. Кўришмасак, яхши-ёмон гаплар гапирган эсак, рози бўл, энди сенга оқ йўл!

Қундузча шундай қилиб хўшлашиб қола берди.

Қундузчадай ёридан
Шаҳриёр жавоб олди.
Тахтизаррин қайда, деб,
Йўлга равона бўлди.
Неча замон йўл юриб,
Йўл юрса ҳам мўл юриб,
Қиз айтган жойга келар,
Гапин ростлигин билар:

Аждаҳо ютаман, дер!
Девлари тутаман, дер!
Отдан тушар Шаҳриёр,
Пурқуввату пурвиқор,
Бир кун тупроқ олади,
Тупроққа дам солади!
Бисмилло, деб туради,
Қайтмай қадам уради!
Ўт қайрилиб йўл берар,
Сув айрилиб йўл берар,
Тоғ тевсалиб йўл берар,
Шаҳриёр шаҳар кирар!
Булбулгўё шаҳари,
Боқиб турганинг сари,
Қамаштирар кўзингни,
Йўқотасан ўзингни!
Момо сўзи рост экан,
Елғони ҳам оз экан.

Ичкарига юрар ул,
Бир сарҳовуз кўрар ул.
Сарҳовузнинг лабида
Қўш дарахтни кўради.
Қўш дарахтнинг тубида
Олтин тахтни кўради.
Олтин тахтнинг устида
Турар чиройли қафас.
Шу қафасга Шаҳриёр
Қараб қолди бир нафас.
У қафаснинг устида
Булбулгўё қуши бор.
Ҳар патининг остида
Олтмиш дуо нақши бор.
Тожгинасин устида
Юз минг дуобанди бор.
Тумшуғининг остида

Минг алифнинг шарти бор.
Булбулгўё банди, деб,
Минг алифнинг шарти, деб,
Ким отадан айрилди,
Ким боладан айрилди,
Ким тахтидан Мосуво,
Ким бахтидан Мосуво,
Минг-минг одам тош бўлди,
Бардоши одош бўлди...

Борар экан Шаҳриёр,
Овоз ёғилди бисёр.
Жисму тани тош бўлган,
Ғаму фироққа тўлган,
Ватанидан айрилган,
Болу пари қайрилган
Тош одамлар шу замон
Бўдилару намоён,
Сакраб-сакраб турдилар,
Шаҳриёрдан сўрдилар:

«Селлар ёгсин, ойдин кўллар сел бўлсин,
Йилдан-йилга мол-давлатинг мўл бўлсин.
Не сабабдан талаб этиб келдинг сен,
Эй, одамзод, сенга энди йўл бўлсин?»

Бедов миниб тоғу тошда елган, ҳой,
Ҳақ-худони бош устида билган, ҳой!
Бу шаҳарга келган омон қайтмагай,
Айт сабабин, талаб этиб келган, ҳой!

Бизлар эдик отлар чопган кенг майдон,
Бизларнинг ҳам пиримиз Шоҳимардон.
Бу шаҳарга келган қайтмагай омон,
Биз ҳам сендек эдик ахир мусулмон!»

Шунда тўхтаб Шаҳриёр,
Дилида чекиб озор,

Қараб тош бўлганларга,
Гул тарзи сўлганларга,
Наъра тортиб айқирар,
Арслон каби ҳайқирар:

«Неча ойким, келмоқдаман, элимдан,
Сизни кўриб оҳлар чиқди дилимдан.
Осий бўлсанг, гуноҳқорсан, тавба қил,
Қочган билан ким қутулгай ўлимдан?»

Бедов минган Доғистонда зўрмикин?
Бизга Илёс ўзи жиловдормикин?
Осий гуноҳқорсан, тавба эт, тавба,
Ўлимдан қутулар банда бормикин?»

Юз беради ажиб ҳол,
Гапни эшитган маҳал
Одамлар боз бойланиб,
Қолар тошга айланиб!
Отдан тушар Шаҳриёр,
Пурқуввату пурвиқор,
Қуш қошига боради,
Бахтин синаб кўради:
«Подшо қушсан, биламан,
Синашай, деб келаман!
Қани, ўқи дуонгни!
Билайин муддаонгни!»
Булбулгўё қуш, мана,
Қанот қоқиб расмана,
Дарахт шохига қўнар,
Кўзлари чўғдай ёнар.
Олтмиш дуобандини,
Бирма-бир ҳар бандини
Чаппа ўқий беради,
Ўқиб, тўқий беради!
Аммо сабот, бардош ёр,
Азамат эр Шаҳриёр,

Мадад олиб худодан,
Ғолиб чиқди дуодан!
Кўнглидаги оллоси,
Тилидаги саноси
Енгилмасин билади,
Шундан умид қилади.
Дунё бўлиб кўзга тор,
Булбулгўё беқарор
Дилда ғазаб туяди,
Ўртанади, куяди!
Бир тирноқда айланиб,
Қанотидан бойланиб,
Етмиш мингта дуони,
Дуои норавони
Чаппа ўқий беради!
Ўқиб, тўқий беради!
Шаҳриёрга мутлақо
Қор қилмас эди дуо.
Кўнглидаги оллоси,
Тилидаги саноси
Енгилмасин биларди,
Шундан умид қиларди.

Булбулгўё билади,
Айиқ бўлиб келади.
Тирноқ урар бешафқат!
Чангал урар беадад!
Чангал урган ерлари,
Тирноқ кирган ерлари
Ўтдай ёна беради!
Қуш керилиб туради.
Шаҳриёр ҳам шу замон,
Балокаш, балогардон,
Кўнглидаги оллосин,
Тилидаги саносин
Бир-бир ўқий беради,

Уқиб, тўқий беради!
Енгилмасин билади,
Шундан умид қилади!
Тахтга минади энди,
Қуш ҳам тинади энди,
Энди қилар маккорлик,
Айёрлигу беорлик!
Алданар дўлвор йигит,
Содда қалби бор йигит,
Гўё тахтда барқарор
Даврон сурар Шаҳриёр!

Бир кун тахтга чиқади,
Париларни йигади.
Давра қурар парилар,
Қақ-қақ урар парилар!
Шаҳриёрни қуршашар,
Тўш-тўшидан ушлашар.
Булбулгўё шу замон
Тевага қўнар чаққон!
Чақ-чақ этиб куладир!
Қулоқ кардай бўладир!
Қуш, парилар кулганда,
Сурон туриб ўшанда,
Осмон ерга тушгандай,
Ер осмонга учгандай,
Исрофил бурғу чалгандай,
Қиёмат кун бўлгандай,
Қайтар акс-садо тоғдан.
Шаҳриёр ҳам шу чоғда
Мадад келмай худодан,
Енгилади дуодан!
Чаппа айланиб боши,
Кетиб йигит бардоши,
Кўнглидаги оллоси,
Тилидаги саноси

Ожиз бўлиб қолади,
Тош бўларин билади...

Отам билан онам, деб,
Саждагоҳим, каъбам, деб,
Деб, ёлғизим, жаҳоним,
Анжимим — сингилжоним,
Ғойибона хўшлашиб,
Розилашиб, мунглашиб,
Бўтадай бўзлаб турар,
Бир мадад излаб турар.
Булбулгўё шу заҳот,
Қоқибон мағрур қанот,
Дерки: «Чек энди фарёд!
Худо урган одамзод!
Ўз феълингдан тош бўлдинг,
Тошларга сирдош бўлдинг!
Саксон йил ер устида,
Тўқсон йил ер остида,
Кўкрагингда жонинг бор,
Аммо вужуд мулкинг хор,
Суратингда сув бўлиб,
Кўзда ёшинг дув бўлиб,
Сўйламакка тилинг йўқ,
Бўйламакка элинг йўқ,
Тош бўла қол, бўла қол!
Тош бўла қол, бўла қол...»

Қушлар дуо қилади,
Ёпирилишиб келади.
Осмон қаҳ-қаҳ уради,
Тоғлар депсиб туради!
Шаҳриёр тош бўлади,
Булбулгўё кулади!..

*Эгик бошни кўтарсанг,
Эллар силар бошингни.
Итга берсанг ошингни,
Итлар талар бошингни!*

Йигит минган учқур от,
Йигит минган хоназод,
Аслин ҳайвон демасанг,
Ақли одамдан зиёд.
Ут берарга жонлар йўқ,
Сув берарга жонлар йўқ,
Очқади, ташна бўлди,
Чайнади ёлғиз сўлиқ...
Чилвир узиб жонивор,
Қайдадир, деб, Шаҳриёр,
Шаҳриёр ётган ерга
Елди ўкраб зор-зор!
Уч мартаба айланиб,
Тўрт мартаба товланиб,
Билди Шаҳриёр тошга
Қолганини айланиб!
Мендан бошқа дўстинг ким?
Чўзай, десанг, дастинг ким?
Сен ёлғизга қайғу кўп,
Билдими буни Анжим?
Шу хаёлни ўйлайди,
Қўш қанотин қўмлайди.
Олти ойлик йўлни у
Бир оқшомга жамлайди!
Номозгарда учади,
Юртдан юртга кўчади.

Олти ойлик йўлларни
Босади бир кечада!
Ой ҳам энди ботганда,
Тонг ҳам отмай-отганда,
Етиб келар учқур от
Анжим ухлаб ётганда.
Сўйламоққа имкон йўқ,
Айтай деса забон йўқ.
Уч мартаба айланди,
Мадори йўқ, дармон йўқ.
Кўзида ёш шашқатор,
Берк дарвоза, тик девор...
Охир гурс-гурс ер тепди
Кишнаб-кишнаб жонивор!
Тинглаб отнинг дупурин
Анжим чиқар югуриб!
Ҳуши учар бошидан
Эгасиз отни кўриб!
Шаҳриёр қайда қолди?
Ким бошига ғам солди?
Ё енгилиб майдонда,
Букилиб қадди толди?
Нўғой элин йиғар қиз,
Кўздан ёшин тўкар қиз.
Бедовнинг салт келганин,
Оғасининг қолганин
Баён қилиб чиқар қиз:

«Бу майдонда нордай белим букилди,
Йиғлаганда кўздан ёшим тўкилди.
Саҳар вақти ётар эдим ўрдада,
Елғиз келиб бедов оти ўкирди.
Баҳор бўлмаб боғнинг гулин терарми?
Ҳақ, яратган муродимни берарми?
Қариндошим ўлдимикин, айтинг-чи,
Эрдан бурун оти қайтиб келарми?»

Мен ўқийман манглайингда сирли хат,
Оғамдан айрилиб, бўлдим бемурод.
Ҳали билдим отнинг ёлғиз қайтганин,
Эганг қани, эй араби учқур от?

Узоқ йўлда чин бедовлар елмади,
Ҳақдан тилаб эдим, қабул бўлмади.
Оғам ўлса, ўчар энди чироғим,
Чорасизман, уйда нишон қолмади.

Чора недир, келса йўлнинг йироғи?
Бағримни куйдирар айрилиқ доғи.
Банданинг изида авлод қолмаса,
Ўзи ўлган куни ўчар чироғи.

Бунча ҳам кўп экан дунё жафоси!
Ҳақ кечирсин бўлса сўзнинг хатоси!..
Оғам ўлса, мен-ку, ўзни босарман,
Қандай қилар она билан отоси?»

Бу машъум хабарни эшитиб Шаҳсувор билан Оқ-
давлат оқ-воҳ чекдилар, йиғлай-йиғлай ҳолдан тойди-
лар. Оқ уйда эт сўйиб қон чиқардилар, ҳамма мотам
тутиб қора кийди: «Яхшилиқ бўлса, тўйининг боши,
ёмонлик бўлса, оши бўлсин», — деб, қирқ кун ош торт-
дилар. Орадан қирқ кун ўтгач, Анжим оғасини излаб
топиш ҳаракатига тушиб қолди. Бошига дубулға, эгни-
га жанда кийди. Бир темир ҳасса олиб, оёғига темир
кавуш илиб, ёлғизим — акамни излаб келай, деб қа-
рияларга бир сўз айтиб турибди:

«Мен йиғлайман айрилиқда интизор,
Ҳақдан ўзга йиғлайдиган кимим бор?
Ёлғизимни, оғайнимни излайман,
Фатво беринг, панд-насиҳат қилмас кор!
Мен йиғлайман оқшом-кундуз зору зор,
Акам билан кўришгайманми дийдор?
Ёлғизимни, яғонамни излайман,
Жавоб беринг, панд-насиҳат қилмас кор!»

Бир томонда Шаҳсувор,
Бир ёқда онаизор
Йиғламсиниб, мунграшиб,
Гоҳи-гоҳи ҳўнграшиб,
Анжимга қарашади,
«Қўйгил!» — деб туришади:
«Сабр этгин, Анжимжон!
Сабр этгин бир замон!
Сабрликка раҳмат ёр,
Бесабрга лаънат бор.
Сумбула тушсин сув совиб,
От семирсин эт олиб,
Яёв кетмайин ахир,
Бедов сайлаб мин ахир!
Сенга ҳамроҳ, ҳамқадам
Йиғиб берайин одам.
Гапимга қулоқ солгин,
Ола байроқ, туғ олгин!
Атрофда бўлса лашкар,
Ҳолингдан олар хабар.
Кўп-ла кетсанг, келарсан,
Оз-ла кетсанг, ўларсан.
Сен кўп билан йўлга чиқ!
Мен шод қолай, қоқиндиқ!»
Уларга интиқ боқиб,
Кўзларидан ёш оқиб,
Анжим дейди:
«Йўқ чора,
Қол, деб бўлманг овора.
Сиз отамсиз, Шаҳсувор,
Оқдавлат — онаизор,
Эшитингиз бир гапни,
Дилга солмай ғазабни:
Анжимга от даркорми?
Анжим кимхобга зорми?
Бизга худо бермаса,

Ўзи раво кўрмаса,
Биров моли татирми?
Новвот-боли татирми?
Киши отин минмайман,
Олгани ҳеч кўнмайман!
Кишининг оти терчил,
Киши кийими кирчил.
Бедов сайлаб минсам мен,
Қимхоб танлаб кийсам мен,
Қўлга олсам лашкарни,
Азм айласам сафарни,
Борсам Доғистонгами,
Олис Ҳиндистонгами,
Чопган бедов суринса,
Тоғу тошга уринса,
Киши оти толиқса,
Бир балога йўлиқса,
Ҳориб-толса ё ўзи,
Хиралашса юлдузи,
Қирилсаю оломон,
Фақат мен қайтсам омон,
Сўраб келсалар бир-бир,
На жавоб қилгум ахир,
Биров келса отам деб,
Биров келса оғам деб,
Биров келса болам деб,
Дилга солдинг алам деб...
Отам деб келса етим,
На жавоб қилгай эдим?
Келса вақти қиёмат,
Қўпса балои офат,
Ўксиз етиму ғариб
Кетма-кет бош кўтариб,
Топиб бер, деб, отамни,
Маҳкам тутса ёқамни,
Иддаонинг олдида,

Ҳақ-худонинг олдида
Мен шарманда бўларман,
Номусларга ўларман!
Мен оғамдан айрилиб,
Ҳаққа илтижо қилиб,
Сизларга ёлворурман,
Оғам излаб борурман!
Агар ўлса Шаҳриёр,
Шаҳид бўлса Шаҳриёр,
Анжим ҳам шаҳид бўлар,
Мағрур бош қўйиб ўлар!»
Эл-халқ бунда жам эди,
Келмагани кам эди.
Қиз сўзин тингладилар,
Эс-қушин ўнгладилар.
Кексалар бўзлаб, мўнграб,
Довқалб Анжимга сўнгра
Оқ фотиҳа бердилар,
«Саломат бўл!» — дедилар.
Боғнинг гулин сўлдирди,
Ғамга кўнглин тўлдирди.
Тинмай қирқ кун йўл юрди,
Йўл юрдию мўл юрди!
Йўл юрмаган Анжим қиз,
Қия чўлларда ёлғиз
Тизсаларин толдирди,
Оёғин тошга олдирди.
Нозик бели букилди,
Кўздан ёши тўкилди.
Қушлар учиб ўтганда,
Ёппа кўкни тутганда:
«Кўрдингизми оғамни?
Бир жоним садоғамни?
Кўрсангиз, беринг хабар,
Елиб борурман агар!» —
Деб осмонга бўйлайди.

Қуш тилида сўйлайди.
Садо бўлмади бироқ,
Ер қаттиқ, осмон йироқ.
Кун ўтганин билмади,
Тун йитганин билмади.
Кийик янглиғ қулонлар,
Аждаҳойи илонлар —
Тили билан сўрди қиз,
Жавоб бўлмади ҳаргиз!
Қаердадир паҳлавон —
Ҳеч ким билмасди ҳамон.
Кун йитганин билмади,
Тун ўтганин билмади.
Неча ойлаб йўл юрди,
Кеч ётиб, эрта турди,
Кунни кунга улашди,
Озгинамас, мўл ошди.
Темир ҳасса тўзади,
Темир кавуш тўзади.
Юрай деса дармон йўқ,
Емак истаса, нон йўқ,
Суви йўқ ичай деса,
Шийдам чўл атроф эса!
Эси тўниб қолар қиз,
Кўзи тиниб қолар қиз...
Билмас, кечди қанча он,
Бир маҳали Анжимжон
Эсин йиғиб олади,
Тум-тўшга кўз солади.
Бир лабида ер тираб,
Бир лабида кўк тираб,
Нортуядай ўкириб,
Сурон солиб, бўкириб,
Наҳанг қора аждаҳо,
Дам тортарди, вовайло!
Буни Анжим кўради,

Қути ўчиб туради.
Шўрлик тўхтайди таққа,
Қарайди қибла ёққа:
Қибла ёқдан, дариго,
Келарди оқ аждаҳо!
Иккиси тоғ бошида,
Шундоқ Анжим қошида
Тоғни тоққа урдилар,
Улуғ саваш қурдилар!
Чақмоқдан ўт чақилди,
Ўтлар ҳар ён сочилди!
Тошлар кўкка отилди,
Куннинг ўзи тутилди!
Кўрганга зўр гап бўлди,
Кўрмаганга лоф бўлди.

Икки аждаҳо етти кун ва етти тун саваш қурдилар, жанг қилдилар. Охири қора аждаҳо зўр чиқа бошлади, оқ аждаҳо азизлов келди. Анжим туриб: «Худойим, доим азизланганлар тарафида бўл дерди, қора аждаҳога бориб қилич урсам қалай бўлар экан?» — деди ўзига-ўзи. Қиличини суғуриб олди, қора аждаҳонинг бошига солди. Қора аждаҳонинг боши танасидан жудо бўлиб, оқ аждаҳо муродига етди. Анжимнинг қошига келиб, боши ерга теккунича уч мартаба эгилиб таъзим қилди. Бир фурсат туриб, «Изимдан юр!» — дегандай ишора қилди-да, йўлга тушди. Анжим ҳам унинг изидан юриб борди. Бир неча кун қоронғи ернинг ости билан юришгандан сўнг, ернинг устига чиқишди. Анжим қараса, салобатли бир шаҳар ёнида туришибди. Шаҳарга кириб боришди. Буларни девлар, парилар, аждаҳолар, турли қиёфадаги одамлар ажабтовур нағмаю ўйинлар билан кутиб олишди. Оқ аждаҳо билан Анжим уларнинг қуршовида қолишди. Шундай қилиб, саройга кириб бордилар, олдинда бир ғаройиб тахт турар эди. Ғаройиблиги бул эдики, тахтнинг

на кўкда тутқаси бор эди, на ерда тираги! Оқ аждаҳо бу муаллақ тахтга миниб бир силкинган эди, ўрта ёшлардаги соқоли чала бурул бўлиб оқара бошлаган бир хон бўлди-қолди! Анжим қараса, бу Эманхон дегани экан, Анжим салом берди, хон алиқ олди. Ёлғиз қизи Зухрани чақириб, Анжимга никоҳ қилиб берди, икковини бир ўрдага киритиб юборди. Юмшоқ кўрпада ётар экан, Анжим Зухранинг бўйнига қўл солди. Қиз Анжимнинг қўлини итариб юборди-да, аччиқланиб бир сўз деди:

«Келдингиз биз сари очиқ юз билан,
Эриди бағримиз ширин сўз билан.
Сен ҳам заифасан, мендек, Анжимжон,
Эркакман, деб ўйнай кўрма биз билан!
Елган бедов қаҳрин йўлларга сочар,
Мўмин банда ҳақ йўлидан адашар.
Не сабабдан бизга қўлни узатдинг,
Заифага бу қанчалик ярашар?
Мўмин бўлиб ҳаққа сажда қиласан,
Боқсам, йўлдан адашган бир боласан.
Сен ҳам мендай, мен ҳам сендай заифа.
Нима вайдан бизга қўлни соласан?
Бедов миниб ёбонларда ёнайик,
Бирга бўлиб, ўтдай жўшиб қайнайик.
Сен ҳам, мен ҳам заифамиз, Анжимжон,
Кел, иккимиз сочбоғ солиб ўйнайик!»

Зухранинг сўзини эшитиб Анжимнинг қаҳри келди. Қўлини қизнинг бўйнига солди-да, икки юзига шapati урди.— Юр отангнинг олдига! Менинг заифаю ночорлигимни бўйнимга қўйиб бер!— деди Зухрага кейин. Иккови ёқалашиб Эманхоннинг олдига келди. Зухра отасини кўриб, шундай бир сўз айтиб турибди:

«Кўкармасми буюк тоғнинг гиёси,
Чўринг тентак, қолмаганми ё эси.

Бировлар белида қирмизи камар,
Мен чекиб ётибман жабру жафосин.
Айт, икки заифа яшай оларми?
Хазон бўлмай, умрим гули сўларми?
Аёллигин билмадингми, хон ота,
Эвоҳ, тақдир бахтимга чанг соларми?
Қиз болани қиз болага бердингми?
Буни дастур ё китобда кўрдингми?
От қуйруғин нималигин биласан,
Шу ақл-ла хонлик даврин сурдингми?
Қачон гунча баҳордаёқ сўлипти?
Хотин киши хотин жуфти бўлипти?
Бу ишингни эшитибди юрту халқ,
Эшак ҳанграб, эл аланглаб кулипти!♦

Бу гапга бўлмай ҳайрон,
Жавоб қилар Эманхон:
«Мен йиғлайман зор-зор,
Ҳақдан ўзга кимим бор?
Қулоқ солгил, ёлғизим,
Мунглим, Зуҳражон қизим.
Айтар сўзимни эшит,
Уйлаб, яхшилаб пишит.
Жон қулоқ бўлиб тингла,
Гапнинг маънисин англа!
Сенга ҳол бўлсин аён,
Бирма-бир айлай баён.
Қолмасин ҳеч битта гап,
Қулоғинг сол яхшилаб.
Жон болам, мен аҳд қилдим,
Аҳдимни маҳкам билдим:
Ким бўлса халоскорим,—
Шундай эди қарорим,—
Шунга бергум қизимни,
Ёлғизим, гул юзимни!
Саваш бўлган замонда,

Қайдандир ногаҳонда
Анжимжон келиб қолди,
Менинг ёнимни олди!
Жангда мардона туриб,
Илонга қилич уриб,
Ер билан этди яксон,
Сўнг қиличин Анжимжон
Бир силтаб тортиб олди,
Олиб чап ёнга солди.
Қиз бола эканин ҳам
Шундан билувдим, болам.
«Уйламайин тан-жонни,
Ўлдирдинг у илонни.
Яхшилик қилдинг рўй-рост,
Мен билан юр, илтимос!» —
Деб сўрадим мен ундан,
Иболик билан шунда
Текис қадам ташлабон
Юриб кетди Анжимжон!
Қиз бола эканин ҳам,
Шундан билувдим, болам.
Сўнг саройга келдик биз,
Турдик тахтга юзма-юз.
«Тахтга мингил, марҳамат!» —
Деб айладим ишорат.
«Ярашмагай бизга тахт», —
Деб кўнмади у хушбахт.
Қиз бола эканин ҳам
Шундан билдим, жон болам!
Бундан олдин Юлдузча,
Ёлғиз қизи Қундузча,
Қундузчани бергандир,
Бериб, кўкрак кергандир.
Мен ҳам бердим гул қизим,
Бағримдаги ёлғизим.
Билсанг, сенга азиз ёр,

Сенга куёв — Шаҳриёр!
Ҳар қанча мақтасанг оз —
Анжим бекачинг, холос.
Етти хоннинг куёви,
Етти мамлакат дови,
Етти юртнинг сардори,
Етти иқлим сарвари
Шаҳриёрдек паҳлавон
Куёвингдир, Зухражон!
Булбулгўё шаҳрида,
Енгилиб қуш сеҳридан,
Тош бўлгандир Шаҳриёр,
Кўзларида зулмат бор.
Бўлмади халоскори,
Йўқ-да қаторда нори.
Ёлғиз минган тулпори
Элига қайтиб борди.
Олдида йўқ оғаси,
Тоғаси, ўтоғаси.
Изинда йўқ иниси,
Шу ваздан ҳам синглиси,
Яримта кўнгли маҳзун,
Акасин излар бугун.
От ёлини ўрсин деб,
Оз-оз даврон сурсин деб,
Шаҳриёрнинг никоҳи
Бузилмасдан турсин деб,
Мен Анжимга, дўмбоғим,
Бердим сени, чироғим.
Анжимнинг-ку қизлигин
Билиб эдим, қароғим!»
Буни тинглаб Анжимжон,
Бўлди юрак-бағри қон.
Шаҳриёр тош бўлипти!
Тошга туташ бўлипти!
Йиғлаб-йиғлаб толар қиз,

Эси оғиб қолар қиз.
Фурсат ўтиб ногаҳон
Сакраб турар Анжимжон!
«Мен нечун бўзламайин?
Оғамни изламайин?»
Анжим кетмоқчи бўлди,
Буни Эманхон билди:
«Кетармисан, Анжимжон?
Сабр этгин бир замон.
Бир-икки жумла жуфтлаб,
У шаҳарни таърифлаб,
Айтиб берай, жон болам:
У шаҳар — сирли олам,
У шаҳар жуда ёмон,
Борган қайтмагай омон.
Отин Қантарқалъа дер,
Турган-битган нола дер.
Унда сеҳргар қуш бор,
Гар афсунгар бўлсанг, бор!
Афсунидан енгилсанг,
Унда ҳолинг тангдир, танг,
Бошга кулфат соласан,
Тош бўласан-қоласан!»

— Мен ҳам дуохону сеҳргарман!— деди Анжим. Қани, бунинг дуохону афсунгарлигини бир кўрай, деган ниятда Эманхон ёлғиз қизи Зухрани сеҳр, дуо билан тошга айлантириб қўйди.

— Шу сеҳрни ёза олсанг, Зухрани асли ҳолига қайтара олсанг, сени сафарга юбораман,— деди Эманхон. Анжим дуо ўқиб тошга дам урган эди, қиз ўз ҳолига, қадди-камолига келди. Яна бир дам урган эди, Зухра тош бўлиб қолди. Анжим тошни олиб халтасига солиб қўйди. Эманхон Анжимнинг афсунгар эканини билди, ҳатто ўзидан Анжимнинг бир дуоси ортиқ чиқди. Хон шунда бир девни ёнига чақирди:

— Нима хизмат бор?— деб сўради келган дев.

— Тоғ булоқнинг қошида Сулаймон минган Жаҳонгир дулдул бор, унгача етти кунлик йўл. Жаҳонгирнинг етти кунлик уйқусидан бир кунлик уйқуси қолди. Шунга қанчада бориб келасан?

— Уч соатда бораман, уч соатда келаман,— деб жавоб берди дев. Хон уни қувиб юбориб, бошқасини чақирди. Етти кунлик йўлга неча соатда бориб келишини сўради:

— Анжим устимга минса, кўзини юмса, бир соатда бориб келаман,— девнинг жавоби шу бўлди. Буни ҳам қувиб юбордилар. Хон учинчи бир бошқа девни чақирди, унинг отини Қонбошли қора дев деб айтишар эди.

— Анжимжон устимга минса, кўзини юмса, кўзини очиб-юмгунча бориб келаман,— деди дев Эманхонга. Бу Эманхоннинг кўнглидагидек бўлиб чиқди.

— Жуда соз!— деди хон ва Анжимни девга миндирди-да, унга шундай маслаҳат берди:— Отнинг қошига етиб борганингдан сўнг, девнинг устидан туш. Отга тез миниб ол-да, оёқ-қўлингни отга маҳкам танғиб боғла. От уйқудан уйғонмасдан Қонбошлини қайтариб юбор. Қўлингдаги темир қозиқ билан отни боши кўзи демай ур! Шунда от сакраб ўрнидан туриб кетади. Осмонга учса ҳам қўйма, ерга тушса ҳам қўйма. Ким юборди, Эманхон деган душманим бор эди, шу юборибди чамаси, деса, йўқ, ўзим келдим, де! Кейин, осмонга учиб, сувга, тошга ташлаб юбораман, деб қўрқитади. Сен қўрқма! Отнинг «сеники бўлдим, таслим бўлдим», деган шарти бор. Шуни айтмагунча қўйма, охири от сеники бўлади. Бу отга етишсанг, муродим ҳосил бўлди, деявер! Кўришамизми, кўришмаймизми, яхши-ёмон гапирган гапларимизга рози бўлайлик!

Эманхон фотиҳа бериб, хайр-хўшлашиб қола берди. Анжим пари тоғ булоқнинг қошига борди, Эманхон айтганларининг биронтасини ҳам эсдан чиқармай бажо келтирди. Отга миниб, ёлига ёпишиб олди. От ўзи-

... урди — бўлмади.
Олири от тилга кириб:

— Исми Аъзам урсин, илло бўлдим сеники, билло бўлдим сеники! — деб юборди.

Анжим отдан тушди. От Анжимга қараб:

— Ҳой, қароғим! Мен Анжимман, Дарапшанинг қизиман, Шаҳриёрнинг синглизиман, десанг, бўладиган иш экан-ку, менга кўп азоб бердинг-а! — деди.

— Эй, Жаҳонгир! Сизни ҳайвон деб бўлмас, мунофиқлик ҳам ярашмас. Оғамнинг оти Шаҳриёр экани, ўзимнинг отим Анжим экани рост. Мен Шаҳсувордан бўлганман, мени унинг заифаси туққан. Хон Дарапша деганингизни ўнгим тугул тушимда ҳам кўрганим йўқ! — деди Анжим отга қараб.

— Э, Анжимжон, бола бўлма! Мен сенинг аслингни билармиканман, билмасмиканман, қани, бир тингла-чи!

Шундан кейин Жаҳонгир Анжимга қараб бундай сўз айтди:

«Мен сўйлайман ростини,
Гапнинг баланд-пастини.
Тинглаб, ақлинг бўлар лол,
Ишонмассан эҳтимол.
Дарапшадир падаринг,
Асли умрпарваринг.
Тўққиз марта уйланди,
Бўлмади ҳеч фарзанди.
Хон Дарапша қирқ ёшда
Айри тушар бардошдан,
Тожу тахтидан безар,
Енг ила пешин кесар.
Бошига кулоҳ кияр,
Эгнига жанда илар.
Заифаларин бир-бир
Талоқ қилади охир.»

Сўнг эса ҳажга жўнар,
Йўлда бир жойга қўнар
Ярим кеча бўлганда,
Уч қизни у кўрганда,
Уч қиз суҳбатлашарди,
Уч қизнинг учта шарти
Хонга хўп ёқиб қолди,
Қайтиб юртга йўл олди.
Қайтиб тахтга минди хон,
Қайтиб мингани замон
Чорлар Тўман вазирни,
Вазири беназирни
Совчиликка юборар,
«Олиб кел!» — деб ёлборар.
Бўйи тенгли зар бериб,
Зари жилвагар бериб,
Тўй қилиб олар барин —
Хасис бойлар қизларин.
Қизларнинг иккитаси
Унутди ўз ваъдасин.
Сенинг онанг Гулсора,
Гулдай нозик моҳпора,
Отанг билан бирлашди,
Чирмовуқдай чирмашди,
Даврини суриб олди,
Сўзига содиқ қолди.
Тўйга олти ой тўлди,
Онанг бўйида бўлди.
Яқинлашиб ой-куни,
Онагинанг кўнглини
Босиб келди гумонлар,
Атрофда кўп ёмонлар...
Туғилмаган чоғингиз,
Отангиз, паноҳингиз
Шаҳду шикор этай деб,
Тоғу тошга кетай деб,

Отланганда, Гулсора :
«Кетма!» — деди бечора!..
Аммо қулоқ солмай хон
Кетаверди тоғ томон.
Йўлда учраб бир момо,
Айёр, сертадбир момо
Ўғирлади хаёлин;
Момо деди: «Аёлинг
Ёлғиз қолса яхшимас.
Мен доялик этай, бас!»
Хон бир ҳамён пул берар,
Кўзу қулоқ бўл, деяр.
Отанг овга кетди-ю,
Ойи куни етди-ю,
Тўлғоқ тутди онангни.
Уйи куйгур момонгни
Шайтон йўлдан оздирар:
Тезгина ер қаздирар,
Арча ёғочин кўмар,
Унга зар юган қўяр.
Сизлар туғилган замон,
Кўтаришиб тўполон
Хоннинг тўққиз хоними,
Гулсоранинг ғаними,
Уйга кириб келишар,
Момога пул беришар,
Гўдакларни ўлдир, дер,
Мақсадимиз шулдир, дер!
Кўриб ҳамён бандини,
Хонга берган онтини
Эсдан чиқарди тамом,
Уйинг куйгур, шум момо!
Бало ёғилди сизга!
Боғдаги сарҳовузга
Элтдию иккингизни,
Оёғу илкингизни

Танғиб боғларкан маҳкам,
Ҳовуз сари отган дам,
Ҳақ-худога мен бордим,
Раҳм айла, деб ёлвордим!
Бир тасбеҳ шафоати,
Бир дуо шарофати,
Ҳовузнинг остида сиз
Ўлмай тирик юрдингиз.
Анжиммидинг сен ўша?
Кел бунда жигаргўша!
Чўри сизни кўрди-ю,
Дарҳол хабар берди-ю,
Кундошлар ўтмай бир он
Қулга айлашди фармон!
Қул сизни қопга солди,
Кўл сари жўнаб қолди.
Қўл-оёғингиз боғлаб,
Сувга отмоққа чоғлаб
Турганида сас берган,
Отма уларни, деган
Парвонангиз мен эдим,
Гирёнангиз мен эдим!
Анжиммидинг сен ўша?
Кел, келгил, жигаргўша!
Кўришайлик, кела қол!
Тортинмагин, бемалол!
Қул сизни қопга солди,
Тоғ сари жўнаб қолди.
Элтдию иккингишни,
Оёғу илкингишни
Танғиб маҳкам боғлади,
Ўлдирмоққа чоғлади!
Ханжарини олганда,
Энди урмоқ бўлганда,
Урма, дея сас берган,
Сўйма уларни, деган,

Ғамхўрингиз мен эдим,
Зор-зорингиз мен эдим...
Ҳайрон бўлиб қолди қул,
Туриб ўйга толди қул.
Унга, бадар кет, дедим,
Дарбанд чўлга ет, дедим,
Ўлдирма гўдакларни,
Гулдаин мурғакларни!
Қолма ноҳақ қонига,
Жабр қилма жонига!
Тирик ташлаб кет, дедим,
Одамийлик эт, дедим:
Хоннинг тўққиз хоними,
Туғмас қисир золими,
Ўлдирдингми, деганда,
Ўлдирдим, де, эй банда!
Қойитган жон мен эдим,
Ҳам меҳрибон мен эдим...
Ташлаб кетди қул сизни,
Қаровсиз иккингишни.
Дарбанднинг ёбонида,
Йўлнинг икки ёнида,
Иссиқда куйиб-ёниб,
Ночор тўлиб-тўлганиб
Ётардингиз сарсонда,
Булут бўлиб осмонда
Соя солган мен эдим,
Асраб қолган мен эдим...
Совуқларда қувушиб,
Эт-этингиз увушиб
Жонингиздан ўтганда,
Булут бўлиб ўшанда,
Паноҳ бўлган мен эдим,
Асраб қолган мен эдим...
Икковингиз оч қолиб,
Мунграб, мунғайиб, нолиб

Ётар экансиз ночор,
Кийик бўлиб беозор,
Ризқ етказган мен эдим,
Ғам кетказган мен эдим.
Анжиммисан сен ўша?
Кел, келгил, жигаргўша!
Кўришайлик, кела қол,
Тортинмагин, бемалол!
Шаҳсуворхон қуллари —
Дарбанд тушиб йўллари
Топиб олганда сизни,
Хору зор иккингишни,
«Болани бер, Қаҳрамон!» —
Деб тортиб олганда хон,
Шаҳарга жар солганда,
Хурсандчилик қилганда,
Туя сўйиб, сўйиб қўй,
Қирқ кунгача бериб тўй,
Расамадли, ботартиб,
Элу халққа ош тортиб,
Сўнг чақириб чолларни,
Қўйиб қирқ лаган зарни,
Дейишди эр-хотин шод:
«Болаларга қўйинг от!»
От излади ёш-қари,
Кун-тун ухламай бари
Топарманми, деб, зора
Уч кун бўлди овора.
Ўшанда кулоҳ кийиб,
Эгнима жанда илиб,
Аканг отин «Шаҳриёр»,
Пурқуввату пурвиқор,
Ўзинга-чи, «Анжим» от —
Паривашу паризод —
Қўйган бобонг мен эдим,
Ақли расонг мен эдим...

Анжиммисан сен ўша?
Кел, келгил, жигаргўша!
Кўришайлик, кела қол!
Тортинмагин бемалол!
Дарапша — отанг оти,
Гулсора — онанг оти,
Кундошлардан Гулсора
Озор тортиб бечора,
Уқубат ичра ҳозир
Зиндонда сингиб ётир.
Оғанг оти Шаҳриёр,
Пурқуввату пурвиқор,
Ўзингга-чи, паризод,
Анжим дея қўйдим от!
Анжиммисан сен ўша?
Келгил, кел, жигаргўша!
Муродингга еткизай,
Аламларинг кеткизай!
Десанг: «Оғам кўрсат-да!» —
Кўрсатгум тез фурсатда!
Хизматкоринг мен ахир!
Кел, устимга мин ахир!»

Анжим тезда Жаҳонгирга минди, йўл унгандан-унди. Кўзини очиб-юмгунча бўлмади, от уни бир шаҳарга етказиб қўйди. Анжим шаҳарни қуршаб олган лашкарни кўрди. Шунда Анжим, ёзда ўтга тушиб куйиб ўлган капалакдай, мен ҳам ёлғиз оғамнинг орқасидан ўлайин-қолайин, деди-да, ўзини лашкарга урди. Шу пайт бир хон олдинга чиқиб, Анжимга қараб бундай деди:

«Селлар ёғсин, ойдин кўллар сел бўлсин,
Йилдан-йилга мол-давлатинг мўл бўлсин!
Сулаймоннинг отин минган, кимсан, айт?
Одамизод, энди сенга йўл бўлсин?»

Сен минибсан Жаҳонгирнинг белина,
От солибсан дев-парилар йўлина.
Сулаймоннинг отин минган, одамзод,
Не талабдан келдинг хоннинг элина?
Қаердан ҳам сен кўриндинг кўзларга?
Сени кўриб губор инди юзларга.
Сулаймоннинг отин миниб келибсан,
Асил зотинг баён этгил бизларга!»

Анжимжон хонга боқди,
Гапига қулоқ қоқди.
Сўнг шундай сўз чиқарди
Нозиккина дудоқдан:

«Бу ерларга мен бир келган мубтало,
Манман бўлсам бошга тушар минг бало.
Кейнингда лашкаринг бор улуғ хонсан,
Мен эса тоғларда кезган бир гадо.
Минганим Жаҳонгир билмас эсанг гар,
Сулаймон мингандир — буюк дайғамбар.
Кейнингда лашкаринг бор битта хонсан,
Мен эса тоғларда юрган қаландар.
Мен минибман Жаҳонгирнинг белина,
От солибман дев-парининг йўлина.
Кейнингда лашкаринг бор улуғ хонсан,
Талаб этдим Тахтизаррин элина!»

Сўйлай берди Анжимжон:
«Отамдир Шаҳсуворхон,
Олти ойлик йўл нари
Унинг юрти, боғлари.
Шаҳсуворхон зўр эди,
Минг лашкари бор эди.
Бошлиқ эди лашкарда
Кўзи ўткир саркарда.
Икки лочин, бир туйғун,
Яна шунқсрин бутун,

Билмам, қаён учирган,
Учирмаган, қочирган,
Қуш қочирган халфаман,
Ўз-ўзимдан хафаман.
Кўрсанг агар бер хабар,
Шу ёққа қилай сафар!»

Хон Анжимга тикилар,
Шундайин жавоб қилар:
«Қушим дейсан, йиғлайсан,
Халфаман, деб сўйлайсан.
Қушимдан бер хабар, деб,
Шу ён қилай сафар, деб,
Бўзлаб турасан бу пайт,
Қочирган қушингнинг, айт,
Не белгиси бор эди?
Не фазилат ёр эди?
Баён эт-чи, тусини,
Бўй-басти, юз-кўзини?»

Анжим хонга тикилар,
Шундайин жавоб қилар:
«Қочирган қушим шундай:
Кўзга яқиндир кундай.
У ҳавога учганда,
Бисмилло, деб учади.
Қайтиб ерга тушганда,
Субҳон, дебон тушади.
Одамзодни кўрганда
Қўлин қўйиб кўксига,
Таъзим бажо қилиши
Кўп ярашар ўзига.
Бўйнига боғлаб олган
Жуфт-жуфт жигаси бордир.
У сенингдай хонларнинг
Мингига баравардир!

Тобони кимхобдану
Тори тиллодан эрур!
Ҳар бир туки заррин ўқ,
Дурри аълодан эрур!
Ўзи эса паҳлавон,
Пурқуввату пурвиқор.
Унинг отин сўрасанг,
Унинг оти Шаҳриёр!
Кўрган борми шу қушни?
Билган борми шу қушни?
Кўрдим деса кимда-ким,
Суюнчидир бу жоним!»
Анжимнинг сўзин тинглаб,
Англамаганини англаб,

хон ҳам қизга юзланиб, ўз аҳволидан сўзлаб турибди:

«Келдингиз биз сари очиқ юз билан,
Эриди бағримиз яхши сўз билан.
Сенинг дардинг бўлса, мен ҳам дардлиман,
Дардинг бўлса, дардлашиб кет биз билан!
Олтидан ясалган мен ҳам соз эдим,
Айтганда бўй бермас ғамза-ноз эдим.
Мен, билсанг, оғангнинг тул қолган ёри,
Юлдузчанинг қизи Қундуз қиз эдим.
Отланибсан баланд тоғлар ёғина,
Булбуллар сайраган ошиқ боғина.
Мен, билсанг, оғангнинг тул қолган ёри,
Йиғи келди ўйнаб-кулар чоғима.
От чопганда баланд йўллар паст бўлар,
Мен йиғлайман, кўзларима ёш тўлар.
Қирқ кун суҳбат қурдим, холос, оғанг-ла,
Билмам, энди қачон вақтим хуш бўлар?
Булбулгўё деган қушга дуч келиб,
Оғанг қолди суратинда тош бўлиб.
Қўлингни бер, кўришайлик, бекачим,
Қабул бўлсин тилагимиз қўш бўлиб!»

Анжим билан Қундузча иккиси қучоқлашиб кўришдилар, ҳол-аҳвол сўрашдилар. Бир пайт Қундузча оҳ-воҳ чекди, кўзидан қонли ёш тўкди, бағрини ерга бериб ётиб қолди. Анжим Қундузчанинг бошини тиззасига олиб турди. Бирпасдан кейин Қундузча ўзига келди. Анжим ундан: «Сен нега ўзингни билмай ётиб қолдинг?» — деб сўради. «Эй қароғим Анжим! — деди Қундузча.— Оғанга кетишидан аввал бир дубулға, бир камар, бир қамчи берибману, Сулаймоннинг узугини беришни унутиб қўйибман. Агар ул ҳотами Сулаймонни берганимда, у тошга айланмас ҳам эди! Рўзи азалда ўзи узукни олиш сенинг пешанангга ёзилган экан-да!»

Қундузча олтин сандиқдан кўп йиллардан бери банд бўлиб ётган Сулаймоннинг узугини олиб Анжим парига берди. Анжимнинг кўнгли хуш бўлиб, узукни қўлига тақиб олди.

Ташқарида Жаҳонгир
Бўйини буриб туради.
Олтмиш икки дев, пари
Атрофида юради.
Етмиш иккита пари
Олдин бошлаб боради.
Кўрган ёвнинг дилини
Обдан ғашлаб боради.
Қурт-қумурсқа бир томон,
Уймалашиб боради.
Илон билан аждаҳо
Урмалашиб боради.
Олтмиш икки дарвоза
Ланг очила беради.
Етмиш иккита қопқа
Ланг очила беради.
От устида Анжимжон,
Дев-парилар бир томон.

Тахтизаррин шаҳрига
Киришар солиб сурон.
Лак-лак босиб боришар,
Ичкарига юришар.
Ичкарида, энг тўрда
Сарҳовузни кўришар.
Сарҳовузнинг лабинда,
Қўш дарахтнинг тубинда
Бежамали, безакли
Олтин тахтнинг устинда
Турар эди бир қафас,
Қафас ичра бу нафас
Қушлар аро танҳо қуш
Булбулгўё бермас сас...
Олтмиш дуобандими,
Минг алифнинг шартими
Тош қилиб сурат этган
Не-не элнинг мардини?..
Буни Анжим кўради,
Ҳайратда лол туради.
Кўзларидан тўкиб ёш,
Бўзлай-бўзлай беради:

«Мен йиғлайман айрилиқда интизор,
Ҳақдан ўзга йиғлагувчи кимим бор?
Бахти қора Анжим келди изингдан,
Садо бергил, айланайин Шаҳриёр!
Сўрасанг, сўйлашга чечан тил бўлай,
Бахтингни тилабон дуолар қилай.
Қайдасан, оғажон, садо бера қол,
Анжим излаб келди йиғлай ва йиғлай!
Қайдасан, мунглигим, дебон садо бер,
Муштипаринг ёлворару шундай дер!
Бахти қора Анжим келди кейнингдан,
Қайда бўлсанг, садо бергил, ботир шер!
Узоқ йўлда шум бедовлар чопмади,
Бу сафар ҳеч Анжим қизга ёқмади.

Етти кунки, суратлардан изладим.
Ҳеч суратдан зарра садо чиқмади!»

Ҳориб-толиб Анжимжон,
Бўлди юрак-бағри қон.
Шаҳар кезиб бирпасда
Келар олтин қафасга.
Унга ёпиша қолар,
Қуббасин юлиб олар:
«Ё фалакнинг гардиши,
Ё худонинг қарғиши
Иқболимни паст этган,
Мен ночорга қасд этган,
Кўзим тўла ёш этган,
Бардошим одош этган...
Қоч, эй қуши маккор, деб,
Сулаймон мададкор, деб
Бунда келган Анжимман!
Тинмай елган Анжимман!»
Шундай дегач Анжим қиз,
Қўрқмай, чўчимай ҳаргиз.
Ўқий берар дуосин,
Дилдаги муддаосин.
Кўнгилдаги оллосин,
Тилидаги саносин
Енгилмасин билар қиз,
Шундан умид қилар қиз.
Эшитиб, энтикар қуш,
Қафасидан чиқар қуш,
Қаҳр-ғазаби келади,
Қаҳ-қаҳ уриб кулади!
Ер юзини ўт олар,
Тоғу тошлар кул бўлар!
Анжим тилаб худодан,
Ғолиб чиқар дуодан!
Сўнг ўқийди дуосин,
Тилидаги саносин.

Қушнинг қаҳри келади,
Чақ-чақ уриб кулади!
Ер юзини сув олар,
Тоғ-тошлар сувда қолар!
Анжим тилаб оллодан,
Ғолиб чиқар дуодан!
Яна ўқир дуосин,
Дилидаги саносин
Енгилмасин билади,
Қушнинг қаҳри келади!
Чап эгнига чиқар қуш,
Чиқару энтикар қуш!
Хандон отиб кулади!
Ҳаво айниб келади!
Анжим тилаб оллодан,
Ғолиб чиқар дуодан!
Қиз ўқийди дуосин,
Дилидаги саносин
Енгилмасин билади.
Қушнинг қаҳри келади!
Ўнг эгнига чиқар қуш,
Чиқару энтикар қуш!
Ер юзига чўкар тун,
Қора доғдай қолар кун!
Анжим тилаб худодан,
Енгилмади дуодан!
Саксон мингта дуони,
Тилидаги санони
Чаппа ўқий беради,
Ўқиб, тўқий беради!
Қуш ҳам энди билади;
Айиқ бўлиб келади!
Панжаларин чоғлабон,
Тирноқларин чархлабон,
Анжимга тирноқ урар,
Дилин айлаб чоғ, урар!

Тирноқ урган ерлари,
Юзию қўли — бари
Ўтдай ёна беради!
Анжим буни кўради,
Дилдан тилаб худодан,
Енгилмади дуодан!
Ўқир экан дуосин,
Тилидаги саносин,
Енгилмасин билади,
Катта умид қилади...
Булбулгўё ғазабли,
Аламзада, итобли
Фазоларга учади,
Қайтиб ерга тушади.
Бир тирноқда айланиб,
Қанотидан бойланиб,
Тўқсон мингта дуони,
Ул дуои хатони
Чаппа ўқий беради,
Ўқиб, тўқий беради!
Осмон ерга тушгандай,
Ер осмонга учгандай,
Исрофил бурғу чалгандай,
Қиёмат кун бўлгандай!..
У дуога аввало
Тоғлар берар акс-садо!
Тоғ-тошларга басма-бас
Ер гунграниб берар сас!
Қиз-чи, тилаб оллодан,
Ғолиб чиқар дуодан!
Қиз ўқиган дуони —
Тилидаги санони
Енгилмасин билди қуш,
Энди таъзим қилди қуш:
«Худой урган одамзод!
Дилимга солдинг фарёд,

Мен енгилдим дуодан,
Дилингдаги оллодан!
Нима қилсанг ўзинг бил,
Хоҳла, раҳм-шафқат қил!
Хоҳла, мени ўтга от,
Хоҳла, умрим эт барбод!
Хизматингга кўнайин,
Нима десанг унайин!» —
Деб оҳиста қуш ювош
Қора тошга қўяр бош.
Сакраб чиқиб шу замон
Қушга минар Анжимжон!
Бир адабин берай, деб,
Ханжаримни урай, деб,
Чоғланарди шу асно,
Сўзлади булбулгўё:
«Ўлмоқ ҳақ, тирилмоқ йўқ,
Мендай қушга ўлмоқ йўқ.
Олмасмисан жонимни,
Совуриб имонимни?» .
«Йўқ, оларман жонингни,
Совуриб имонингни!»
«Булбулгўё шаҳрини,
Боғу роғу — барини,
Туришича кўчирсам,
Бу ерлардан ўчирсам,
Олмасмисан жонимни?
Ёқиб хонумонимни?»
«Йўқ, оларман жонингни,
Ёқиб хонумонингни!»
«Юрт сўрамоқ бахтини,
Тожи билан тахтини,
Измингга олиб берсам,
Олтин тахтга миндирсам,
Ернинг остию усти
Бўлса сенинг зердастинг,

Хукминг юрса ҳар ёнда,
Бори жумла-жаҳонда,
Олмасмисан жонимни,
Тор қилиб жаҳонимни? ♦
«Йўқ, оларман жонингни!
Тор қилиб жаҳонингни!» ♦
«Олти ойлик йўлларни,
Дала, дашту чўлларни
Бир кечага жойласам,
Шундай ғайрат айласам,
Бу жойингни кўчирсам,
Ўз элингга учирсам,
Кўрсатсам ота-онанг,
Гирёнинг ҳам парвонанг,
Олмасмисан жонимни,
Хор-зор қилиб танимни? ♦
«Йўқ, оларман жонингни,
Хор-зор қилиб танингни!» ♦
«Тош бўлган инсонларга,
Тўниб қолган жонларга —
Барчасига берсам жон,
Тирилтирсам бегумон,
Олмасмисан жонимни,
Ичмасмисан қонимни? ♦
Анжим озроқ ўйлади,
Кейин дадил сўйлади:
«Булбулгўё шаҳрини,
Боғу роғу — барини,
Бу ерлардан ўчирсанг,
Туришича кўчирсанг;
Олти ойлик йўлларни,
Дала, дашту чўлларни
Бир кечага жойласанг,
Шундай ғайрат айласанг,
Бу жойимдан кўчирсанг,
Ўз еримга учирсанг,

Ота-онам кўрсатсанг,
Усган хонам кўрсатсанг;
Тош бўлган инсонларга,
Тўниб қолган жонларга
Жон ато этсанг борми,
Кўрсатсанг Шаҳриёрни,
Йўқ, олмасман жонингни!
Йўқ, ичмасман қонингни!»

Анжим булбулгўёга шафқат қилди. Булбулгўё қафасга минди, кейин бир қаҳ-қаҳ урган эди, тош бўлиб ётган саксон минг одамнинг ҳар бири қаттиқ уйқудан тургандай эснаб, керишиб-керишиб ўринларидан тура бошлади. Анжимнинг акаси Шаҳриёр ҳам жойидан турди. Неча йилдан бери айри тушган икки ғариби бенаво қучоқлашиб кўришдилару бўтадай бўзлаб, эс-ҳушларидан бери бўлдилар. Эс-ҳушларига келишгандан кейин Анжим ҳотами Сулаймонни, аспи Жаҳонгирни, булбулгўёни, Эманхоннинг қизи Зуҳра билан Юлдузчанинг қизи Қундузчани оғасига инъом этди, буларнинг барчаси сеники, деди. Шаҳриёр Сулаймон тахтига минди. Сўнг булбулгўёга фармон қилди:

— Тўрт карвоннинг тилла япроқларини бир-бирига тегдирмасдан, шаҳарнинг муштдай кесагини ерга туширмасдан, тахтимни чайқамасдан, уйқумни бузмасдан, шу тилсим шаҳарни кўчириб, отам Шаҳсуворхон шаҳрининг ўнг тарафига олиб бориб қўндирасан. Узинг қафасда сайраб, боққа фараҳ бахш этажаксан! Бўлма-са, албатта сўйиласан!

— Хўп бўлади!— деди булбулгўё. Ана энди Шаҳриёр уйқуга машғул бўлди. Булбулгўё дев ва париларга фармон этди. Шаҳриёр айтгандай, тилсим шаҳарни олиб бориб Шаҳсуворхон шаҳарининг ўнг ёғига қўндирди, ўзи эса бетиним сайраб турди.

Анжим кетгандан бери Шаҳсувор катта ғамга тушиб қолди. «Менга давлат бердинг, нима учун эгасини

бермадинг, ана шунга куяман, эй худо! Ғойибдан икки фарзандни етказган эдинг, икковидан ҳам жудо қилдинг, аввал Шаҳриёрим кетди, кейин Анжим қизим. Ё уларни қайтиб бер, ёки тезгина менинг жонимни ол!» — Шаҳсувор ҳар куни худога шундай нола қилар ва хуфтон намозидан кейин мажнун суратига кириб шаҳарни уч мартаба айланиб чиқар эди. Бир хуфтон намозидан сўнг шаҳарни айланиб юриб, ўнг томондаги ғаройиб шаҳарга кўзи тушди. Шаҳсувор ўз-ўзига шундай деди: «Кун-тун Шаҳриёр деб йиғласам ҳам худо мени ҳар турли балоларга дучор қилмоқда. Бундай қилиб юргандан кўра, капалак ўзини ўтга ташлаганидай, мен ҳам шу шаҳарга ўзимни урайин-у ўлайинқолайин!» Шаҳсуворхон шу сўзларни айтиб шаҳарга қараб юрди. Шаҳриёрнинг ижозатисиз шаҳарга кирганнинг холига маймунлар йиғларди. Булбулгўё бир бад назар билан қараб оҳ урарди, қазоси етган бўлса ҳалиги одамнинг юраги ёрилиб ўларди, эмаса эси оғиб қоларди. Эси оғиб қолган пайтида дев, парилар келиб, ҳеч нарсасини қолдирмай олиб, онадан янги туғилгандай яланғочлашарди-да, юзини оқартириб, шарманда қилиб ташлаб кетишарди. Шаҳсуворхонни ҳам шундай қилишмоқчи эди. Қундузча билан Зуҳра буни кўриб қолишди:

— Ҳой булбулгўё! — дейишди улар. — Бу Шаҳриёрнинг отаси чиқар, уни расво қилганингни Шаҳриёр билса, адабингни бериб қўяр, ўлдирмоғи ҳам турган гап. Ширин тил билан сайраб тургин!

Булбулгўё бу гапга қулоқ осиб, ширин-ширин сайраб турди.

Шу вақтда Қундузча Шаҳриёр ёнига кириб, уйғотиб: — Ҳой улуғ Шаҳриёр! Отангиз келаётганда сизнинг ётишингиз яхши бўлмаса керак! — деб ўпкалади. Шаҳриёр пастда «Шаҳриёр»лаб йиғлаб келаётган отасини кўриб, тахтнинг устидан тушиб, эси оғиб йиқилди. Отаси уни бу аҳволда кўриб бир сўз деди:

«Мени кўриб, ўзинг бердинг хушсалом,
Сени кўрдим, бегона бўлди олам.
Йиғлаб келган отанг сенга тасаддуқ,
Омонмидинг, ғойиб бўлган жон болам?
Кундан-кунга баттар бўлди бу дардим,
Не-не йилни йиғлай-йиғлай ўткардим.
Йиғлаб келган отанг бўлсин тасаддуқ,
Омонмидинг, ғойиб болам, шер мардим?..»
Армон билан совут кийиб шайланиб,
Сўйлай олмай, ширин тили бойланиб,
Айланайин, кўрар кунлар борми, деб,
Йиғлай берди уч мартаба айланиб.
Қиз тақар бўйнига тиллои садаф,
Ёлғизим кўрганда бағримдир кабоб.
Айланайин, кўрар кунлар борми, деб,
Бошида айланиб қилади тавоф.
Шу вақт Шаҳриёрнинг кучи энади,
Қаддин тиклаб, сал ўзига келади.
Ун тўртда кўтарди ҳақнинг қаламин,
Йиғлаб тарқатдилар, таннинг аламин.
Ҳақдан бўлди ғарибликда иноят,
Аён бўлди мана шундоқ каромат.
Ғойиб бўлса ҳамки, тирик бўлса соз,
Қўшилди ғариблар соғу саломат.

Эндиги гапни Шаҳриёрнинг ўз отаси Дарапшадан эшитинг. Бир куни хон бир вазирини ёнига чақиртирди:

— Фалон ерда бир ўлимга сазовор одам бор. Шунини етти кун ичида топиб олиб келсанг — келганинг, бўлмаса ўзинг ўлимда, молинг талонда!

Вазир отига минди. Уч кун йўл юрган эди, бирдан тўфон кўтарилиб, ер-кўкни чанг-тўзон тутди, тонг отмади, кун чиқмади. Кунлардан бир кун туман тарқалиб, ер юзи ёришиб қолди. Вазир қараса, бир тоғнинг устида турибди. Рўпарасида осмон билан баробар Шаҳриёрнинг шаҳри намоён бўлди. Бу қалъа ким-

нинг қалъаси, деб ҳайрон бўлиб турган эди, бир чўпон қўй ҳайдаб ўтиб қолди. Вазир: — Бу кимнинг шаҳри? Келаётган хушовоз қандай қушнинг овози? — деб чўпондан сўради.

— Бу қалъаи Заррин, ичидан келаётган овоз булбулгўё қушнинг овози. Бу ерда Шаҳриёр деганни хон дейишади. Ҳов анови шаҳарда бўлса Шаҳсуворхон туради. Нима арзинг бўлса шунга бориб айт! — деди-да, чўпон қарамай кета берди. Вазир бу гапни эшитиб қаттиқ ўйланиб қолди. «Агар Дарапшага бориб қалъаи Зарринни кўрдим, ҳазрати Сулаймоннинг тилсим қалъасини кўрдим, дев, париларнинг маконини кўрдим, булбулгўёни ҳам кўрдим, десам, хон ишонармикин? У ердаги одамлар қандай динда экан, булбулгўёнинг болу пари қандай, туси қанақа экан, деб сўраб қолса-чи? Девларининг бўйи неча газ экан, деса-чи? Бир чўпондан сўраб билувдим, десам, ишонмай, мени тириклай ўлдирса керак. Ундан кўра, сўраб, аниқлаб кетганим яхши!» Шундан кейин вазир қалъаи Зарринга қараб юрди. Булбулгўё шунда бир оҳ урди, вазир беҳуш бўлиб йиқилди. Вазир ҳушига келиб, ораддан қанча вақт ўтганини била олмади. Қараса, шаҳар дарвозаси олдида онадан янги туғилган чақалоқдай қип-яланғоч ётибди. Эси оғиб, телба бўлган вазир барини худога солди-ю, туриб жўнаб қолди. Шу кетганча кўп йўл босиб Дарапша саройига етиб келди. Дарапша вазирни кўриб, жаллодни чақирди:

— Менинг фармонимни бажо келтирмагани учун дорга осиб ўлдилинг!

Жаллодлар вазирнинг икки қўлини орқасига бойлаб олиб боришмоқда эди, вазир хонга:

— Тақсир, бир қошиқ қонимдан кечинг, бир арзим бор! — деди.

— Айт!

Шунда вазир ўзининг кўрган-билганларини оқизмай-томизмай баён қилиб берди. Вазирнинг гапларини

эшитган хон ўз-ўзига деди: «Шу пайтгача бу айтган қалъаи Зарринни ё кунботишда кўрдик, ё кунчиқишда кўрдик, деб биронта одам айтиб келмаган эди. Бу қалай кўрди экан? Нима бўлса ҳам, буни зиндонга солиш керак. Гапнинг рост-ёлғонлигини Шаҳсуворхонга хат ёзиб биламан. Гапи рост бўлса, зиндондан чиқариб шаҳарга ҳоким қиламан, агар ёлғон бўлса, зиндонда йўқ қилиб юбораман!»

Зиндонбонлар метин билан ўйиб, тош қўйиб, вазирни зиндонга солдилар. Дарапша Тўман вазирни элчи қилиб, хат билан Шаҳсуворхонга юборди. Тўман вазир неча кунлар йўл юриб, хатни Шаҳсуворхонга тутқазди. Хон хатни Шаҳриёрга элтиб берди. Шаҳриёр Жаҳонгирнинг олдида хатни баланд овоз билан ўқиди. Кейин Жаҳонгирдан сўради:

— Нима дейсан, Жаҳонгир: Дарапшадан хат келди, бориб кўриб, зиёрат этиб, қайтамиз, депти. Агар сен, дўст, десанг, келсин, душман, десанг, аскар тўплайлик, енгсак, юртини олайлик, енгилсак, юртимизни берайлик!

— Эй, Шаҳриёр! Сен нима учун ўз отанг билан бас бойлашмоқчи бўласан? Келаман, деса, келгин, де. Қўлдагисин ҳам, чўлдагисин ҳам қолдирмай, етти яшаридан етмиш яшаригача олиб келсин. Кейин фармон қил: Анжим пари бир товоққа олтин, бир товоққа кумушдан солсин. Дев, париларга буюр: ер юзидаги асил лаълу дур, тошларнинг барини битта ҳам қўймай йиғишсин, кейин дарвозанинг олдига уйишсин. Қуртларга амр эт: дур, тошларнинг ўрта-ўртасидан тешиб қўйишсин!

Жаҳонгирнинг берган бу маслаҳати Шаҳриёрга жуда хуш келди. Ҳаммаси ўша айтгандай бўлди.

Дарапша лашкарлари билан яқинлаб келар экан, тагин Шаҳсуворга хат юборди. Тагин Шаҳриёр хатни Жаҳонгирга ўқиб берди:

— Айт!— деди сўнг Шаҳриёр.— Бу лашкарга нима

дейсан? Дўст, десанг, кўришайлик, душман, десанг, уришайлик!

— Шаҳриёр!— деди Жаҳонгир.— Гўдакнинг ишини қилма, эси йўқ бўлма! Отанг келаман деса, кела берсин. Сен тахтингдан тушгин-да, отангнинг олдига чиқ! Отанг сени кўрибоқ, таъзим қилиб бош эгмоқчи бўлади. Сен, таъзим қилиб эгилма, деб ишорат этгин-да, бориб от устидан қўлингда кўтариб ол, сўнг тахтингга ўтқиз!

Шаҳриёр Жаҳонгирнинг айтганидан ҳам ортиқ қилиб бажо келтирди. Буни кўриб: «Бизнинг хон Шаҳриёрдан ҳам улуг бообрў экан!» — деб Дарапшанинг одамлари ўзида йўқ шод бўлишди. Шаҳриёрнинг одамлари буларни роса меҳмон қилишди, чўпонгача алоҳида товоқда ош тортдилар. Меҳмондорчиликнинг охирида Шаҳриёр бутун шаҳарга: «Тортилган товоқ, тўшалган тўшак олганники, ол, олавер!» — деб жар солдирди. Баъзи бирлар олтин товоқ олди, баъзи бирлар кумуш товоқ. Ҳатто чўпонлар ҳам учтадан товоқ олди. Булбулгўё бир сайраган эди, эшитганлар эс-ҳушидан адашгудай бўлди.

Дарапшахон ўз юртига хурсанд бўлиб қайтди. Энди у, бизга келиб меҳмон бўлиб кетинглар, деб Шаҳсуворхонга хат юборди. Хат Шаҳриёрга етиб борди. Шаҳриёр хатни ўқиди-ю, яна Жаҳонгирга бориб айтди. Жаҳонгир Шаҳриёрга қараб деди:

— Эй, Шаҳриёр! Сен нега отанг билан душманлаша берасан?

Шаҳриёр ўксиб-ўксиб йиғларкан, Жаҳонгирдан сўради:

— Эй, Жаҳонгир! Сени ҳайвон деб бўлмас. Менга шу билан уч мартаба, отанг, деяпсан. Бу нима деганинг ахир?

— Сен меҳмонликка боравер, бу ёғини ўзимга қўй. Борганда менга ўт беришса емайман, сув беришса ичмайман, олдимдан келса тишлайман, ортимдан келса

тепаман, одамларни безор қиламан. Шунда отбоқарлар Дарапшанинг ва сенинг олдинга келишади. Бу отинг қанақа от ўзи, ўт берсак емайди, сув берсак ичмайди, бўлмаса нима ейди, деганда, сен: отим кунига чорак ботмон тош ейди, де! Бу гапингни отанг эшитиб, сенга қараб: сенда ҳам мунофиқлик бор чоғи, бўлмаса от ҳам тош ейдими, дейди. Менда мунофиқлик нима қилсин, мунофиқлик сизда-да, хоним, сизда! Агар сизда мунофиқлик бўлмаса, одамнинг ит бил мушук туғишига ишонармидингиз, деб жавоб бер! Кейин индамай орқангга қайтавер!

Жаҳонгирнинг гаплари Шаҳриёрга жуда ёқиб тушди. Бутун аъёнларини тўплаб Дарапша элига меҳмон бўлиб борди. Жаҳонгирнинг тайинлаганларини ўз ўрнига қўйди. От ем емади, сув ичмади. Олдиндан келганни тишлади, орқадан келганни тепди. Отбоқар Дарапша билан Шаҳриёрга келиб отнинг қилиғини айтганда, Шаҳриёр: «Отим тош ейди»,— деди. Дарапша-хон: «Сенда ҳам мунофиқлик бор экан-да, Шаҳриёр»,— деб сўради. «Мунофиқлик сизда, хоним, эмаса одамнинг мушук билан кучук туғишига ишонармидингиз?» — деди-да, Шаҳриёр ўрнидан туриб йўлга равона бўлди. Шунда Дарапша йиғлаб Шаҳриёрга бир сўз деди:

«Мени кўриб, ўзинг бердинг хуш салом,
Сени кўрдим, бегона бўлди олам.
Хом сут эмган одамзоддан алдандим,
Бормисан, қўндоқда кетган жон болам!
Кундан-кунга баттар бўлди бу дардим,
Не-не йилни йиғлай-йиғлай ўткардим.
Алданибман хом сут эмган одамдан,
Бормисан, қўндоқда йўқолган мардим?
Булбул учди, қарға қўнди гулима,
Юрдим кундошларнинг айтган йўлина.
Онагинанг, болам, ноҳақ ўлдирдим,

Қолдим қиёматнинг қора кунина.
Таловга солмагил хонумонимни,
Хору зор этмагил ёлғиз жонимни.
Минг марта розиман, менга қилич ур,
Маҳшарга қўймайин онанг қонини!
Мен энди не қилай ёруғ дунёни?
Не қилгунг сен мендай бахти қарони?
Минг марта розиман, қилич сол менга?
Бўйнимда қолмасин онангнинг қони!»

Дарапшахон бу сўзларни айтиб, тиз чўкиб, бошини эгиб турди.

Шаҳриёр Жаҳонгир олдига келиб:

— Айтганларинг рост экан, Жаҳонгир!— деди.— Менинг отам Дарапша экан, кундошларнинг гапига кириб, онамни ўлдирибди. Онамнинг хуни, деб отамни ўлдирсам, онамнинг арвоҳи ризо бўлармикин?

— Гўдакнинг ишини қилма, Шаҳриёр!— деди Жаҳонгир йигитга.— Тез бор-да, отангнинг оёғига бош ур! Гуноҳингни сўра!

Шаҳриёр қайтиб келиб отасининг оёғига бош урди-да, гуноҳини сўради. Дарапша фарзанди билан йиғлашиб қучоқлашиб, меҳрларини қондириб, душманларини ёндириб ўтиришди. Буларни кўрган хоннинг тўққиз хоними, ҳеч туғмаган золими, Гулсоранинг ганими ин-инларига писиб кетдилар: бири ҳожатхонада ётди, бошқаси жувозхонага кириб жон сақлади, учинчиси эски тандирнинг ичига кириб тонг оттирди. Хон барибир уларни соғ қўймади. Қирқта қисир бияни келтириб, тўққиз хонимни уларнинг қуйруғига боғлатди-да, ҳуркитиб тоққа ҳайдаттириб юборди. Қирқ биянинг қуйруғи тўққиз хонимни гумдон қилди. Момони ҳам топиб, ҳамманинг олдида бошини танидан жудо этдилар. Шаҳриёр ўзининг тилсим қалъасини Шаҳсуворхоннинг қалъасига қўшиб, Дарапшахон юртига кўчириб келтирди.

— Шаҳриёр, қайга боряпсан?— деди Жаҳонгир.

— Энди саройга бориб дам оламан, ҳориб-чарчадим.

— Сен дам олишни айтасан. Тўққиз ой, тўққиз кун сени қурсоғида кўтариб умуртқаси букилган, йигирма тўрт йилдан бери сенинг йўлингга қараб, зиндонда ётган онангни чиқариб олмайсанми?— деди Жаҳонгир чарчаб дам олмоқчи бўлган йигитга.

— О, қайси зиндонда ётибди онам?— деб оқ чекиб юборди Шаҳриёр.— Утмайин бир лаҳза фурсат, тез олиб бориб кўрсат!

От тоғнинг бир чеккасига бориб тўхтади. Шу ерда бир тош бор, от шу тош атрофида айланаверди, Шаҳриёр тошнинг остида қудуқ кўрди. Қудуқ оғзини занжирли қопқоқ беркитиб турар эди. Шаҳриёр занжирни узиб, қопқоқни кўтарди. Қудуқнинг ичига ёруғ тушганини кўриб, Гулсоранинг хўрлиги келиб, бир сўз деб турибди:

«Бошимда бор жафойим,
Ҳақ кечиргай хатойим.
Кимсан, эй қудуқ очган?
Зулмат сари нур сочган?
Соғ-омон юролмаган,
Аҳволин сўролмаган
Суюк падариммисан,
Дурри гавҳариммисан?»
Дилда ҳасрати бисёр,
Жавоб бермас Шаҳриёр.
«Доим эркалаб юрган,
Қон аралаш сут берган,
Аёзли кун айланган,
Йиғласам гар уйғонган,
Ғойиб бўлсам излаган,
Зор-зор йиғлаб бўзлаган
Меҳрибон онаммисан,

Дурри якдонаммисан?»
Дилда ҳасрати бисёр,
Жавоб бермас Шаҳриёр.
«Ҳамроҳ бўлган куну тун.
Сиримдан огоҳ бутун.
Ваъдалар бериб хонга,
Ёлғон шартидан тонган
Икки бирдай қурдошим,
Дардлашганда дарддошим,
Дугона қизлармисиз?
Бегона қизлармисиз?»
Дилда ҳасрати бисёр,
Жавоб бермас Шаҳриёр.
«Кундош этган ўзига,
Қора суртган юзига,
Болаларим айирган,
Қўш қанотим қайирган,
Бошга солган жафолар,
Тўққиз кундош ополар,
Қудуқни очган сизми?
Ахтариб келдингизми?»
Дилда ҳасрати бисёр,
Жавоб бермас Шаҳриёр.
«Бошда дўпписи тўзган,
Хонга онтини бузган,
Охиратда шарманда,
Шармисору хор банда,
Виждонини сотворган,
Имонини ютворган,
Маккор моможонмисан?
Айёр моможонмисан?»
Дилда ҳасрати бисёр,
Жавоб бермас Шаҳриёр.
«Икки ўртада турган,
Совчи бўлиб кўп борган,
Ун тўрт йил мени сақлаб,

Узин ўлимга чоғлаб,
Тутқун бўлган мени деб,
Қувғин бўлган мени деб,
Келдингми, Тўман вазир,
Эй вазири беназир?»
Дилда ҳасрати бисёр,
Жавоб бермас Шаҳриёр.
«Ишониб кундош сўзина,
Азоб бериб ўзима,
Эс-ҳушини йиғмаган,
Пешанамга сиғмаган,
Кўз очиб кўрган ёрим,
Худо қўшган шунқорим,
Дарапшахон, келдингми?
Жону жаҳон келдингми?»
Дилда ҳасрати бисёр,
Жавоб бермас Шаҳриёр.
«Қудуққа қопқоқ қилган,
Ўз ишин савоб билган,
Қўй ҳайдаб келган замон
Ўтинчимни тинглабон,
Узин ўлимга чоғлаб,
Етти йил мени сақлаб,
Асраган чўпон сенми?
Чинакам инсон сенми?»
Дилда ҳасрати бисёр,
Жавоб бермас Шаҳриёр.
«Тушга кирган эранлар,
Равшан дилли мардонлар,
Чап қўлимга гул берган:
«Бу, сен кўрар қиз, — деган. —
Отин Анжим қўярсан,
Суюб-суймай суярсан!»
Она сутига тўймай,
Ҳам меҳр қўйиб-қўймай
Улгурмаган нойибим,

Қўндоғида ғойибим,
Наҳот ўша Анжимсан?
Айта қолгин, сен кимсан?»
Дилда ҳасрати бисёр,
Жавоб бермас Шаҳриёр.
«Тушга кирган эранлар,
Ёруғ дилли мардонлар,
Ўнг қўлимга гул берган:
«Буниси ўғил! — деган, —
Шаҳриёр деб атарсан,
Суюб-суюб ўтарсан!»
Она сутига тўймай,
Ҳам меҳр қўйиб-қўймай
Улгурмаган сойибим,
Қўндоғида ғойибим,
Айланайин отингдан,
Наслу насаб зотингдан!
Мардим Шаҳриёрмисан?
Бу дунёда бормисан?»

Шаҳриёр кўз ёшини дарё қилиб, Жаҳонгирнинг тизгинини зиндонга ташлади. Гулсора тизгиннинг тушганини билиб, ушлаб олди-да, белига маҳкам боғлади. Шаҳриёр онасини тортиб чиқариб олди. Айрилиқда кечирган азоб-уқубатлардан чеккан нолаю аффонлардан Гулсоранинг кўзлари кўр бўлган экан. Қулоғи ҳам битиб, кар бўлиб қолибди. Зиндондан чиққанда Шаҳриёрнинг иси бурнига кириб, неча йилдан бери қотиб қолган маммаларидан сут келиб кетди. Гулсора: «Сизлар кимсизлар?» — деб сўраб бир сўз деди:

«Мен шўрликнинг фалак қаддим ёйлаган,
Мен муҳтожнинг олло бахтим бойлаган.
Исинг келиб, титраб кетди баданим,
Сизлар кимсиз, мени озод айлаган?
Бу майдонда от думини туйдирган,
Худо уриб, азоб тўнин кийдирган.

Исинг келиб, титраб кетди баданим,
Сизлар кимсиз, сутсиз кўксим ийдирган?
Мен қараб йиғлайман йўлнинг юзина,
Кўзим кетиб, қараб қолдим изина.
Исинг келиб, титраб кетди баданим,
Ким бўлсанг ҳам баён этгин ўзингни».

Шунда Шаҳриёр онасига шундай деб турган экан:

«Мен йиғлайман айрилиқда зор-зор,
Ҳақдан ўзга йиғлайдиган кимим бор?
Йиғлай берма бугун, ғариб онажон,
Ҳузурунгни келди ўғлинг Шаҳриёр.
От чопмадим йўлнинг майдон юзиндан,
Аслим сўрсанг, наслим келар ўзингдан.
Йиғлай берма бугун, ғариб онажон,
Ғойибонанг, Шаҳриёрунгни, қўзингман!»

Ҳар ким Жаҳонгирнинг босган изидан бир қисим тупроқ олиб кўзига суртса, у одамнинг кўзида нур пайдо бўлар эди, кўрмаса кўзи очилар эди.

Шу пайт Жаҳонгир Шаҳриёрга қараб оёғининг остига ишора қилди. Шаҳриёр тезликда отнинг икки туёғи остидан тупроқ олиб, онасининг кўзига суртди. Онасининг кўзи очилиб кетди, қулоғи ҳам эшитадиган бўлди. Она-болалар қучоқлашиб, бўтадай бўзлашиб кўришишди. Шаҳриёр дарров онасини Жаҳонгирга миндириб саройига олиб келди. Дарвозадан кираётганларида Гулсора бирдан оҳ чекиб юборди, кўзларидан қонли ёшлар тўкилди, беҳуш бўлди-ю, отдан йиқилди. Шаҳриёр онасининг бошини суяб турганича, орадан талай вақт ўтди. Бир пайт Гулсора ҳушига келди.

— Эй, онажон! — деди Шаҳриёр. — Нимага оҳ чекдинг? Нима бўлди?

— Шаҳриёр ўғлим! — деди Гулсора. — Хон мени зиндонга солиб, устимни занжирлаб беркитиб кетганида, етти кунгача нон-тузсиз, оч-наҳор қолиб кетдим...

Йиғламоқдан мадорим ҳам қолмаган эди. Шунда бир чўпон қўй ҳайдаб устимга келиб қолди. Мени кўриб раҳми келди, менга қараб турди. Нон десам нон, сув десам сув бериб турди. Мен яратганга ёлбориб, агар икки фарзандимни кўриш менга насиб қилса, Анжим пари қизимни шу чўпонга берсам, уларни қўшиб уйга киритиб юборсам, ундан кейингина уйга ўзим кирсам, деб ният қилган эдим. Шу ниятим ўринламаса, мен розимасман. Мени онам десанг, шу чўпонни топиб келиб Анжим синглингни никоҳ қилиб берасан. Мени онам десанг, кимхоб тўн билан олтин камар олиб чўпонга кийдирасан!

Шунда Шаҳриёр онасига қараб:

— Ҳаммаси айтганингиздай бўлади, онажон!— деди. Бу чўпонни қаердан топсам экан, деб Шаҳриёрнинг роса боши қотди. Дунёда нима кўп, чўпон кўп, унинг қайсиси экан, деб ўйланиб қолди. Онаси шуни билиб тургандай Шаҳриёрга деди:

— Кимда-ким мен ётган зиндоннинг олдига бориб мени йўқласа, мен айтган чўпон ўша бўлади.

Шаҳриёр шу ондаёқ йўлга равона бўлди. Зиндонга яқинлашиб борганда, бир одамнинг ўша ерда юрганини кўрди. Ҳалиги одам зиндонни айланиб-айланиб:

«Чопмай, елмай бу тоғлардан айрилдим,
Шунқор эдим, жез қанотим майрилди.
Нима қилиб эдим, куйди меҳнатим,
Етти йилги мусофирдан айрилдим!»—

деб бетўхтов кўздан ёш тўкиб, зориллар эди. Шаҳриёр, мен излаган чўпон шу бўлса керак, деб, от қўйиб чўпон устига бостириб кела берди. Чўпон от бошини бўш қўйиб, урра ҳайдаб келаётган Шаҳриёрни кўриб, эс-қути ўчиб: «Оббо! Гулсорани зиндондан чиқариб олишиб, хонга олиб боришган шекилли. Шу пайтгача сенга ким қараб турди, деб сўрашганда, муштипар

мени айтганга ўхшайди. Шундан кейин, менинг жазом-ни беришга қидириб келишаётибди чоғи. Мени роса худо урибди!» — деди ўз-ўзига. Кейин Шаҳриёрга қараб ёлвориб бир сўз айтади:

«Бедов туёғига қоқибсан тақа,
Тақибсан совутга олтиндан ёқа.
Ишонмагин ўлармоннинг гапига,
Гулсорангни кўрганим йўқ, жон оға!
Таловга солмагил хонумонимни,
Тилаб олай сендан ёлғиз жонимни.
Ишонма ҳеч ўлармоннинг сўзига,
Ўлдиранг, тўкарсан ноҳақ қонимни!»

Чўпон қочиб боради,
Йўллар ошиб боради.
Қувиб борар Шаҳриёр,
Тутиб олмоқ шаҳди бор.
Бир ерда етиб олар,
Етару тутиб олар.
Титраб-қақшарди чўпон,
Рангида йўқ қатра қон,
Ундан чиқмас бирон сас,
Шаҳриёр ҳам индамас.
Кийимларин ечади,
Ечилмаса кесади,
Сўнг, онам ҳурмати, деб.
Меҳнатинг иззати, деб,
Бедовга миндиради,
Кимхоб тўн кийдиради,
Олтин камар боғлайди,
Оғам, деб қучоқлайди.
Чўпоннинг кирди жони,
Ёруғ бўлди жаҳони.
Жаҳонгирда елдилар,
Тез саройга келдилар.

Рози бўлди Гулсора,
Хурсанд эди бечора.
Қирқ кун тинмай тўй берди,
Муллаларни йиғдирди.
Чоршанба кун чошгоҳда,
Кун айни қизгин чоғда,
Пайшанба кун пешинда
Жам бўлди бари шунда,
Анжим пари ва чўпон —
Икки оқил навқирон
Бир-бирига ақд бўлди,
Ширин умр нақд бўлди!..

Эгик бошни кўтарсанг,
Эллар силар бошингни.
Итга берсанг, ошингни,
Итлар талар бошингни!
Қўй боқиб юрган чўпон
Мана бугун юртга хон,
Хон этиб кўтардилар,
Муродга еткардилар.
Дарапшахон тахтида
Қартайган бир вақтида
Муллаларни сафлайди,
Одамларни тўплайди.
Гулсорага қайта бор
Уйланади ҳукмдор!

Алқисса : мард Шаҳриёр,
Дарапшаю Шаҳсувор,
Элга суйгулик қараб,
Етти иқлимни сўраб
Довруқ солиб ўтдилар,
Муродига етдилар!..

На узбекском языке

ШАРЬЯР

Каракалпакский народный эпос

Перевод с издания «Шарьяр», изд. «Каракалпакское государственное издательство», Нукус, 1959.

Редактор

Ш. Раҳмон

Расмлар редактори

И. Кириакиди

Техн. редактор

Т. Смирнова

Корректор

М. Қудратова

ИБ № 91

Босмахонага берилди 24/III-1977 й. Босишга рухсат этилди 21/VII-1977 й. Формати 70×108^{1/32}. Босма л. 5,25. Шартли босма л. 7,35. Нашр л. 7,685 + 0,17 вкл. Тиражи 10000. Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 15—77.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитетининг 1-босмахонасида босилди. 1977 йил. Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21. Заказ № 286. Ваҳси. 1-қоғозда 1 с. 20 т., мелованный қоғозда 1 с. 70 т.

Шаҳриёр. Қорақалпоқ халқ достони. Т.,
Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.
168 б.

Шарьяр. Каракалпакский народный эпос.
ЎзФ

70403—177
Ш 352 (06)—77 84—77